

**RAZISKAVE
& RAZPRAVE**
RESEARCH & DISCUSSION

Fakulteta za uporabne družbene študije
Faculty of Applied Social Studies
Let. 1, Št. 1-3, Vol. 1, No. 1-3

RAZISKAVE in RAZPRAVE/RESEARCH and DISCUSSION

ISSN: 1855-4148

UDK: 3

IZDAJATEL/Publisher

Fakulteta za uporabne družbene študije

Faculty of applied social studies

ODGOVORNI UREDNIK/Editor-in-chief

Matevž Tomšič

POMOČNICA UREDNIKA/Managing Editor

Urša Šinkovec

UREDNIŠKI ODBOR/ Editorial Board

Igor **BAHOVEC** – Univerza v Ljubljani

Suzana **ŽILIC FIŠER** – Univerza v Mariboru

Diana-Camelia **IANCU** – National School for Political Studies and Public Administration

Daniel **KLIMOVSKÝ** – Pavol Jozef Šafárik University in Košice

Susanne **KOLB** – University of Siegen

Krunoslav **NIKODEM** – Sveučilište v Zagrebu

Rajesh K. **PILLANIA** – Management Development Institute

Matej **MAKAROVIČ** – Fakulteta za uporabne družbene študije

Uroš **PINTERIČ** – Univerzitetno in raziskovalno središče Novo mesto

Janež **ŠUŠTERŠIČ** – Univerza na Primorskem

Beti **HOHLER** – Višje sodišče v Ljubljani

Tamara **BESEDNJAK** – recenzije/reviews

ZALOŽNIŠKE INFORMACIJE

Revija R&R izhaja v elektronski obliki trikrat na leto (februar, junij, oktober). Izdaja jo Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici; revija je brezplačno dostopna na: <http://www.fuds.si/si/node/500>.

ČLANKI SE REFERIRAJO V: COBISS
Indexed and abstracted in: COBISS

Publishing Information

Journal R&R is published in electronic form three times annually (February, June, October). Published by Faculty of Applied Social Studies in Nova Gorica and available free of charge at: <http://www.fuds.si/si/node/500>.

SMERNICE

R&R je mednarodna elektronska znanstvena revija, namenjena sociološkim, humanističnim, ekonomskim, pravnim, upravnim, organizacijskim, politološkim, komunikološkim in drugim razpravam, ki dopušča popolno tematsko ter disciplinarno odprtost. R&R spodbuja tako teoretične kot tudi kvalitativna in kvantitativna empirična dognanja ter aplikativne prispevke. Uredništvo revije pozdravlja članke že uveljavljenih znanstvenikov kot tudi mladih perspektivnih avtorjev. Vsi članki, objavljeni v reviji, so dvostransko anonimno recenzirani.

Revija R&R si prizadeva za prepoznavanje inovativnih teoretičnih ali empiričnih idej, ki skušajo osvetliti nov ali drugačen zorni kot družboslovnih in humanističnih problematik.

Aim & Scope

R&R is international electronic scientific journal open to sociological, humanistic, economics, legal, administrative, management, political, communicative and other articles and debates with broad theoretical and disciplinary openness. R&R welcomes theoretical as well as quantitative and qualitative empirical and applicative contributions. R&R welcomes articles of established researches as well as young prospective authors. All articles published in R&R are double-blind pair reviewed.

Journal R&R strives for innovative theoretical and empirical articles, which are trying to explain some subject from different (innovative) point of view in the field of social sciences and humanities.

Kazalo/Contents

Predgovor odgovornega urednika

Introduction of the Editor

Matevž Tomšič

5

Članki/Articles

Postmoderne spremembe v kontekstu Sorokinove interpretacije družbeno-kulturne dinamike

Postmodern changes in the context of Sorokin's interpretation of the socio-cultural dynamics

Igor Bahovec

7

Prekomerno igranje na srečo pri zaposlenih v igralništvu: dejavniki tveganja

Excessive gambling: risk factors for casino employees

Tamara Besednjak

37

Menedžment človeških virov v javnem sektorju

Human Resouce Management in Public Sector

Alenka Pandiloska

63

Izračunavanje družbenih stroškov igralništva v Sloveniji z uporabo metodologije NORC in APC

Calculating Social Costs of Gambling in Slovenia by Application of NORC and APC methodology

Matej Makarovič

Borut Rončević

Klavdija Zorec

89

Negovanje ženskega telesa v sodobni zahodni družbi

Treatment of female body in modern western society

Lea Prijon **123**

Stigma neke rase

Stigma of race

Dolores Modic **153**

Igralništvo v slovenskih medijih: med protiigralniškim in korporacijskim diskurzom

Gambling in the Slovenian Media: between anti-gambling and corporate discourse

Matej Makarovič **187**

S procesnim pristopom do izboljšanja kakovosti visokega šolstva

Improvement of quality of tertiary education institutes by process approach

Boris Bukovec **213**

Vpliv socialnega kapitala na delovanje evropskih transnacionalnih civilnodružbenih omrežij

The Role of Social Capital in Formation of European Transnational Civic Networks

Mateja Rek **235**

Predgovor odgovornega urednika

Introduction of the Editor

Matevž Tomšič

Pred nami je prva izdaja nove slovenske znanstvene revije *Raziskave in razprave*. Revija, ki je nastala na pobudo sodelavcev Fakultete za uporabne družbe študije v Novi Gorici, je namenjena prispevkom, ki z vidika različnih družboslovnih in drugih disciplin osvetljujejo pojave in probleme, ki zadevajo slovensko in ostale evropske družbe ter globalni svet kot celoto. Pri tem spodbuja kompleksen in interdisciplinaren pristop k analizi teh pojavov, saj je le na tak način mogoče priti do poglobljene refleksije aktualnega stanja v družbi. Revija se izogiba vsakršnih oblik zamejevanja, naj bo to v disciplinarnem, paradigmatškem ali metodološkem smislu, saj je odprta tako do empirično podprtih študij kot do teoretskih tematizacij različnih fenomenov; seveda ob zagotavljanju ustrezno visokih znanstvenih standardov (tako so vsi prispevki podvrženi kolegialnemu recenzentskemu postopku).

Prispevki prvega letnika *Raziskav in razprav* so izšli v okviru trojne številke. Na ta način lahko na enem mestu najdemo izredno pestro paleto študij in analiz. Gre za raznolikost tako v smislu obravnavanih tematik kot v smislu metodoloških pristopov. Refleksija aktualnosti družboslovnih klasikov sobiva z empiričnimi študijami različnih vidikov igralnštva in iger na srečo; obravnava zadovoljstva zaposlenih v javnem sektorju s problematiko rasne stigmatizacije v kazenskih postopkih; analiza motivov, vzorcev in praks negovanja ženskega telesa z obravnavo dejavnikov povečevanja kakovosti visokega šolstva ter analizo vpliva socialnega kapitala na delovanje evropskih transnacionalnih civilnodružbenih omrežij. Vsak od teh prispevkov na svoj način prinaša

novo znanje in nadgrajuje obstoječe poznavanje in razumevanje obravnavanih pojavov.

Za vse, ki sodelujemo pri urejanju revije, predstavlja tovrstno delo velik izziv in odgovornost. Upamo, da bodo prispevki, ki bodo našli svoje mesto v njenih treh letnih številkah, ponudili bralcem poglobljen, zanimiv in koristen vpogled v množstvo tematik, ki so sestavni del kompleksne in hitro spreminjajoče se sodobne družbe. Hkrati pa vabimo znanstvenike, raziskovalce in druge kompetentne ljudi s področja družboslovja k sodelovanju z revijo *Raziskave in razprave*. Vsak inovativen prispevek, usmerjen k krepitvi zaloge znanja o človeku in družbi, bo sprejet z odprtimi rokami.

Postmoderne spremembe v kontekstu Sorokinove interpretacije družbeno-kulturne dinamike

Postmodern changes in the context of Sorokin's interpretation of the socio-cultural dynamics

Igor Bahovec¹

Povzetek

Za sodobno družbeno-kulturno stanje zahodne civilizacije se uporabljata termina "pozna moderna" in "postmoderna". Z njima označujemo dejstvo, da se zahodna družbe in kultura v več bistvenih značilnostih razlikuje od moderne dobe, da pa ni strinjanja o tem, ali se je obdobje moderne dobe končalo in prehajamo v novo, postmoderno obdobje, ali pa se nahajamo v njeni naslednji fazi. V prispevku bomo skušali pokazati, da obstajajo vzporednosti med pomembnimi smermi sodobne družbene refleksije in teorijo družbeno-kulturne dinamike Pitirima A. Sorokina, ki jo je razvil na podlagi podatkov o kulturnih in družbenih pojavih zahodne civilizacije od njenega začetka do drugega desetletja 20. stoletja. Preverili bomo tezo, da je, čeprav precej pozabljena in prezrta, Sorokinova teorija velikih družbenih sprememb v nekaterih vidikih še vedno aktualna. Skušali bomo pokazati tudi na možnost kreativnega uporabljanja Sorokinovega pristopa pri obravnavanju nekaterih sodobnih družbeno-kulturnih dilem.

Ključne besede: Družbeno kulturna dinamika, Sorokin, družbene spremembe, postmodernizem,

¹ Igor Bahovec je docent na Univerzi v Ljubljani

Abstract

The contemporary socio-cultural condition of the Western civilization is labelled with the terms "postmodern age" and "late modern age". They designate the fact that contemporary Western society differs from the modern age in several essential aspects. There is, however, no agreement whether the period of the modern era has ended or we have entered the next stage of modernity. The paper will discuss parallels between the major interpretations of contemporary socio-cultural conditions and the theory of socio-cultural dynamics of Pitirim A. Sorokin. His theory of socio-cultural dynamics is based on the data about cultural and social phenomena of Western civilization from its beginning to the second decade of the 20th century. Examined will be the thesis that Sorokin's theory, although much forgotten and ignored, is in some of its aspects still relevant today. The paper will also present the possibility of a creative application of Sorokin's approach to some of contemporary socio-cultural dilemmas.

Keywords: *socio-cultural dynamics, Sorokin, social changes, postmodernism*

Uvod

Tako rekoč enotna ocena sodobnega časa je, da se nahajamo v času velikih družbenih in kulturnih sprememb. Zato ni presenetljivo, da veliko družboslovcev zagovarja tezo, da se je v zahodni civilizaciji končalo obdobje moderne dobe in prehajamo v novo obdobje, za katerega se pogosto uporablja ime postmoderna. Pa tudi drugi, ki smatrajo, da smo še vedno v moderni dobi, govore o pozni moderni kot o obdobju, ki se v mnogih pomembnih značilnostih razlikuje od predhodne moderne dobe.

V prispevku bomo skušali pokazati, da obstajajo vzporednosti med pomembnimi smerni sodobne družbene refleksije in interpretacijo družbenih sprememb Pitirima A. Sorokina, ki jo je razvil na podlagi

podatkov o kulturnih in družbenih pojavih zahodne civilizacije vse od začetka v Grčiji do drugega desetletja 20. stoletja. Skušali bomo potrditi tezo, da je, čeprav precej pozabljena – in prezrta, Sorokinova teorija velikih družbenih sprememb v nekaterih vsebinah in vidikih še vedno aktualna. Prav tako bomo skušali pokazati na možnost kreativnega uporabljanja Sorokinovega pristopa pri obravnavanju nekaterih sodobnih družbenih dilem.

Teorije družbenih sprememb in fenomen postmoderne

Razlage družbenega spreminjanja, ki zajemajo daljša obdobja zgodovine, navadno izhajajo iz uporabe enega izmed dveh temeljnih konceptov, linearnega ali cikličnega. Linearno spreminjanje se interpretira kot napredovanje – pri tem ni nujno, da je tok povsem linearen: lahko spremembe potekajo v smeri spirale. Ciklično spreminjanje pomeni vedno novo ponavljanje življenjskega kroga, pri tem pa je obdobje sprememb lahko zelo dolgo, več deset tisoč let, kot denimo razume ciklične spremembe hinduizem.

V moderni Evropi je prevladal prvi, linearni koncept sprememb: spreminjanje oziroma razvoj je pomenil napredek. Spremembe, povezane s krizo zahodnega družbenega razvoja, pa so odprle dovolj razlogov, da taka interpretacija ni več samoumevna. Po prevladujočem razumevanju se začetek takega dožemanja postavlja v drugo polovico 20. stoletja, okvirno v šestdeseta in sedemdeseta leta. V tistem obdobju so različni avtorji (med njimi D. Bell, R. Carson, D. H. Meadows itd.) pokazali na različne vidike temeljitega spreminjanja zahodne družbe. Spoznanja kljub vsem razlikam vsebujejo enotno sporočilo, namreč, da se Zahod nahaja v stanju preloma.

Pri poskusih interpretacije teh sprememb se avtorji večinoma umeščajo v dva "tabora" ali dve skupini. Nekateri trdijo, da je moderni vek zaključen, končan in se nahajamo v novem obdobju zgodovine, v postmoderni, drugi pa, da je treba moderni projekt znova premisliti in ga

prenoviti. Med vodilnimi avtorji prve interpretacije je Jean Francois Lyotard, druge pa Jürgen Habermas. Zanimivo pa je, da kljub razlikam tudi drugi avtorji priznavajo, da je modernost v nekaterih bistvenih načinih minila – vendar to ne pomeni konca moderne dobe. Nahajali naj bi se v tako imenovani "pozni moderni".

Sami menimo, da je v tem kontekstu potrebno vključiti premisleke v sodobnosti manj poznanih – ali vsaj redko citiranih avtorjev –, ki so različne vidike teze o koncu moderne dobe opredelili nekako do sredine 20. stoletja. Kljub temu, da ti avtorji niso uporabljali termina postmoderna, jim je skupno, da se je zahodna civilizacija v obliki, ki je bila značilna več stoletij, končala, ter da smo v času prehoda k kvalitativno drugačnemu obdobju. Spremembe naj bi bile tako epohalne, kot so bile prehodi med tremi zgodovinskimi obdobji: med pozno antiko (helenizmom) in srednjim vekom, med srednjim vekom in modernim vekom.

Prve teze o zaključku moderne dobe

Pojem postmoderna doba ("post-modern age" ali "post-Modern age") se je kot termin prvič pojavil v delu zgodovinarja Arnolda Toynbeeja *A Study of History* (1936-1954). Toynbee njen začetek datira na konec 19. stoletja. Za to obdobje so značilni pogostosti neredi, revolucije, nemiri in vojne. Po mnenju Kosa (1995: 13) Toynbee sicer uporabi terminologijo postmoderna doba, a s tem izrazom prej kot novo dobo, ki bi nasledila moderno epoho (ali novi vek), označuje zadnje, katastrofično obdobje letga. Menimo, da ni povsem tako: Toynbee poudarja tudi elemente, ki jih v okviru modernega evropocentrizma ni, na primer srečanje med velikimi civilizacijami in religijami. V tem smislu Toynbee v 8. knjigi *A Study of History* (str. 628) omenja ekumensko generacijo. Widgery (1961) posebej izpostavi njegovo idejo, da se bo prihodnost naslednje generacije usodno oblikovala "v intimnih srečanjih med religijami. Karkoli bo že prišlo iz tega velikega dogodka, [...] bo vzpostavil novo dobo človeškega življenja na tem svetu". Dogodek je povsem nov v

svetovni zgodovini, saj po obsegu in vsebini daleč presega srečanje kultur in narodov v rimskem imperiju, edini zgodovinsko sorodni situaciji.

Čeprav je Toynbee prvi uporabil pojem postmoderna doba, pa ni bil prvi, ki bi pisal o temeljitem spreminjanju zahodne civilizacije. Med najbolj znanimi predhodniki je Oswald Spengler z delom *Der Untergang des Abendlands* (1920). Dejansko pa je treba pogledati še nazaj, na delo Nikolaja Danilevskega *Rossija i Europa* (1869), ki je po mnenju nekaterih vplivalo tako na Spenglerja kot Toynbeeja – pa tudi na nekatere druge, tu omenjene avtorje.² Do sredine 20. stoletja so o temeljitih družbenih spremembah izšla temeljita dela v filozofiji, teologiji, sociologiji, med njimi: Nikolaj Berdjajev (*Novoe srednevekov'e: Razmyšlenie o sud'be Rossii i Evropy*, izdanem l. 1924 (slovenski prevod: Berdjajev 1999), pa tudi nekatera druga dela), Romano Guardini (*Das Ende der Neuzei: Ein Versuch zur Orientierung*, 1950), Pitirim Sorokin (*Social and Cultural Dynamics*, 1937 – 1941; povzeto v Sorokin 1957a). Po Sorokinovi oceni med pogledi teoretikov na eni strani obstaja precejšnje strinjanje, na drugi pa pomembne razlike in nasprotja (Sorokin 1952; 1963b: 409-426). Najbolj izrazito nasprotje je v ocenah možnega razvoja zahodnega sveta: eni predvidevajo propad zahodne kulture (predvsem Spengler), drugi (zlasti Sorokin, Berdjajev, tudi Guardini) pa nasprotno prehod v novo ustvarjalno obdobje zahodne civilizacije.³ Ti, ki so predvidevali razvoj v novo ustvarjalno obdobje, so menili, da je za prehod nujno, da pride do temeljnega premika prevladujoče osredinjenosti družbe, kulture in posameznikov. Potrebna bo sprememba duhovno-kulturne substance civilizacije. Antropocentrični pogled na svet, ki je dominiral v celotnem obdobju moderne dobe, naj bi prišel v neizogibno in nerešljivo krizo in

² Čeprav Spengler v svojem delu ne navaja Danilevskega pa v tej smeri ne govore le vsebinske podobnosti pač pa tudi dejstvo, da je knjigo (resda leta 1921) v njegovi knjižnici videl ruski zgodovinar filozofije G. Špeta (Sorokin, 1952).

³ Sorokina ocenjuje, da je njegovi teoriji še najbližji Berdjajev, za Toynbeeja pa meni, da so stališča v zadnjem delu *A Study of History* zelo blizu njegovim (Sorokin 1963b: 434).

nova faza civilizacije bo oblikovana ob drugačnih vodilnih in integrativnih smernicah. Sociološko je možnost takega razvoja najjasneje prepozna, analiziral in opisal Sorokin.

Vendar se zdi, da ta dela niso prebudila nadaljnjega družboslovnega raziskovanja, morda zaradi posebne situacije sveta po 2. svetovni vojni. Tedanje obdobje je na eni strani obvladoval optimizem povojne rasti, po drugi pa zelo intenzivno nasprotovanje in boj med dvema ideološkima konkurentoma, demokratičnim kapitalizmom in komunističnim socializmom. Tako je splošno uveljavljeno stališče, da se je družboslovno obravnavanje teme "postmoderne faze družbenega razvoja" začelo v sedemdesetih letih 20. stoletja, torej po turbulentnih dogajanjih v šestdesetih, ki so zamajali nekatere temelje dotedanjega ustroja zahodne družbe.⁴ Od tedaj se je postmoderna kot pojem za opis sodobnega razvoja pojavila in utrdila v različnih področjih družbenega in kulturnega življenja, od arhitekture, umetnosti, popularne kulture, humanistike in družboslovja do ekonomije.

Zanimivo je, da pri sodobnih avtorjih razen redkih izjem ne najdemo sklicevanja na ugotovitve prej omenjenih avtorjev. Je to upravičeno ali pa bi smiselna uporaba vsaj nekaterih razlag Sorokina (in drugih omenjenih avtorjev) prispevala k polnejšemu razumevanju sodobnih družb in iskanju odgovorov na zahteve sedanjega časa?

Sorokinova razlaga družbene dinamike

Poglavitne teze Sorokinovega razumevanja družbenih in kulturnih sprememb so podane v monumentalni študiji razvoja evropske družbe od začetkov grške civilizacije do drugega desetletja 20. stoletja *Social*

⁴ Poleg dogodkov leta 1968 se najpogosteje naštevajo sledeči dogodki: začetek zavedanja ekoloških omejitev (meje gospodarske rasti) in ekološke krize, konec zaupanja v ideologije razuma. Vse to je zahtevalo iskanje novih rešitev družbenega življenja. Naj dodamo, da je v istem obdobju prišlo do temeljitega premika v osrednji religiji zahoda, krščanstvu. 2. vatikanski koncil lahko ocenimo kot postmoderni premik.

and Cultural Dynamics : A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relations (I-IV: 1937-41). Kasneje je delo priredil v eno monografijo (Sorokin 1957a), pri tem pa navajanje empiričnih podatkov skrčil na minimum. V kasnejših delih je sicer nekatere vidike dopolnjeval in pojasnjeval, a v bistvu koncepta ni spremenil.

Sorokinova teorija je kompleksna in brez nekaterih posebnih vidikov, ki se na prvi pogled morda zdijo obrobni, ni mogoče zaobjeti celote pristopa. Če te prezremo in teorijo poenostavimo, zlahka pridemo do zaključkov, ki zameglijo bistvene poteze njegovega pristopa, lahko pa celo sugerirajo zaključke nasprotno Sorokinovim. V tem smislu je zapisal tudi Toynbee (1963: 68): "Nihče ne more podati resne kritike Sorokina ne da bi ga vzel kot celoto."

K njegovemu delu o družbeni dinamiki – in načinu njene interpretacije – veliko pove njegova življenjsko pot in čas v katerem je živel. Večji del življenja je preživel v času med zadnjimi leti carske Rusije in vrhuncem hladne vojne, v obdobju hudih nasprotij, revolucij, recesij in vojn. Kot aktiven revolucionar v carski Rusiji in velik nasprotnik boljševizma je osebno izkusil negativne vidike carskega in sovjetskega obdobja, med drugim tudi hudo lakoto v začetku dvajsetih let, o kateri je napisal terensko raziskavo. Politična dejavnost mu je prineslo trikratni zapor v carski Rusiji in trikratnega pod boljševiki (Sorokin 1950; 1963a). Po drugi strani pa je po nekaj letih bivanja v Združenih državah Amerike – in pred veliko recesijo – zaznal krizo zahodne kulture. Na velik izziv je skušal najti odgovor kot sociolog: odtod pobuda za obširno zgoraj omenjeno delo. Gotovo pa so te okoliščine vplivale tudi na to, da se je od začetnega navdušenja nad pozitivizmom premaknil k drugačni znanstveni usmeritvi, ki jo je imenoval integralna teorija družbe, kulture in osebe (Sorokin 1957b). V integralno (ne integralistično!, op. I.B.) teorijo je skušal zajeti vse družbene pojave, tudi tiste, ki jih je pozitivistična in empirična znanost obravnavala v reducirani obliki ali jih je prezrla.

Ker v krajšem članku ni mogoče celovito prikazati Sorokinovo teorijo in jo soočiti z mnogimi in raznovrstnimi izzivi sprememb postmoderne (ali pozne moderne), je prispevek le skromen poskus pokazati nekatere izmed vidikov, ki se zdijo pomembni za sodobni čas. Osredotočili se bomo na temeljne poteze njegove integralne teorije družbeno-kulturne dinamike ter na nekatere vidike, ki so posebej pomembni za razumevanje sodobnega prehodnega obdobja, to je vidika ustvarjalnosti in družbene integracije (kohezije).

Sorokin (1957a) je pri raziskovanju družbeno-kulturne dinamike izhajal iz vprašanj o tem: (1) kakšna je totalna stvarnost (dejanskost) človeškega sveta, (2) kako jo moremo spoznavati, (3) katere stvarnosti (resničnosti) so tiste, ki so jih človeške družbe tekom zgodovine sprejemale kot osnovo za formiranje konkretnih družbeno kulturnih sistemov. Sorokinova integralna koncepcija totalne stvarnosti (tudi dejanskosti/resničnosti) osebne in družbeno-kulturnega življenja ima v grobem tri osnovne oblike (tudi vidike ali razsežnosti): "(1) empirično čutno-zaznavno, (2) racionalno zavestno in (3) 'nadržumsko nadčutno-zaznavno'" (Sorokin 1963b: 380). Skladno s tem so trije osnovni kanali spoznavanja stvarnosti: čutno-zaznavna (*sensory*), racionalna in nadčutno-zaznavna (*suprasensory*). "Empirični vidik totalne stvarnosti sprejemamo po naših čutnih organih in njihovih razširitvah [...]. Racionalni vidik [...] predvsem po našem razumu, nadčutno-zaznavni in nadržacionalni način bivanja pa po resnični 'nadzavestni' intuiciji" (Sorokin 1963b: 381).⁵ S takim pristopom je Sorokinov skušal prekoračiti vsak redukcionistični pristop, ki celoto družbenega ali osebne življenja

⁵ Sorokin uporablja tudi termine: "(a) čutno zaznavanje in opazovanja, (b) razumsko, logično-matematično sklepanje, (c) nadržumska 'intuicija'. Ta koncepcija ne "zanika čutno-empirično obliko totalne stvarnosti (resničnosti), ampak jo razume kot samo enega izmed treh glavnih vidikov totalne stvarnosti." Čeprav je ta tridimenzionalna ali integralna koncepcija le približek neštevilnih vidikov, je mnogo boljše kot redukcija totalne resničnosti izključno v ali čutno-empirični ali racionalno-zavestni ali "nadržacionalni" način bivanja. (Sorokin 1963b: 372-383).

razlaga z reducirano razlago na ravni empirije in racionalnosti. Po Sorokinu mnogih izjemnih del človeške ustvarjalnosti, velikih odkritij in inovacij v različnih področjih življenja, od znanosti in umetnosti do religije, od etike in filozofije do medsebojnih odnosov in konfliktov med skupinami, ne moremo pojasniti brez "nadzavesti" v različnih izrazih in oblikam, kot so "uvid", "inspiracija", "razsvetljenje" in podobno.⁶

Različne zgodovinske družbe so na vprašanje kaj je resnična stvarnost (dejanskost) razvile le pet notranje usklajenih, logično koherentnih odgovorov. Ti integrirani sistemi resnice so: "(1) resnica vere, (2) resnica razuma, (3) resnica čutnih zaznav, (4) njihova idealistična sinteza, (5) integriran skeptični in agnostični ali kritičen sistem" (Sorokin 1957a: 678). Poleg integriranih pogledov na resnico obstaja vrsta nekoherentnih in mešanih sistemov resnice.

Prevladujoča usmerjenost družbe in kulture v nekem obdobju je po Sorokinu močno odvisna od tega, kaj se v tistem obdobju *sprejema* za temeljno, najvišjo stvarnost (resničnost) in na kakšen način (aktivni ali pasivni, dejanski ali le navidezni) se družbeno-kulturno življenje oblikuje v odnosu do te resničnosti. Narava in vsebina najvišje resničnosti bistveno določa ustvarjalnost, medosebno in družbeno-kulturno zaupanje, je pomemben vir identitete posameznikov in skupin ter vpliva na mnoga področja družbeno-kulturnega in osebnega življenja. Podatki več kot dveh tisočletij zahodne in drugih civilizacij kažejo, in na to je Sorokin posebej pozoren, da je povezanost med nekaterimi področji večja kot med drugimi: velika je med sistemi resnice (filozofija, religija, znanost) in umetnostjo, manjša pa med ekonomijo in sistemi resnice.

⁶ "Vsi veliki dosežki in odkritja so vedno rezultat poenotene delovanja vseh treh načinov spoznavanja in ustvarjalnosti"(Sorokin 1963b: 382-383). Nadzavest leži nad zavestjo in se je ne sme mešati z Freudovim 'nezavednim' ali 'podzavestjo' ali 'kolektivni zavestmi' [npr. Durkheima, op. I.B.]." Na področju religije je nadzavest povezana z razodetji, mističnimi izkušnjami ipd. Mogoče jo je razumeti kot vir in / ali vzrok za "vrhunske izkušnje" v terminologiji Maslowa. Obširneje o različnih vidikih nadzavesti primerjaj Sorokin (1954: 96-114, 126-139).

Sorokin ločuje tri integrirane oblike (forme) kulture: ideacionalno,⁷ čutno-zaznavo in idealistično (ali integralno); te tvorijo tri osnovne kulturne supersisteme. Poleg teh obstaja vrsta neintegriranih mešanic (skupkov) (*congeries*) in eklektičnih mešanih kombinacij.⁸ V ideacionalnem kulturnem supersistemu je (prevladujoča) identiteta in ustvarjalnost družbe osredotočena v odnos do tostranstvo presegajočo stvarnost/resničnost, v čutno-zaznavni kulturi pa v odnos s tem svetom, materialno stvarnostjo dostopno čutom in zaznavam. Integralni (idealistični) kulturni supersistem je usklajena sinteza, ki obe stvarnosti – čutom in zaznavi dostopno empirično stvarnost ter nadčutno in nadracionalno stvarnost – koherentno povezuje in združuje. Ker je način uresničenja lahko pasiven ali aktiven, dejanski ali navidezen, se oblikujejo sledeče kulturne oblike. Ideacionalni kulturni supersistem ima dve obliki: asketsko (dejavno navznoter) in dejavno navzven; čutno-zaznavni kulturni supersistem ima tri oblike: dejavno, pasivno in cinično. Mešani sistemi kulture imajo dve prepoznavni obliki, idealistično (integralno) in psevdo-ideacionalno, ter vrsto eklektičnih oblik (Sorokin 1957a: 20-39).

V evropski zgodovini so nekatera obdobja, ko je ena integrirana oblika kulture prevladovala nad drugimi. V srednjem veku je dominirala ideacionalna kultura, v 13. in 14. stoletju je dominiral idealistični (ali integralni) kulturni supersistem, v moderni dobi pa čutno-zaznavni. Vendar prevladujoča kulturna oblika nikoli ni bila edina, vedno sta soobstajali tudi drugi dve obliki integriranih oblik kulture in nekatere

⁷ O ideaciji prim. Scheler (1998: 44-48). Gre za izvorni uvid, ki sega "preko meja naših čutnih izkustev" in je neodvisen od induktivnih sklepanj. Scheler sam se je v tem oziru opredelil za antropologijo človeka, ki se je v filozofiji deloma izgubila. "Človek torej zanesljivo poseduje tisti *intellectus archetypus*, ki mu ga je Kant – razumel ga je zgolj kot 'mejni pojem' – odrekel, Goethe pa mu ga je izrecno pripisoval" (ibid. 45).

⁸ Ford (v Allen 1963: 43) opozarja: "Sorokin je priznaval, da med močno integriranimi in neintegriranimi sistemi obstajajo mnogi 'vmesni [delno integrirani, po. I.B.] sistemi'. Vendar je srž njegove analize stopnja integracije."

oblike neintegriranih mešanih kultur. To pomeni, da je pluralizem, soobstoj več kulturnih form, stalnica zgodovine. Po Sorokinovi analizi so v vsaki družbi (in kulturi) obstajali deli, ki jih omrežje prevladujoče kulture ni moglo popolnoma podrediti. Družbena in kulturna integracija nikoli ne more doseči totalnosti družbeno-kulturnega življenja. Dejansko Sorokin pokaže, da tudi mnogi posamezniki ne dosežejo integracije vsega (ali večine) svojega življenja v koherentno celoto s prepoznavnim in vodilnim središčem; njihovo življenje je le delno integrirano, mislijo in obnašajo se glede na vsakokratne zahteve družbenega okolja, skupine, prevladujoče kulture.⁹

Ključna pojma Sorokinove razlage družbeno-kulturnih sprememb sta principa imanentnih sprememb in omejenih (omejitev kot limita) možnosti vsakega družbeno-kulturnega sistema. Drugače rečeno: vsak družbeno-kulturni pojav je podložen spreminjanju, pri tem pa ima le omejene možnosti ustvarjanja novih rešitev. V tem smislu je Sorokin gotov, da linearno spreminjanje družbe lahko poteka določeno časovno obdobje – lahko več stoletij, nakar se zaključi. Nova sprememba ni več linearno nadaljevanje prejšnje družbe. Vendar spreminjanje tudi ni nujno ciklično; po Sorokinu gre za fluktuacijo.

Epohalno družbeno-kulturno spreminjanje je po Sorokinu povezano s krizo družbeno-kulturnega supersistema, predvsem s krizo ustvarjalnosti in identitete. Kriza nastopi, ko so (ključni) ustvarjalni potenciali prevladujočega tipa kulture uresničeni, ustvarjalne možnosti pa (relativno) izčrpane. Lahko se reče, da prevladujoč tip kulture izgublja

⁹ "Obstajajo osebe, za katere se zdi, da ne čutijo nujne potrebe po organiziranju heterogenih vsebin njihovega umevanja v konsistenten sistem. Njihova mentaliteta ostaja podobna smetišču, kjer raznoliki in nasprotujoči biti znanja, filozofije in ideologij, različni pari nezdružljivih vrednot in hrepenenj mirno "čepijo" drug ob drugem. [...] <...> Nasprotni temu tipu so posamezniki z močnimi "nagnjenji k usklajenosti" svojih idej, vrednot in hrepenenj. Ta tip oseb se ne more ustaviti poskusom, da bi dosegli edinost, poenotenje vseh delov v skladno, konsistentno celoto. Zdi se, da sam pripadam temu "integralnemu" tipu oseb (Sorokin 1963a: 64).

notranjo moč. Hkrati z izčrpanjem pozitivnih ustvarjalnih potencialov nekega tipa kulture se povečuje delež njegovih negativnih izrazov in vidikov. Sistem daje vse večjo pomembnost zunanjim, formalnim rešitvam. V prevladujočem kulturnem supersistemu se uveljavlja kultura, ki sicer oblikuje nove zunanje oblike, a so bodisi pomensko šibke (ali celo izpraznjene), spremenljive in kratkotrajne.

V takem času nastopi prehodno obdobje, v katerem večji del družbe in kulture začne svojo identiteto iskati v drugih oblikah kulture; pride do premikov v dominantni obliki družbenega zaupanja. Značilnost prehodnega obdobja je tudi, da se (1) pojavi vrsta mešanih form kulture, sinkretističnih in eklektičnih rešitev ter (2) poveča delež skeptičnih, ciničnih, agnostičnih in nihilističnih pojavov.¹⁰

Faza disintegracije kulture lahko vodi tudi v propad kulture. A po Sorokinu je verjetneje, seveda pri določenih pogojih, da se po obdobju prehoda pojavi nov integralni kulturni supersistem. Pri tem pa Sorokin poudarja, da čeprav je v preteklosti v Evropi fluktuacija dominantnih kulturnih supersistemov imela sekvenco: ideacionalna – idealistična – čutno-zaznavna, ni nobene nujnosti, da bi se ista sekvenca ponovila v prihodnosti.

Kaj to pomeni za sodobni čas?

Sorokin je gotov, da se je vrh ustvarjalne faze moderne dobe končal in da je nastopilo prehodno obdobje. Kriza zahodne kulture ima epohalne razsežnosti in zajema vse sestavine kulture. Glede rezultata epohalnih sprememb pa Sorokin vidi dve možnosti. Po prvi se bo delež ustvarjalnih sprememb nagnil v smer ali ideacionalnega ali integralnega (idealističnega) kulturnega supersistema, ker v okviru čutno-zaznavnega

¹⁰ To Sorokin utemeljuje z empiričnimi podatki (prim. Sorokin 1957a) in z logičnim premislekom. Ta delež je zlasti velik v disintegraciji čutno-zaznavnega tipa kulture.

tipa kulture ne bo moč najti ustvarjalnih rešitev na zahteve časa.¹¹ Realna možnost je tudi propad zahodne civilizacije. A Sorokin tej možnosti ni pripisoval tolikšne verjetnosti kot Spengler in Toynbee. Nasprotno, kljub obdobju velikih katastrof je bil optimist. Zavedal pa se je, da je bistvo krize mnogo globlje kot spor med komunizmom in kapitalizmom. Bistvo krize je videl v tem, da so se ustvarjalni momenti značilni za moderno čutno-zaznavno kulturo izčrpali in da so za izhod iz krize prehodnega obdobja vse pomembnejši ustvarjalni dosežki idealističnega (integralnega) ali ideacionalnega tipa.

Treba je opozoriti, da s tem Sorokin ni zanikal pomembnosti čutno-zaznavnega kulturnega supersistema. Prej drži nasprotno: po Sorokinu je zakonitost razvojne družbene dinamike, da se je po koncu ustvarjalnega obdobja ideacionalne kulture srednjega veka pojavila drugačna kultura. V svojem osrednjem delu je moderna prevladujoče čutno-zaznavna kultura prinesla ogromen in veličasten napredek. Veličina te ustvarjalnosti se je najbolj jasno pokazala v kreativnem geniju moderne dobe, v razvoju znanosti, tehnike, ekonomije, politike in vrsti drugih področij. A kot vsak tip kulture ima tudi ta svojo mejo; njeni dosežki niso brezmejni, in po družbeni zakonitosti je nujen njen zaton, v katerem se pokažejo njeni negativni aspekti – podobno kot so se negativni aspekti pokazali v zaključku drugih velikih obdobj v zgodovini. Sorokin je bil kritičen do tega vidika čutno-zaznavne kulture moderne dobe.

Značilnost prehodnih obdobj v preteklosti je tudi to, da se je v kulturi in družbi pojavljala vedno večja polarizacija. Zato Sorokin pričakuje, da se bo na eni strani razvijala disintegracija čutno-zaznavne oblike kulture, in to kvantitativno in kvalitativno (v oblikah hedonizma, etičnega skepticizma in nihilizma, egoizma, ciničnega senzualizma, agresivnosti ter drugih negativnih aspektov kulture), na drugi se bodo razvile kali

¹¹ Res pa je, da na nekaterih mestih ocenjuje, da je večja verjetnost, da se bo razvila ideacionalna oblika kulture kot integralna (idealistična), a vedno dopušča tudi drugo možnost.

nove kulture (ideacionalne ali idealistične, v obliki altruistične kreativne transformacije).¹² Kot že povedano je Sorokin predvideval, da naj bi se velik del družbeno-kulturne stvarnosti (resničnosti) disintegriral na raven nekoherentnih pojavov, kulture izpraznjenega smisla (kulture brez globljega smisla), ter pojavljanja vrste mešanih oblik kulturnih fenomenov.

Dolžina prehodnega obdobja je po Sorokinovi oceni primerljiva prehodnim obdobjem v preteklosti, ki so trajala okoli sto petdeset let. Ta Sorokinova ocena se ujema s tistimi razlagami, ki v sedanjem stanju zahodne kulture prepoznavajo veliko podobnosti s poznim obdobjem helenističnega obdobja antike in s koncem zlate dobe rimskega imperija (Luckmann 2007). Helenizem je bila tipična mešana kultura, v kateri so prevladovale sinkretistične in eklektične rešitve. To je bilo možno, ker sta bila izpolnjena dva pogoja. Prvič, v rimskem imperiju je potekala neke vrste globalizacija tedaj znanega sveta, z njo pa je v imperiju prihajalo do stika med kulturami utemeljenimi v različnih temeljnih vodilih. Drugič, politično vladajoča rimska kultura navznoter ni bila tako močna, da bi integrirala zunanje vplive v koherentno sintezo. Vendar imajo verjetno prav tisti, ki menijo, da so ključni vzroki propada zahodne rimske države prej notranji, npr. degradacija družbe, kot zunanji. Ob tem pa ne gre prezreti, da je vzhodni del rimskega imperija preživel krizno obdobje in po prehodnem času prešel v fazo, v kateri je prevladoval ideacionalni tip kulture.

Sorokinov pristop in izziv sodobnih družbenih sprememb

V tem poglavju bo osrednje vprašanje ali je Sorokinov pristop možno uporabiti za interpretacijo sodobne družbe in njenega prihodnjega razvoja. Pri tem se bomo omejili na tri vidike. Prvič, preverili bomo ali se je kriza moderne čutno-zaznavne kulture v desetletjih po izidu Sorokinove knjige poglobila. Drugič, ali so se pokazale kali drugačnega

¹² O zakonu polarizacije primerjaj tudi Sorokin (1952: 297; 1963a: 287; 1954).

tipa ustvarjalnosti, drugačnega iskanja družbeno-kulturne in osebne identitete in smisla. Nazadnje bomo pogledali nekaj konkretnih dilem razvoja sodobnega sveta, ki so se pojavili po padcu komunizma.

Postmoderni prelom – da ali ne?

Za obdobje druge polovice 20. stoletja je značilno, da se je kljub relativno mirnemu in ekonomsko uspešnemu razvoju zahodnega dela sveta pojavila cela vrsta sprememb, ki so po mnenju nekaterih v temelju zamajala zgradbo zahodne civilizacije – ali jo vsaj močno spremenile. Vendar spremembe same še ne pomenijo konec moderne dobe – moderna doba je bila denimo ves čas dinamična in spreminjajoča. Po naši opredelitvi lahko govorimo o koncu neke dobe, če se pride do bistvenih sprememb v vodilnih smernicah, temeljnih orientacijah in njihovih družbeno-kulturnih izrazih le-teh, to je v bistvu in ne le izraznih oblikah. Menimo, da k presoji intenzivnosti kvalitativnih sprememb lahko pomaga odgovor na tri vidike: (1) katere vsebine, ki so vodile moderno dobo, so doživele nezaupanje, propad ali polom – ali pa so se preprosto "izpele"; (2) katere nastale novosti so v temelju take, da jih ni mogoče uskladiti z ključnimi vodili in predpostavkami moderne dobe, torej govorijo o drugačni temeljni orientiranosti; (3) kakšno temeljno usmerjenost izražajo druge novosti, ki niso neposredno vezane na prva dva sklopa, izražajo pa spreminjanje zahodne civilizacije in sveta. Če ti premiki dovolj močni, lahko skladno s Sorokinovo teorijo utemeljeno govorimo o prehodnem obdobju iz ene v drugo dobo.¹³

Med odločilnimi vidiki postmodernega preloma se pogosto navaja teza o koncu modernih ideologij. Po Bellu (1988: 17) te ideologije niso bile "vsak 'sistem prepričan', temveč poseben kompleks idej in strastnih hrepenenj, ki so nastale v 19. stoletju". Podlaga razvoju teh ideologij je bila večinoma oblikovana že v okviru razsvetljenstva, zato jih nekateri

¹³ O postmodernih spremembah sem obširneje pisal drugje (Bahovec 2005). Tu se omejujem na vidike, ki utemeljeno govorijo o intenzivnosti sprememb, ne morejo pa podati celovitost sprememb.

imenujejo tudi razsvetljenske ideologije, medtem ko antropološka podlaga sega še dlje nazaj, vse do Descartesovega *cogita* in temeljnih silnic moderne dobe, zato jih utemeljeno lahko razumemo kot enega najbolj osrednjih značilnosti moderne dobe. Po Lyotardu (2002; 2004) so dogodki 20. stoletja pokazali, da so moderne ideologije ali velike pripovedi razuma izgubile verodostojnost, saj zaupanje v moč razuma in napredek človeštva ni privedlo v svobodno in osrečujočo družbo. Nasprotno, projekti razumskega urejanja družbe, moderne ideologije, so namesto obljubljenе svobode prinesli totalitarizme različnih vrst in oblik ter vrsto zločinov proti človeštvu. Lyotard je pokazal, da nezaupanje ne seže le v izraze modernih ideologij, pač pa pod vprašaj postavlja legitimnost ideologij kot takih. Nasprotno temu je približno sočasno Habermas menil, da je moderna nedokončan projekt, h kateremu se je treba vrniti. Ponovno je treba premisliti razsvetljenske projekte in oblikovati dopolnila, ki bi preprečila možnosti zablod, kot so se zgodile. V tem smislu bi ideologije 20. stoletja razumeli kot izrodke na deblu razsvetljenskega razuma in ne kot njegove avtentične izraze. Zdi pa se, da je postmodernemu razvoju bližje Lyotardov (2004: 30) zaključek, da moderni projekt realizacije univerzalnosti "ni bil opuščen, pozabljen, temveč uničen, 'likvidiran'" in se nahajamo v družbi, ki nima močne in velike enotnosti (po Lyotardu je vsaka enotnost totalizirajoča), temveč pluralnost različnosti. O morebitnem konsenzu o pravilih v postmoderni avtorji menijo, da "*mora* biti za konsenz lokalni, se pravi dosežen med aktualnimi partnerji, in podvržen morebitni razveljavitvi" (Lyotard 2002: 112). Temu principu mora biti podvržena vsa kultura, od medčloveških odnosov (npr. med spoloma) do globalne ekonomije in politike. V isto smer kot Lyotard so usmerjeni tudi drugi avtorji, ki predstavljajo poničejansko smer misli, npr. J. Baudrillard, J. Derrida, v precejšnji meri G. Vattimo. Med bistvenimi idejami so ideje simulakra (Baudrillard), šibke identitete (Vattimo) in dekonstrukcije, ki poudarjajo tudi pojave kot so kultura brez globlje substance, relativizem in pluralizacija smisla. Drugi avtorji (Harvey 1990; Connor 1991; Jameson 1992) k tem značilnostim dodajajo še brezglobinsko in fragmentarno sodobno kulturo,

eklekticismem ipd. Ta smer postmodernizma kaže na izgubo zgodovinskosti, likvidacijo osrediščenega posameznika – vse kar ostaja je igra besed, kolaž, intertekstualnost, ki pa ostaja na povezovanju površin in ne sega v globino. Po Harveyu je ključna razlika med moderno in postmoderno zavračanje vsake globinske sinteze. Postmoderno stanje označuje "presenetljivo dejstvo o njej: njeno popolno sprejemanje kratkotrajnosti, fragmentarnosti, diskontinuitete in 'kaotičnosti'. [...] Ne prihaja več do poskusov, da bi ta dejstva transcendirali, se jim zoperstavili ali celo določili večne in nespremenljive elemente, ki ležijo v njih. Postmodernizem plava, se celo valja v fragmentarnosti in kaotičnih tokovih spreminjanja, kot da je to edino kar sploh je" (Harvey 1990: 44).

Seveda je upravičen dvom, ali je ta analiza celovita. Menimo da ne; o postmoderni je mogoče govoriti tudi drugače. Sodobni čas ima tudi drugačen obraz, pojave, ki jih omenjeni avtorji niso vključili v svoje obravnave in ki kažejo drugačno podobo sedanjosti. Strinjamo se z ugotovitvami različnih avtorjev, med katerimi omenjamo teoretika Hassana (1980) in Delantyja (1999; 2000) ter skupino "konstruktivne postmoderne", katere vodilni avtor je Griffin (1988). Njihova opažanja in odgovori na pluralnost sodobne kulture in nezaupanje v moderne projekte so drugačni. Ne sprejema se popolnega zavračanje hierarhije, ki vodi k relativiziranju vsakega pomena, razsrediščenosti in izgubi globljega smisla delovanja, pač pa skuša iskati nove, drugačne oblike ohranjanja družbene kohezije in (med)osebne in kulturnega smisla. Teze teh avtorjev se navezujejo na dejanske pojave in smeri sprememb, ki se večinoma po predpostavkah moderne ne bi smele pojaviti, ali na novosti, ki segajo preko moderne dobe.

Med značilnimi potezami te, drugačne postmoderne, je ponovno odkritje tradicije (bolje tradicij), zanimanje za neposvetne vsebine smisla, potreba po dialogu in priznavanju drugih kultur in civilizacij. Tradicija, v moderni dobi pogosto pozabljena ali zatrta, je postala spet pomemben vir sodobne kulture, vir identitete in pomemben element

postmodernega ustvarjanja. Novi vek je nasprotno tradicijo kot možen vir zavračal. Vendar kreativna postmoderna zavrača misel na tradicijo kot tradicionalizem, ponovitev starih oblik, pač pa v tradicijah najde inspiracije, navdih in vodila. Pri tem tudi ne gre za eno tradicijo, pač pa različne tradicije, tudi neevropske. Morda najbolj intenzivno se to kaže v porajanju vrste novih religijskih in magičnih pogledov, ki so se v Evropi pojavili kljub močnemu upadu krščanstva. Sekularizacija tako ni ukinila religije, pač pa zmanjšala moč institucionalne religije, pa še to, kot kažejo novejšje mednarodne študije (Berger 1999), predvsem krščanstva v Evropi, ne pa v ZDA, medtem ko se vloga religij v drugih civilizacijah krepi. V Evropi pa se opazno širi zunajkrščanska duhovnost v obliki alternativnih religijskih in magijskih zavedanj, med katerimi je v ospredju new age religioznost. Po drugi strani pa je krščanstvo v temeljitem prenavljanju, ki ga simbolizira močan premik ob in po 2. vatikanskem koncilu. Del tega premika je obnovev zanimanja za tradicije vključno s ponovnim odkritjem (v moderni dobi skoraj nereflktiranih) cerkvenih očetov in prvotnih karizem.

Še pomembnejši je premik k dialoški odprtosti sodobnega časa, kar lahko na eni strani smatramo kot odgovor na padec zaupanja v moderni racionalistično-univerzalističen projekt razvoja (Zahod kot merilo razvoja drugih civilizacij) in na evropocentričnost, na drugi pa kot odziv na globalno spreminjanje sveta ter iskanje novega načina stika med kulturami, religijami in civilizacijami. Dialog je nedvomno novost, ki je moderni vek ni razvijal (in pogosto tudi ne poznal). To se ne kaže le v potrebi po dialoški družbeni in kulturni praksi, ki dobiva oblike kot so medkulturni in medcivilizacijski dialog (vključno z evropskim letom "medkulturnega dialoga" ali svetovnim "letom dialoga med civilizacijami"), pač pa tudi v sami utemeljenosti zahodne kulture. Tako se dialog se (ponovno) pojavi tudi v filozofiji, ki je v moderni dobi komajda kdaj omenjala dialog: najbolj močno z Bubrom, Levinasom in nekaterimi drugimi avtorji dialoškega principa. Po principu dialoga (kot "dialoške mediacija", izraz Bergerja) so se razrešili tudi nekateri hudi

normativni konflikti v sodobni družbi, med katerimi Berger (1997) omenja konec rasizma v Južnoafriški državi. Dialoško se skuša vzpostaviti tudi nov način odnosa med religijami (medreligijski dialog), znotraj krščanstva (ekumenski dialog), predvsem pa glede za Evropo zelo pomembnega odnosa med krščanstvom in sodobnim svetom. Pri tem se pogosto zdi, da smo šele na začetku poti. Nenazadnje je pomembno poudariti, da je dialoško priznavanje pomena in vrednosti dejanski poskus novega odnosa med kulturnimi, etničnimi in drugačnimi skupinami tako znotraj Zahoda kot v odnosu do drugih narodov in kultur. V tej smeri so bil že narejeni majhni, a pomembni koraki, na primer priznavanje pravic stoletja zatiranim ljudstvom in kulturam (vključno s priznavanjem vrednosti njihovih kultur).

Sodobni zahod ni več samozadosten, pač pa v globalno povezanem svetu pojavlja dvosmerni vpliv zahod – ostali svet. Zahod sicer tehnološko, vojaško in do velike mere tudi ekonomsko ostaja bolj razvit kot ostali svet, drugače pa je z medsebojnimi kulturnimi in religioznimi vplivi: tu je pretok v zahodni svet še kako pomemben.

Naštete spremembe in vrsta drugih, ki jih tu zaradi omejitve prostora ne moremo omenjati, kažejo, da prevladujoče moderno razumevanje sveta ni več možna podlaga za razvoj sveta. Do kolikšne mere bo zahodna civilizacija integriralo nove vodilne principe – in katere –, ostaja odprto vprašanje. Skoraj gotovo pa smo v prehodnem obdobju.

To v veliki meri potrjuje pravilnost Sorokinovega pristopa. Zdi se, da je ujemanje dovolj veliko, da je Sorokinovo analizo družbeno-kulturnega spreminjanja smiselno ponovno vzeti v presojo, čeprav so bila nekatere njegova predvidevanja napačna. Tako denimo ni predvideval ekonomskega in znanstveno-tehnološkega razvoja druge polovice 20. stoletja. Spremembe pa potrjujejo, da se je čutno-zaznavna oblika prevladujoče kulture še bolj izpraznila, da so se kvalitativno in kvantitativno razširili negativni vidiki te kulture (prim. npr. Fukuyama

2000), ter da obstaja velika verjetnost, da na krizo sodobne kulture ne bo mogoče najti rešitev zgolj v okviru čutno-zaznavnega tipa kulture, pač pa z vključevanjem idealističnih in/ali ideacionalnih rešitev. To se kaže celo na primeru razvoja demokracije in njenih dilem v sodobnosti.

O prihodnosti demokratičnega razvoja

Glede urejanja političnega življenja je v zahodni civilizaciji demokratični sistem splošno sprejet kot najbolj primerna ureditev. V nasprotju z znanostjo in tehniko, nosilnima silama moderne dobe, ki sta izgubili precejšen del zaupanja, je demokracija v zadnjem časovnem obdobju pridobila splošno zaupanje. Vendar tudi zmagovit razvoj demokracije ni tako popoln, da bi se vodilnim političnim duhovom, pa tudi nekaterim teoretikom, zdel neproblematičen, oziroma, da ne bi bilo v nekaterih vidikih potrebno razviti temeljite spremembe. V tem smislu se osredotočamo na nekatere premisleke, ki časovno sovpadajo z obdobjem konca komunizma v vzhodni in srednji Evropi.

Vaclav Havel, človek, ki se je vse življenje boril za demokracijo, se glede razvoja zahodne civilizacije sprašuje, zakaj vsi poskusi reševanja temeljnih problemov zahodnega sveta ostajajo na pol poti. Sam je prepričan, da je poglobitvi razlog ta, da nismo začeli pri glavi. "Globoko sem prepričan, da je edina možnost sprememba na področju duha, na področju človekove vesti, v dejanskem človekovem odnosu do sveta. Ni dovolj, da izumljamo nove stroje, nove predpise ali nove ustanove," potrebno je prepoznati porazno stanje na področju odgovornosti: "pomanjkanje odgovornosti pred svetom in odgovornosti za svet" in se s tem soočiti. Havel (1998: 18-20) se vpraša, ali ni pravi razlog takega stanja logični nasledek modernega pojmovanja sveta – "pojmovanja, ki se ne vprašuje o smislu bivanja in zanika vsako metafiziko ali celo lastne metafizične korenine".

Havel možno prenovo civilizacije povezuje z novim ukoreninjenjem zavesti, da nismo slučajno na tem svetu, da obstajamo po nekem

namenu in se morajo naša dejanja uravnovati glede na višji red, cilj in smisel. V tem smislu poziva k "revoluciji duha", ki bi nasledila demokratične revolucije. Razumljivo da je s tem povezano vprašanje religij, saj so bili nosilci etične prenove v zgodovini predvsem religije. Havel, kljub zavedanju težav, ki so lahko povezane z religioznimi delitvami, prepoznava smer reševanja krize duha le po poti iskanja tega, kar povezuje različne vere in kulture.¹⁴

V isto smer gre analiza Brzezinskega v *Out of control : global turmoil on the eve of the twenty-first century* (1993), kjer poleg diagnoze obstoječega stanja postavlja tudi prognozo za naprej. Brzezinski pokaže na povezanost politike s kulturo in osebnimi vrednotami. Ta vez je zanj bistvena in ključna sestavina predlagane smeri izhoda iz "*globalne krize duha*".

Dokler je esenca prevladujoče ameriške kulture določena z etiko obilja, "je glava skrb zadovoljstvo materialnih želja, kar [...] lahko le podaljša in poglobi objektivni in subjektivni prepad, ki že sedaj deli človeštvo". Amerika kljub lastni uspešnosti ne more biti model za druge družbe. Po tem modelu je znotraj Združenih držav "*precejšnja, a osiromašena manjšina, ki je izključena iz smiselne družbene participacije*" (Brzezinski 1993: 224), zunaj ZDA pa so razmere naravnost katastrofalne, saj velika večina človeštva nima nobene možnosti, da bi se ukvarjala s čim drugim kot dnevnim preživetjem. Odgovor mora biti drugačen. Brzezinski predlaga odgovor, ki se v enaki ali podobni smeri pojavlja pri avtorjih različnih idejnim okvirov. Za bivšega komunista Alexandra Yakovleva prava smer razvoja, ki bi privedel do *nove kvalitete družbe*, ni niti politični sistem niti uspešna ekonomija, bogastvo, niti znanost. "Ne, nova

¹⁴ Podobno so prepričani mnogi drugi, med njimi omenimo le Hansa Künga, nosilca projekta *Weltethos*.

kvaliteta družbe pomeni dvigniti človeka po njegovi morali / moralnosti."¹⁵

Pravi vzroki negotovosti so po Brzezinskem povezani s posledicami modernih utopij. Te so svetu prinašale fanatično gotovost in z njo povezano odvečnost morale. Ko pa so te utopije usahnile in s seboj prinesle negotovosti, se je pokazala močna potreba po gotovosti, ki jo je težko najti. "V svetu fanatičnih gotovosti se na moralo lahko gleda kot na nekaj odvečnega. Toda v svetu naključij moralni imperativi postanejo osrednji, celo edini viri ponovnega zaupanja, gotovosti." (Brzezinski 1993: 231)

Misel Havla in Brzezinskega se povsem ujema s stališči mnogih religioznih voditeljev in družbenih mislecev ter več sodobnih družbenih gibanj. Pa tudi z ugotovitvami Sorokinovih socioloških analiz. Sorokin je pokazal, da je prehod iz kriznega obdobja možen le, če se dvigne etično-human vidik človeške družbe. To tudi v politiki in ekonomiji, predvsem pa v medčloveških odnosih in družbenih odnosih v skupinah in institucijah. Poglejmo dva konkretna vidika, ki sta neposredno povezana s Sorokinovimi tezami.

Prihodnost demokracije je Sorokin povezoval z dvema zahtevama. Prva je, da se znotraj demokratičnih družb poleg pogodbenih oz. interesnih odnosov razvijejo tudi odnosi pristne skupnosti oz. odnosi pristne medčloveške solidarnosti.¹⁶ Sorokin pojav demokracije obravnava kot

¹⁵ Alexander Yakovlev je bivši član sovjetskega politbiroja in tesni sodelavec Mikhaila Gorbačova. Besede so iz njegovega govora profesorjem in študentom Univerze Columbia o možnostih človeštva v letu 1991 (Brzezinski 1993: 229).

¹⁶ Sorokin je družbene odnose klasificiral v tri tipe: pogodbeni, (strogo) obvezni (tudi prisilni) in 'familistični' oziroma 'pristno skupnostni' tip (Sorokin 1957a: 445-452). Zdi se, da je Sorokinov izraz 'familistic type', ki je utemeljen v dejstvu, da se najpogosteje udejanji v krogu družine in da pristne družine tak odnos vzpostavijo, za sodobni čas ni najbolj primeren. Zato sem uporabil odnos pristne skupnosti. Podobno najdemo pri Sorokinu (1952: 294) poimenovanje "*familistic or Gemeinschaft relationship*", drugje pa tudi "*genuine Gemeinschaft-like relationship*".

ustvarjalni dosežek čutno zaznavnega tipa kulture, saj temelji na odnosih pogodbe, ki so v tem družbeno-kulturnem tipu prevladujoči družbeni odnosi. Vendar pa danes razvoj demokracije zahteva več rešitev drugega tipa odnosov, to so odnosi pristne skupnosti; ti pa niso lastni temu tipu kulture, temveč integralnemu in/ali ideacionalnemu tipu.

Če Sorokinovo teorijo uporabimo za današnje okoliščine, to pomeni, da mora razvoj demokracije upoštevati tudi tiste vidike, ki se znotraj sistema demokratičnega odločanja ne morejo uveljaviti. Najprej so to etnične in kulturne manjšine, predvsem pa tiste revni in neprostovoljno marginalizirani, ki si sami ne morejo pomagati. Dejansko so nekateri premiki v tej smeri, ki jih je zaslediti – med drugim okrepitev civilne sfere in intermediarnih institucij (o slednjem primerjaj Berger in Neuhaus, 1996; Bahovec 2007) –, povsem skladni s Sorokinovimi študijami. Mislimo pa, da je Sorokin izdelal podlago za še bolj radikalno solidarne rešitve, oziroma, da je snoval pogoje razvoja v tej smeri in jasno začrtal nekatere zahteve, da se to uresniči. Predvsem gre za delo povezano s Harvard Research Center in Creative Altruism, ki je dostopno v vrsti knjig. Delovanje centra je bilo izrazito multidisciplinarno ter ni bilo omejeno na zahodne družbe (Sorokin 1954; 1950). Vrsta interdisciplinarnih raziskav o vplivu altruističnega in solidarnega obnašanja na življenje posameznikov, medčloveške odnose in na širšo družbo kaže, da je v zgodovini in sedanosti imela dejavna in altruistična ljubezen in altruizem veliko večji vpliv kot se je priznavalo in se, dodajamo, še danes prizna. Zanimivo, da je Sorokinov poziv k znanstvenem (in širše človeškemu) raziskovanju altruizma našel odmev tudi mnogo kasneje, ko je lord Templeton s sodelavci konec 20. stoletja začrtal fundacijo "John Templeton Foundation", katere namen je raziskovanje in promoviranje pogojev za prenovo človeštva. Med področji, ki jih pokriva, je tudi iskanje nove povezanosti znanosti,

V moderni dobi je prevladoval pogodbeni tip (pogosto v kombinaciji z obveznim (prislinim) tipom). Po Sorokinu sta tako demokracija kot ekonomija kapitalizma realizaciji pogodbenega tipa družbenih odnosov.

filozofije in religije – kar spodbuja tudi z izjemnimi nagradami za ljudi, ki so na tem področju dosegli najvidnejše uspehe.¹⁷ Tudi pri njegovem projektu se kaže kako točna je ena osrednjih Sorokinovih "intuicij", ki pravi, da samo svoboda in ustvarjalnost nista zadostna pogoja primernega razvoja oseb, družbe in kulture. Po Sorokinu je potrebna trojica, ki je notranje povezana: svoboda, ustvarjalnost, ljubezen. Resnična ustvarjalnost – ki ni le v korist nekaterih in škodo drugih – je ne le svobodna, pač pa vključuje ljubezenski odnos do soljudi, narave. Podobno ni resnične svobode, če ta nasprotuje pristni ustvarjalnosti in ljubezni. Enako je ljubezen prava le tedaj, ko je svobodna in dejavna, ustvarjalna.

Ne nazadnje je primerno opozoriti, da so se dejansko zgodili tudi nekateri konkretni družbeni premiki, ki jih je Sorokin predvidel. Tako je precej pred pojavom in uspehi vrste pomembnih družbenih gibanj v šestdesetih letih in kasneje (npr. gibanje za pravice črnih Američanov, mirovna gibanja, pojavljanje ekoloških gibanj itd.) predvidel, da se bodo pojavili "grass-roots" gibanja, za resnično demokracijo, pojavilo se bo moralno herojstvo, altruizem in "organizirana gibanja proti vojni, smrtne kazni in nepravilnosti" (Sorokin 1957a: 704).

Zaključek

Sorokinova osebna in strokovna pot, njegovo revolucionarno prizadevanje za demokracijo v carski Rusiji in nasprotovanje boljšeizmu, kariera profesorja v Sankt Petersburgu in na Harvardu, vodenja Harvard Research Center in Creative Altruism in druge dejavnosti, predvsem pa izjemno število objavljenih del, je zgodba moža, ki je svoja prizadevanja v največji meri posvetil povečevanju humanosti sodobne družbe. Izbira integralnega pristopa je utemeljena v študiju in življenjski izkušnji, da se

¹⁷ Nagrado Templetonove fundacije za boljše razumevanje vloge religije v življenju (npr. za prispevek religij k bolj humanemu svetu, za nov odnos med znanostjo, filozofijo in religijo itd.), ki je vredna milijon dolarjev, so prejeli med drugimi kanadski filozof Charles Taylor, pa Mati Terezija, brat Roger Schultz in Dalaj Lama.

napredek človeštva ne more ustvariti le z znanstvenim znanjem, temveč le z integracijo vseh zmožnosti človekovega spoznanja. V tem je nadaljeval tradicijo teh, ki so pred njim poudarjali pomen celostnega spoznanja in presegali ozkosti in samozadostnosti filozofskih, kulturnih, religioznih, znanstvenih in drugih okvirov, ki so prevladovali v večjem delu moderne dobe. V tem Sorokin uhaja tipičnim oznakam znanstvenika moderne dobe in ga lahko, morda celo moramo, imeti za znanstvenika dobe, ki si prizadeva za interdisciplinarnost znanosti, povezavo med različnimi znanji, ter upošteva najširše medkulturne in medreligijske vire znanja. Toynbee (1963: 94) ga je tako opredelil: "V atomski dobi [...] je Sorokin prestopil konvencionalne meje med 'disciplinami'. On jemal človeške zadeve kot celote in jih je študiral iz vseh obetajočih vidikov in z vsemi obetajočimi metodami. Morda je to največja izmed mnogih uslug skupnemu teku človeštva." Koliko je v tem uspel, je še odprto vprašanje. Zagotovo je šel v nekaterih posameznih trditvah predač; te je treba korigirati. Kot je sam sodil o drugih znanstvenikih, da je treba prispevek vsakega presojeti kritično in "ločevati zrno od plev", velja tudi zanj.¹⁸

Menimo pa, da njegov opus ostaja velik izziv sodobnemu družboslovju, zlasti sociologiji. Kot smo pokazali, njegova razlaga družbeno-kulturnih sprememb ni v nasprotju z postmoderni spremembami – nasprotno, v marsičem je razvoj potekal v smeri, kot jo je Sorokin predvidel. V obdobju, ko zahodno kulturo pretresa tleča kriza smisla (Berger in Luckmann 1999), Sorokinov integralni pristop ostaja pomemben vir za soočanje s kriznim stanjem sodobne zahodne družbe in kulture in za oblikovanje mišljenja in delovanja v smeri rekonstrukcija človeštva.

¹⁸ V tem smislu je spodbudno, da je v preteklem desetletju izšlo precej knjig in člankov, ki na novo odkrivajo in opredeljujejo Sorokinovo delo, med drugim v prispevku porabljene: Johnston (1995), Ford (1996), Sorokin in Johnston (1998); Balla, Srubar in Albrecht (2002), Sorokin in Post (2002). Omenimo še dve drugi deli, kjer so skušali opredeliti pomen Sorokinovega prizadevanja za razvoj altruizma in to povezati s sodobnim časom: (1) *Altruism & Altruistic Love: Science, Philosophy, & Religion in Dialogue*. (2002, uredili Stephen Garrard Post, Lynn G. Underwood in Jeffrey P. Schlossb. Oxford University Press); (2) *Integralism, Altruism and Reconstruction: Essays in Honor of Piritim A. Sorokin* (2006, uredila Elvira del Pozo Aviñó. Universitat de València).

Literatura

Allen, Philip J. (ur.) (1963): *Pitirim A. Sorokin in Rewiew*. Durham: Duke University.

Bahovec, Igor (2005): *Skupnosti : teorije, oblike, pomeni*. Ljubljana: Sophia.

Bahovec, Igor (2007): "Življenjski svet, intermediarne institucije in smisel". V Thomas Luckmann. *Družba, komunikacija, smisel, transcendenca*, uredila Vinko Potočnik in Igor Bahovec. Ljubljana: Študentska založba, str. 417-435.

Balla, Balint, Ilja Srubar, Martin Albrecht (ur.) (2002): *Pitirim A. Sorokin: Leben, Werk und Wirkung*. Hamburg: Krämer.

Bauman, Zigmunt (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Bell, Daniel (1988): *The End of Ideology. With the new Afterword by the Author*. Cambridge: MA/London.

Berdjajev, Nikolaj. (1999 [1924]): *Novi srednji vek*. Ljubljana: CZ.

Berger, Peter L. (1999): *The Desecularisation of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Grand Rapids: Eerdsmans.

Berger, Peter L. (ur.) (1997): *Die Grenzen der Gemeinschaft: Konflikt und Vermittlung in pluralistischen Gesellschaften*. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.

Berger, Peter L. in Richard J. Neuhaus (1996 [1977]): *To Empower People: from State to Civil Society*. 2. izdaja; uredil Micheal Novak. Washington: American Enterprise Institute.

Berger, Peter L. in Thomas Luckmann (1999): *Modernost, pluralizem in kriza smisla: Orientacija modernega človeka*. Ljubljana: Nova revija.

Brzezinski, Zbigniew (1993): *Out of control : global turmoil on the eve of the twenty-first century*. New York: Scribner.

Connor, Steven (1991): *Postmodernist Culture: An Introduction to Theories of the Contemporary*. Oxford, Cambridge MA: Blackwell.

Delanty, Gerard (1999): *Social Theory in a Changing World: Conceptions of Modernity*. Cambridge: Polity Press/Oxford: Blackwell.

Delanty, Gerard (2000): *Modernity and Postmodernity: Knowledge, Power and the Self*. Cambridge, Oxford: Blackwell.

Ford, B. Joseph et al. (ur.) (1996): *Sorokin & Civilization: A Centennial Assessment*. New Brunswick: Transaction Publ.

Fukuyama, Francis (2000): *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstruction of Social Order*. New York: Touchstone.

Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Selfidentity: Self and Society in the Late Modern Age*. Standford CA: Standford University Press.

Gouldner, Alvin W. (1970): *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York, London: Basic Books.

Griffin, David Ray (ur.) (1988): *Spirituality and Society: Postmodern Visions*. State University of New York Press.

Harvey, David (1990): *The Condition of Postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change*. Cambridge MA etc.: Blackwell.

Hassan, Ihab H. (1980): *The Right Promethean Fire. Imagination, Science, and Cultural Change*. Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press.

Havel, Václav (1998): "Vera v svetu". *Nova Revija*. 199-200 (nov.-dec.), dodatek Ampak: str.: 18-21.

Johnston, Barry V. (1995): *Pitirim A Sorokin: An Intelctual Bibliography*. Lawrence: Univ. Press of Kansas.

Johnston, Barry V. (1996): "Pitirim A. Sorokin (1889 –1968): Pioneer and Pariah". *International sociology*. 11, 2 (jun 1996), str.: 229-238.

Kos, Janko (1995): *Na poti v postmoderno*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

Luckmann, Thomas. (2007): *Družba, komunikacija, smisel, transcendenca*, uredila Vinko Potočnik in Igor Bahovec. Ljubljana: Študentska založba.

Lytard, Jean Francois (2002 [1979]): *Postmoderno stanje. Poročilo o vednosti*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Lytard, Jean Francois (2004 [1986]): *Postmoderna za začetnike: korespondenca 1982-1985*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Scheler, Max. (1998 [1927]): *Položaj človeka v kozmosu*. Ljubljana: Nova revija.

Sorokin, Pitirim A. (1947): *Society, Culture and Personality: Their Structure and Dynamics. A System of General Sociology*. New York, London.

Sorokin, Pitirim A. (1950): *Leaves from a Russian Diary – and Thirty years After*. Boston: The Beacon Press.

Sorokin, Pitirim A. (1952): *Social Philosophies of an Age of Crisis*. London: Adam & Charles Black.

Sorokin, Pitirim A. (1954): *The Ways and Power of Love: Types, Factors, and Techniques of Moral Transformation*. Boston: The Beacon Press. (Ponatis z uvodom Steven G. Posta je izšel l. 2002, Philadelphia, London: Templeton Found. Press).

Sorokin, Pitirim A. (1957a): *Social & Cultural Dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships (One Volume Edition)*. Boston: Porter Sargent.

Sorokin, Pitirim A. (1957b): "Integralism is My Philosophy." V: Whit Burnett (ur.): *This is My Philosophy*. New York: Harper and Brothers, str. 179-189.

Sorokin, Pitirim A. (1963a): *A Long Journey*. New Haven: College and University Press.

Sorokin, Pitirim A. (1963b): "Reply to my Critics". V: P.J. Allen (ur.): *Pitirim A. Sorokin in Review*. Durham: Duke University, str. 371-496.

Sorokin, Pitirim A. (1992 [1941]): *Crisis of Our Age*. London.

Sorokin, Pitirim A. in Barry V: Johnston, (ur. in uvod) (1998): *On the Practice of Sociology*. Chicago, London: Univ. of Chicago Press.

Templeton, John (2002): *Wisdom from World Religions: Pathways toward Heaven on Earth*. Philadelphia. London: Templeton Foundation Press.

Toynbee, Arnold J. (1963): "Sorokin's Philosophy of History". V: P.J. Allen (ur.): *Pitirim A. Sorokin in Review*. Durham: Duke University, str. 67-94.

Vattimo, Gianni (1992): *The Transparent society*. Cambridge: Polity Press.

Widgery, Alban (1961): *Interpretations of History from Confucius to Toynbee*. London: George Allen & Unwin.

Prekomerno igranje na srečo pri zaposlenih v igralništvu: dejavniki tveganja

Excessive gambling: risk factors for casino employees

Tamara Besednjak¹

Povzetek

Predstavljena študija ponuja vpogled v položaj igralniških delavcev v Novi Gorici. Uporaba tako kvantitativnih kot kvalitativnih metod raziskovanja je omogočila analizo mnenj in stališč zaposlenih v igralnicah in igralnih salonih, njihovih nadrejenih – pripadnikov srednjega menedžmenta – ter terapevtov, ki se ukvarjajo z zdravljenjem prekomernih težav z igrami na srečo. Sodelujoči se strinjajo, da na razvoj navad igranja na srečo v veliki meri vplivajo biološki dejavniki, torej nagnjenost, medtem ko so mnenja, da okoljski dejavniki vplivajo zgolj v znatni meri. Izpostavljen je bil manko preventive, čeprav so bila mnenja o njeni uspešnosti deljena. Anketa, ki jo je izpolnilo 68 igralniških delavcev, je pokazala, da ima težave z igrami na srečo 10 % sodelujočih v raziskavi.

Ključne besede: igralništvo, igralniško okolje, tvegane igralniške navade, igralniški delavci, srednji menedžerji, terapevti, CPGI.

Abstract

The research presented offers a snapshot of situation regarding the position of casino employees in Nova Gorica, Slovenia. Both quantitative and qualitative research methods were applied to analyse participants' opinions and standing points. Casino employees were taking part in quantitative part of the research while middle management and

¹ Magistra Tamara Besednjak je asistentka na Fakulteti za uporabne družbene študije v Novi Gorici.

therapists were part in qualitative part of the research. Participants agree that among several risk factors for gambling addiction the dominant one is inclination while environmental risk factors are discussed as less influential. Participants agree on lack of prevention programmes although there have been doubts about success of any kind prevention programmes. The questionnaire filled by 68 casino/gaming hall employees shows that 10% of them have gambling related problems.

Key words: *Gambling, casino environment, risky gambling habits, casino employees, middle management, therapists, CPGI.*

Uvod

Kljub temu da se slovenska igralniška industrija razvija zelo hitro, je še vedno relativno malo znanega o njenih družbenih učinkih. Kot najbolj temeljna študija s področja igralništva je vsekakor študija razširjenosti igranja med populacijo, študija, ki v Sloveniji še ni bila izvedena. Veliko študij, ki bi ocenjevale ekonomske učinke iger na srečo, sploh še ni bilo izvedenih. Znale so predvsem študije, opravljene na Ekonomski fakulteti v Ljubljani z delom Prašnikarja et al. (2005) in Prašnikarja (2002); Zagorška et al. (2007); Zagorška & Jakliča (2007) in Jakliča et al. (2006). V tem kontekstu se znajdemo v položaju, ko pionirsko raziskujemo odnose igralniških delavcev do narave njihovega dela in vplive, ki jih delo v igralniškem okolju ima na navade njihovega igranja. Tudi zadovoljstvo z delom bo prvič raziskano v tovrstni raziskavi.

Nova Gorica je mesto, največkrat opisano kot igralniško mesto. Glavna industrija v mestu je, kot omenjeno, igralniška industrija. V zadnjem letu pa so se pojavile diskusije o družbenih stroških igralništva, medtem ko je bilo opredeljevanje ekonomskih učinkov v prednosti vse od začetkov industrije v 80-tih letih prejšnjega stoletja. Omenjene diskusije so se pojavile v letu 2007 skupaj s pojavom namere o izgradnji mega zabavišča v sodelovanju med domačim ponudnikom igralniških storitev Hitom, d.

d., ter ameriško multinacionalko Harrah's Entertainment. Nasprotniki projekta so v svojem glasnem nasprotovanju projektu ter igralništvu na splošno javnosti velikokrat postregli z neresničnimi ter znanstveno nepreverenimi trditvami. Druga stran, zagovorniki projekta, pa tudi ni imela nobene znanstvene raziskave, s katero bi nasprotnikom lahko postregla kot z informacijo o dejanskem stanju na področju igralništva v Sloveniji. Prva znanstvena raziskava (Macur et al. 2008) je ponudila vpogled v že opravljene raziskave, ki se ukvarjajo s preučevanjem družbenih stroškov in ekonomskih učinkov igralništva ter so bile izvedene na svetovni ravni. Druga študija s področja igralništva prihaja z ekonomske fakultete in se pretežno ukvarja z ekonomskimi vidiki slovenske situacije na tem področju (Zagoršek et al. 2007a).

In vendar tudi takrat, ob vzniku diskusij o družbenih stroških, pomemben segment populacije še vedno ni bil omenjen. To so bili igralniški delavci, torej zaposleni v igralnicah in igralnih salonih. Igralniška industrija namreč nudi službo ljudem, ki v okviru igralnic/igralnih salonov opravljajo velik spekter dela – od dela inšpektorja, vzdrževalca igralnih avtomatov, manipulanta, blagajnika, receptorja, ljudi, zadolžene za promocije in dobrodošlico, do delivcev kart in krupjejev. Po drugi strani pa predstavljajo velik delež zaposlenih v igralnicah in igralnih salonih študenti, ki opravljajo delo prek študentskega servisa. V primerjavi z drugimi gospodarskimi aktivnostmi je število takih zaposlenih v igralništvu precej visoko.² Ob tem se moramo zavedati, da so tudi študenti, ki opravljajo enake delovne zadolžitve kot redno zaposleni, podvrženi enakim vplivom okolja kot njihovi kolegi.

² Na žalost ne moremo podati nobene ocene o tem, kolikšne so dejanske številke na tem področju, saj ne obstaja nobena uradna evidenca o tem, koliko študentov dela v igralnicah/igralnih salonih. Tovrstne informacije bi lahko posredovali zgolj gospodarski subjekti, ki pa se v večini na prošnje za posredovanje tovrstnih podatkov niso odzvali.

Glavni namen te raziskave je ponuditi vpogled v situacijo, ki zaokroža naravo igralniških delavcev in zaposlenih v igralnih salonih³ v Novi Gorici. Zanimajo nas percepcije igralniških delavcev o naravi njihovega dela. Več študij, ki raziskujejo vpliv igralniškega okolja na obnašanja zaposlenih v igralnicah, je že bilo izvedenih (Hart 2007; Shaffer et al. 2002; Wo & Wong 2008; Hing & Breen 2007; Abott et al. 2004). Ob številu igralniških delavcev v Novi Gorici se nam poraja vprašanje, do kolikšne mere so izpostavljeni ter do kolikšne mere nanje vplivajo dejavniki tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo, ki izhajajo iz igralniškega okolja.

Kot že omenjeno, glavni namen raziskave je pridobiti širšo sliko o odnosu igralniških delavcev do narave njihovega dela. Zaposleni in predstavniki srednjega menedžmenta v igralniških podjetjih so ponudili dragocen vpogled. Tak pogled je lahko dober začetek za nadaljnje raziskave s področja preučevanja igralniških delavcev. Nadaljnje raziskave gredo lahko v smeri preučevanja, če so igralniški delavci bodisi v Novi Gorici bodisi v širšem vseslovenskem prostoru tip ljudi, ki išče zaposlitev v igralnicah/igralnih salonih, ker jih privlači igralniško okolje, in če spadajo potemtakem v skupino ljudi s tveganjem, da razvijejo težave s prekomernim igranjem na srečo.

Skladno s povedanim so bila oblikovana naslednja raziskovalna vprašanja in hipoteze.

- Ali delo v igralniškem okolju na kakršen koli način vpliva na igralniške navade zaposlenih? Predpostavljeno je, da zaposleni v igralniškem okolju – izpostavljeni specifičnim zvokom ter pogostim izkušnjam izgube denarja pri gostih – najdejo delovno okolje bolj kot varovalni dejavnik, in ne toliko kot dejavnik

³ Ime igralni salon označuje tip koncesionarja, ki lahko v svojem salonu strankam nudi le igralne avtomate in elektronsko ruleto. Z razliko od igralnic so igralni saloni lahko v zasebni lasti.

tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. Predpostavljeno je, da se bodo v svojih odgovorih vodje igralnih salonov ter terapeuti s tem strinjali.

- Kakšen je odnos zaposlenih v igralniškem okolju do sodelavcev, pri katerih se pojavijo težave s prekomernim igranjem na srečo? Predpostavljeno je, da igralniški delavci nimajo dovolj znanja, da bi lahko nudili kakršno koli obliko pomoči sodelavcem s tovrstnimi težavami.
- Predpostavljeno je tudi, da igralniški delavci ne čutijo potrebe po izobraževanju v smislu osveščanja pred nevarnostmi prekomernega igranja na srečo.
- Glede izobraževanja in osveščanja zaposlenih je predpostavljeno, da bodo perspektive tako zaposlenih kot srednjega menedžmenta in terapevtov enaka – da bi bilo na širši, državni ravni treba nekaj storiti v tej smeri.

Vplivi igralniškega okolja

Popularno je mnenje, ki gre velikokrat v smer, da je delo v igralnici/igralnem salonu glamurozno. Vendar je v realnosti velikokrat ravno obratno. Frey & Carns (1988) poročata o delivcih kart, ki kažejo visoko raven nezadovoljstva z delom. Dejansko *»delo delivca kart v igralnici je karakterizirano z majhnimi potrebami po spretnosti, zmanjšanimi možnostmi napredovanja, malo ali minimalno nagrajevanjem za delovno dobo, manjšim angažmajem zaposlenih v izgradnjo kariere in zelo nizko varnost zaposlitve«* (kot citirano v Frey & Carns, 1988, str. 159). Nadaljujeta, da ta tip zaposlitve ni zaščiten s članstvom v sindikatu. Raziskava, ki sto jo naredila Frey in Carns, je bila sestavljena iz kvantitativne raziskave, v kateri je 110 delivcev kart iz Las Vegasa odgovarjalo na vprašanja o zadovoljstvu z delom. Kot o omenjeni raziskavi poroča Dangerfield (2004), je bil kvantitativen del raziskave nadgrajen z več poglobljenimi intervjuji in s skupinskimi intervjuji z raziskovanim tipom igralniških delavcev. Na žalost jim vodilni v igralnicah niso dovolili priti v stik z zaposlenimi na delovnem mestu.

Kot poroča Dangerfield (2004), je bila opravljena še ena raziskava o zadovoljstvu z delom. Darcy & Lester (1995) sta primerjala zadovoljstvo z delom 59 poker delivcev in 62 učiteljev, ki živijo na istem območju. Glavna ugotovitev je bila, da je pri prvih zaznati povprečno manjše zadovoljstvo z delom kot pri zadnjih.

Raziskava, opravljena na Kliniki za zdravje zaposlenih v Ontariu (Occupational Health Clinics for Ontario Workers), poroča o igralniških delavcih, ki pripovedujejo o zvonjenju v ušesih zaradi dela v bližini glasnih igralnih avtomatov. Natararice pa so protestirale proti razkrivajočim in neudobnim delovnim uniformam, zaradi katerih se počutijo ranljive.

Raziskava, ki je raziskovala vedenje 123 kanadskih igralniških delavcev iz dveh igralnic v Alberti (Dangerfield 2004), poskuša zajeti dejanski vpliv, ki ga ima delo v igralnici na navade igranja in uporabo različnih substanc – alkohola, drog ter zdravil. Raziskava nakazuje, da igralniška industrija bolj privlači problematične igralce, kot pa jim predstavlja tveganje za razvoj težav, povezanih s prekomernim igranjem na srečo.

O zadovoljstvu z delom so v Sloveniji naredili eno raziskavo, in sicer v Grand Casinòju Portorož (Abram 2006). Rezultati raziskave, ki je pokrila vprašanja zadovoljstva z delom, so pokazali, da v igralnici ne obstajajo ugodni delovni pogoji. Avtorica je odkrito stanje pripisala tudi finančnim težavam, s katerimi se je raziskovano podjetje v času opravljanja raziskave spopadalo. Raziskava išče dejavnike, s katerimi bi izboljšali motivacijo za delo ter tako izboljšali delovne pogoje. Vseeno pa je raziskava dragocen prispevek k raziskovanju zadovoljstva z delom igralniških delavcev v Sloveniji.

Naslednja raziskava o zadovoljstvu z delom je bila opravljena s pomočjo telefonskih anket 501 igralniškega delavca na nacionalnem vzorcu (Hart

2007). Raziskava je pokazala, da je kar 86 % igralniških delavcev s svojim delom zadovoljnih. Ob vprašanju o vzrokih za zadovoljstvo so bili najpogostejši odgovori: interakcija z javnostjo (20 %); plača (16 %); prijateljski odnosi na delovnem mestu (14 %); priročen delovni čas (13 %); sproščena in vznemirljiva delovna atmosfera (10 %) (str. 3).

Hing & Breen (2007) sta opravili večjo kvalitativno raziskavo, ki je preučevala igralne navade in obnašanje v Avstraliji. Poglobljene intervjuje sta naredili s 44 klubskimi, 27 hotelskimi in z dvema igralniškima menedžerjema. Njuna raziskava je opredelila osem večjih dejavnikov na delovnem mestu, ki naj bi spodbujali igranje, in devet dejavnikov na delovnem mestu, ki naj bi zaposlene odvrčali od igranja. Glavni zaključek raziskave je bil, da delo v igralnici zaposlene v glavnem odvrča od igranja na srečo.

Sicer pa je bila prva raziskava, ki je raziskovala navade igranja igralniških delavcev, opravljena v letu 1987. Collachi & Taber sta raziskovala 34 zaposlenih iz večje igralnice v Renu o njihovih navadah igranja, mnenjih ter pogostosti igranja. Uporabljen ni bil noben konsistenten instrument raziskovanja (Hing & Breen 2007).

Je bila pa najverjetneje najboljše raziskava opravljena leta 2002. Shaffer & Hall sta v longitudinalni študiji raziskovala 6076 igralniških delavcev. Avtorja sta raziskovala prevalenco ter vzorce težav z uživanjem alkohola in s prekomernim igranjem na srečo. Rezultati so prikazali, da je bil določen segment raziskovanih sposoben zmanjšati preučevane težave, potem ko so te dosegle raven motnje. Raziskovalca sta zaključila, da so igralniški delavci pokazali znatno mero sposobnosti spremeniti svoje navade igranja v kontekstu izpostavljenosti igram na srečo. Kot ena večjih omejitev omenjene raziskave je bilo omenjeno dejstvo, da so bili sodelujoči v raziskavi v času trajanja raziskave v procesu terapije, kar bi lahko imelo vpliv na dobljene rezultate.

Rezultati iz naslednjih raziskav pa nakazujejo, da so lahko igralniški delavci tvegana skupina za razvoj težav, povezanih s prekomernim igranjem na srečo.

Kot že omenjeno, je tudi Dangerfield v svoji študiji raziskovala 123 zaposlenih v dveh igralnicah v Alberti v Kanadi. Eden od zaključkov raziskave je bil, da več igralniških delavcev kot ostala populacija igra igre na srečo. S pomočjo testa CPGI je določila 19 % anketirancev kot ljudi s srednjo ravniyo težav zaradi iger na srečo in dodatnih 6 % anketirancev kot ljudi z resnimi težavami s prekomernimi igranjem na srečo (str. 53). Glede vpliva igralniškega okolja na navade igranja je večina anketirancev zatrnila, da delo v takem okolju ni vplivalo na navade igranja, medtem ko je 28,9 % anketiranca celo zmanjšalo svojo navado igranja na srečo (str. 56). Kot ena od omejitev raziskave je vsekakor dejstvo, da igralniški delavci nimajo dovoljenja igrati na srečo v igralnici, kjer so zaposleni, prva razpoložljiva igralnica pa je oddaljena 450 km.

Wu & Wong (2007) pa sta izvedla raziskavo o igralniških delavcih v Macau. Razdelila sta 118 anketnih vprašalnikov kitajskim respondentom, ki so zaposleni kot delivci kart. Rezultat je pokazal, da je približno 7 % anketirancev doseglo rezultat 10 ali več na SOGS testu.

Analiza stališč zaposlenih v slovenskem igralništvu

Za namen raziskave je bila uporabljena metoda triangulacije. Ta metoda uporablja tako kvalitativen kot kvantitativen pristop, da bi pridobili čim bolj veljavne rezultate. Raziskovalcu omogoča, da rezultate kvantitativne raziskave nadgradi z vidiki kvalitativne metodologije.

Za potrebe kvantitativnega dela raziskave je bilo v avgustu in septembru 2008 igralniškimi delavci na Goriškem razdeljenih 153 anket. Od petih igralnih salonov ter dveh igralnic na tem območju so se na raziskavo pozitivno odzvali v treh igralnih salonih.

Rezultati, zbrani prek anketnega vprašalnika, so bili analizirani s pomočjo programskega paketa SPSS 16.0. Anketni vprašalnik je bil sestavljen iz dvaindvajsetih vprašanj. Prvi sklop petih vprašanj je anketirance spraševal o demografskih podatkih (tip zaposlitve, spol, motivi za zaposlitev). Zadnje vprašanje je bilo odprtega tipa ter je anketirancu omogočilo dopis lastnih motivov, ki med navedenimi odgovori niso bili izpostavljeni. Naslednji sklop vprašanj obravnava zadovoljstvo z delom ter odnose s sodelavci. Sledila so vprašanja, ki so od anketiranca na lestvici od ena do pet zahtevala oceno vpliva določenega okoljskega dejavnika tveganja na razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. Ocena ena je pomenila, da se s trditvijo o vplivu dejavnika sploh ne strinja, medtem ko je ocena pet pomenila, da se z izjavo popolnoma strinja. Naslednji sklop vprašanj se je nanašal na programe preventivnega izobraževanja ter reakcije zaposlenih ob srečanju s težavami prekomernega igranja na srečo. Zadnji del vprašalnika pa je sestavljal sklop vprašanj, ki so del vprašalnika CPGI. Gre za merilni inštrument, uporabljan pri odkrivanju prevalece iger na srečo pri populaciji. Uporabljeni del omenjenega merilnega inštrumenta je bil preveden ter uporabljen pri anketnem vprašalniku. Gre za devet vprašanj, ki skupaj tvorijo t. i. *Problem Gambling Severity Index* (PGSI), to je indeks resnosti težav s prekomernim igranjem na srečo. Rezultate ponuja na treh nivojih, vprašalnik s pripadajočim algoritmom nudi naslednje tipe igralcev: (a) osebo brez težav z igrami na srečo, (b) igralca z nizkim nivojem tveganja, (c) igralca s srednjim nivojem tveganja, (d) problematičen igralec (povzeto po Wynne 2003; p. 4).

»PGSI z devetimi vprašanji uspešno klasificira najbolj problematične igralce. Z razliko drugih merilnih inštrumentov ima PGSI večjo možnost natančne klasifikacije ob iskanju posameznikov z nižjo ali srednjo stopnjo tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo« (Wynne 2003; p. 7).

Drugi del raziskave, kvalitativni del, uporablja metode poglobljenega polstrukturiranega intervjuja. Polstrukturiran vprašalnik je bil sestavljen na podlagi neformalnega opazovanja z udeležbo ter na podlagi predhodno izvedenih raziskav. Intervjuji so bili zvedeni z dvema tipoma ljudi, ki so v stiki z igralniškimi delavci.

Prva skupina sogovornikov spada v skupino tako imenovanega srednjega menedžmenta, ki zasedajo do neke mere vodstveni položaj, vendar še vedno ohranjajo stik z zaposlenimi, ki službujejo v igralnici/igralnem salonu. Ta del menedžmenta je običajno med drugim zadolžen za nemoten potek dela ter sestavljanje delovnega urnika. Sogovorniki so bili izbrani za sodelovanje v raziskavi, ker lahko zaradi položaja veznega člana opišejo svoje razumevanje okoljskih dejavnikov ter njihov vpliv na zaposlene, ko govorimo o dejavnih tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. Intervjuji so bili izvedeni s štirimi vodji igralnih slonov iz najožje okolice Nove Gorice.

Drugi polovico kvalitativnega dela raziskave sestavljajo poglobljeni intervjuji s terapevti. Gre za intervjuje z osebami, ki se že skoraj desetletje in več ukvarjajo z zdravljenjem odvisnosti od iger na srečo. Kot poroča Macurjeva (Macur et al. 2008), v Sloveniji ne obstaja veliko ljudi, ki se profesionalno ukvarjajo z omenjeno problematiko. V goriški regiji je tako le ena oseba, sicer zaposlena v Ambulanti za preprečevanje odvisnosti, ki deluje v okviru Zdravstvenega doma Nova Gorica. Ta oseba je tudi sodelovala pri raziskavi. Druga oseba, s katero je bil opravljen poglobljeni intervju, pa je iz okolice Ljubljane ter opravlja svoje delo v okviru nevladne organizacije. Majhno število ljudi z relevantnimi izkušnjami na področju zdravljenja ter preprečevanja težav s prekomernim igranjem na srečo kaže na resno podhranjenost tovrstnih programov v Sloveniji. Podobni so tudi zaključki Macurjeve (Macur et al. 2008).

Intervjuji z vodji igralnih salonov so bili opravljene v juliju in avgustu 2008 v igralnih salonih. Vsak intervju je trajal približno pol ure. Intervjuji s terapevti so potekali v Ambulanti za preprečevanje odvisnosti ter na nevtralni lokaciji v bližini bivališča enega od sodelujočih terapevtov.

Izbor lokacije

Goriška regija je ena izmed igralniško najrazvitejših regij Slovenije. V mestu ter njegovi neposredni bližini sta dve igralnici ter pet igralnih salonov. Sicer pa je v Sloveniji 36 igralnih salonov, od tega 7 v širši novogoriški okolici (UNPIS 2008a), in trinajst igralnic, od tega štiri v širši novogoriški okolici (UNPIS, 2008). Igralniški delavci so bili kot predmet raziskovanja izbrani iz štirih igralnih salonov. Cilj raziskave pa ni bil izvesti raziskavo na čim večjem vzorcu, temveč ponuditi vpogled v raziskovalno polje, kjer še nobena raziskava ni bila opravljena. Imena igralnih salonov, ki so prek kvantitativnih metod ter kvalitativnih intervjujev sodelovali v raziskavi, so bili zaščiteni pred prepoznavanjem z dodelitvijo imen, drugačnih od realnih. Vsi igralni saloni ter igralnice v bližnji okolici Nove Gorice so bili izbrani za sodelovanje, vendar je največji ponudnik iger na srečo na Goriškem sodelovanje zavrnil.

Kot že omenjeno, da bi sodelujočim zagotovili popolno anonimnost, so bila igralnim salonom dodeljena različna imena, kot na primer Casino A, Casino B itd. Vodje tako poimenovanih igralnih salonov so bili poimenovani kot vodja Casinoja A, vodja Casinoja B itd.

Omejitve raziskave

Med nekaterimi omejitvami je med najpomembnejšimi vsekakor število sodelujočih vodij igralnih salonov oziroma srednjega menedžmenta. Predvsem zaradi zavrnitve sodelovanja največjega ponudnika igralniških storitev je število intervjuvanih pripadnikov srednjega menedžmenta nižje, kot bi bilo sicer.

Naslednja omejitev izhaja iz števila v raziskavi sodelujočih terapevtov. Javno znana sta v slovenskem prostoru zgolj dva terapevta, ki se neposredno ukvarjata s problematiko prekomernega igranja na srečo.

Tretja omejitev izhaja iz kvantitativnega dela raziskave, kjer gre za problem majhnega števila anketirancev. Majhno število sodelujočih gre pripisati dejstvu, da so igralni saloni, kjer je anketiranje potekalo, majhni kolektivi z največ šestdeset zaposlenimi, deloma pa gre nizko stopnjo odzivnosti pripisati poletni sezoni. Glavni razlog pa je vsekakor zavrnitev sodelovanja največjega regijskega igralniškega ponudnika, ki tudi zaposluje največ ljudi. Več časa bi bilo treba zagotoviti, da bi zaposleni v čim večji meri lahko odgovarjali na anketni vprašalnik. Zaradi omenjenih omejitev pa tudi posploševanje rezultatov na celotno populacijo ni mogoče, saj ni bilo izvedeno vzorčenje – sodelujoči so bili namreč izbrani naključno. Iz tega sledi, da rezultati niso reprezentativni za celotno populacijo igralniških delavcev.

Rezultati in diskusija

Igralniške navade zaposlenih

Ob odkrivanju igralniških navad zaposlenih v igralnem salonu ali igralnici je bilo postavljeno vprašanje, kateri tip iger je respondent igral v minulih 12 mesecih. Rezultati kažejo, da jih je največ igralo loterijo, in sicer je takih respondentov 36,8 %. Naslednji največkrat posluževani tip igranja je v igralnicah ali igralnih salonih. 33,8 % respondenta je izjavilo, da je v zadnjih 12 mesecih igralo bodisi v igralnici bodisi v igralnem salonu. Nadalje, 10,3 % respondenta je igralo hitre srečke in zgolj 4,4 % jih je stavilo na športne dogodke. Kot najmanj popularen se je izkazal tip igranja prek interneta, saj je zgolj 2,9 % respondenta odgovorilo pritrdilno na zastavljeno vprašanje.

Tabela 1: Navade igranja

Navade igranja na srečo (v zadnjih 12 mesecih)	Da	Ne
Igral/a loterijo.	36,8 %	63,2 %
Igral/a hitre srečke.	10,3 %	89,7 %
Stavil/a na športne dogodke.	4,4 %	95,6 %
Igral/a igralnici ali igralnem salonu.	33,8 %	66,2 %
Igral/a prek interneta.	2,9 %	97,1 %

Navade igranja, kot jih imajo anketiranci, pa se izkristalizirajo v naslednji tabeli, kjer je mogoče opaziti, da se jih 45,5 % igranja na srečo sploh ne poslužuje. 43,9 % je takih, ki igrajo na srečo, vendar ne kažejo znakov težav s prekomernim igranjem. Iz vprašanj kanadskega indeksa problematičnih igralcev pa je opaziti, da se nižji nivo težav z igrami na srečo kaže pri 3 % respondentov, srednji nivo težav z igrami na srečo pa se kaže pri dodatnih 3 % respondentov. Problematični nivo igranja na srečo, ki že kaže znake morebitne izgube nadzora, pa se kaže pri 4,5 % respondentov.

Tabela 2: Klasifikacija igralcev na srečo

Klasifikacija igralcev	Odstotek
Ne igra na srečo.	45,5 %
Igra na srečo, vendar ne kaže znakov težav (0 točk na CPGI lestvici).	43,9 %
Nižji nivo težav z igrami na srečo (1 – 2 točki na CPGI lestvici)	3,0 %
Srednji nivo težav z igrami na srečo (3 – 7 točk na CPGI lestvici)	3,0 %
Problematičen igralec (8 in več točk na CPGI lestvici)	4,5 %
Skupaj	100,0 %

Primerjava odgovorov menedžerjev in zaposlenih

Stična točka v mnenjih srednjega menedžmenta in igralniških delavcev je mnenje, da na razvoj težav z igrami na srečo najbolj pripomore nagnjenost. Naslednja skupna točka v mnenjih je vloga denarja. Zaposleni so jasno nakazali, da je sanjanje o 'velikem dobitku' ter skladno s tem o možnosti velikega zaslužka velikega pomena pri razvoju težav s prekomernim igranjem na srečo. Igralniški delavci sicer ne delijo mnenja, da so okoljski dejavniki tisti, ki bi vplivali na posameznika in njegov razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. Kot dejavnike tveganje zato poleg nagnjenosti raje omenjajo druge individualne in psihične značilnosti posameznika pa tudi druge tako imenovane družbene dejavnike tveganja, kot je na primer vpliv prijateljev. Zaposleni v igralnicah in igralnih salonih omenjajo tudi težavo s pomanjkanjem druge ponudbe zabave v regiji. Tega dejavnika pri srednjemu menedžmentu ni bilo zaznati. Zaposleni so navajali še vpliv dolgočasje kot enega od dejavnikov tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo, medtem ko so vodje igralnih salonov navajali delovni urnik kot možen dejavnik tveganja. Specifičen delovni urnik namreč povzroča trganje vezi z družino in s prijatelji ter posledično večje druženje med sodelavci. Vse to pa lahko pripomore k razvoju težav s prekomernim igranjem.

Ko je omenjeno, pri zaznavanju težav s prekomernim igranjem pri sodelavcih je 58,2 % respondenta ankete izjavilo, da so že opazili težave s prekomernim igranjem pri katerem od sodelavcev. Pripadniki srednjega menedžmenta pa trdijo, da so težave opazili pri nekdanjih sodelavcih, ki so se začeli po koncu delovnega razmerja vračati v igralni salon.⁴ Sicer pa je nekaj anketirancev poročalo nadrejenim, ko so opazili sodelavca v tovrstnih težavah. Z obeh strani, tako zaposlenih kot srednjega menedžmenta, je bila največkrat uporabljena metoda posredovanja pogovor.

⁴ Zaradi specifične zakonodaje v Sloveniji igralniški delavec nima dovoljenja za igranje v igralnici ali igralnem salonu, ki je v lasti ponudnika, pri katerem je zaposlen.

	Casino A	Casino B	Casino C	Casino D	Igralniški delavci
Vplivi	<p>Nagnjenost</p> <p>Manj stikov s prijatelji</p> <p>'lahko zaslužen denar'</p> <p>Pozitivne in negativne zgodbe</p> <p>Druženje po delu</p> <p>Poznavanje igralniške tehnologije</p>	<p>Okoljski dejavniki nimajo nobenega vpliva</p>	<p>Nagnjenost</p> <p>Nedružabno vedenje – manj stikov s prijatelji</p> <p>Pozitivne in negativne zgodbe</p> <p>Prijateljstvo z gosti</p> <p>Druženje po delu</p> <p>Poznavanje igralniške tehnologije</p>	<p>Okoljski dejavniki imajo posreden vpliv</p> <p>Vpliv sodelavcev</p> <p>Druženje po delu</p>	<p>'lahko zaslužen denar'</p> <p>Veliki dobitki</p> <p>Dolgčas, pomanjkanje dela</p> <p>Želja po pozornosti</p> <p>Prijatelji</p> <p>Individualni dejavniki</p> <p>Družbeni dejavniki</p> <p>nagnjenost</p> <p>Pomanjkanje druge zabave v okolju</p> <p>Okoljski dejavniki</p>
Težave	<p>Nekdanji zaposleni</p> <p>Pogovori o gostih</p> <p>Pogovori z gosti</p>		<p>Nekdanji sodelavci</p> <p>Pogovori o gostih</p> <p>Pogovori z gosti</p> <p>Prepoved vstopa</p>	<p>Nekdanje delovno mesto</p> <p>Prepoved vstopa</p>	<p>Prijateljski pogovor</p> <p>Prepričevanje proti</p> <p>Nasveti</p> <p>Svarila</p> <p>58,2 % jih je sumilo težave pri sodelavcu</p> <p>23,9 % jih je ponudilo pomoč takemu sodelavcu</p>
Osveščanje	<p>Delavnice za vodje</p> <p>Letak</p> <p>Pogovori med zaposlenimi</p> <p>Analize situacij</p>	<p>Sestanek</p> <p>Pogovor in pomoč</p>	<p>Predavanja za zaposlene</p> <p>Pogovori med zaposlenimi</p> <p>Analize situacij</p>	<p>Pomanjkanje uspeha pri informiranju</p>	<p>66,7 % respondenta meni, da je izobraževanje potrebno</p> <p>12,1 % jih je predlagalo izobraževanje nadrejenim</p> <p>27,9 % je bilo na izobraževanju</p>

Tabela 3: Odgovori srednjega menedžmenta in zaposlenih

Ko govorimo o smiselnosti preventivnih programov izobraževanja in osveščanja igralniških delavcev, se nekaterim vodjem zdijo smiselni, čeprav so pojavljajo dvomi v uspešnost tovrstnih izobraževanj. Rezultati kvantitativnega dela raziskave kažejo, da je kar 66,7 % respondenta mnenja, da je izobraževanje potrebno. Nadalje, zgolj 27,9 % respondenta je že bilo na kakršnem koli izobraževanju in 12,1 % respondenta je izrazilo potrebo svojim nadrejenim o izobraževanju.

Primerjava odgovorov zaposlenih in terapevtov

Kot v prejšnji primerjavi odgovorov se nam tudi na tem mestu prikaže prva povezava med odgovori zaposlenih in terapevta o pomenu nagnjenosti k igram na srečo na razvoj težav z omenjeno dejavnostjo. Druga stična točka obeh skupin sodelujočih je v mnenju o pomembnosti preokupacije z velikimi dobitki in pomenu 'lahko zasluženega denarja'. Kot pomemben dejavnik tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo terapevti izpostavljajo tudi pomen osebne zgodovine. Drugi izpostavljeni dejavniki tveganja so še vplivi posameznikovih prijateljev in družbe, ki lahko vplivajo na razvoj tovrstnih težav. Drugi izpostavljeni dejavniki so opisani kot individualnega in družbenega značaja ter v manjši meri tudi okoljski. Eden od terapevtov je sicer izpostavil vpliv okoljskih dejavnikov v smislu zvokov, ki jih spuščajo igralni avtomati, in vpliv druženja sodelavcev po delu.

V primeru težav s prekomernim igranjem so se terapevti že srečali s primeri igralniških delavcev, ki so iskali njihovo strokovno pomoč. Med zaposlenimi pa je 23,9 % takih, ki so po lastnih izjavah že ponudili svojo pomoč sodelavcem, ki so kazali znake težav zaradi prekomernega igranja na srečo.

Tabela 4: Odgovori zaposlenih in terapevtov

	Igralniški delavci	Terapevt I.	Terapevti II.
Vplivi	<p>'lahko zaslužen denar'</p> <p>Veliki dobitki</p> <p>Dolgčas, pomanjkanje dela</p> <p>Želja po pozornosti</p> <p>Prijatelji</p> <p>Individualni dejavniki</p> <p>Družbeni dejavniki</p> <p>nagnjenost</p> <p>Pomanjkanje druge zabave v okolju</p> <p>Okoljski dejavniki</p>	<p>Nagnjenost</p> <p>Nedružabno vedenje</p> <p>Reševanje finančnih težav</p> <p>Uničenje družinskih in prijateljskih vezi</p> <p>Čustvene relacije z gosti</p> <p>Druženje po delu</p>	<p>Nagnjenost</p> <p>Lahkomiselnost in neodgovornost</p> <p>Osebna zgodovina</p> <p>Življenjski stil (zabave)</p> <p>Zvoki igralnih avtomatov, glasna glasba</p> <p>Visoke plače, napitnine</p> <p>Preokupacija z velikimi dobitki</p>
Težave	<p>Prijateljski pogovor</p> <p>Prepričevanje proti</p> <p>Nasveti</p> <p>Svarila</p> <p>58,2 % jih je sumilo na težave pri sodelavcu</p>	<p>Igralniški delavci</p> <p>Vsi družbeni razredi in starostne skupine</p>	<p>Igralniški delavci</p> <p>Vsi družbeni razredi in starostne skupine</p> <p>Toleranca do zasvojenosti</p>
Osveščanje	<p>66,7 % respondenta meni, da je izobraževanje potrebno</p> <p>12,1 % jih je predlagalo izobraževanje nadrejenim</p> <p>27,9 % je bilo na izobraževanju</p>	<p>Delavnice</p> <p>Priročniki</p> <p>Posterji</p> <p>Brezplačna klicna linija</p> <p>Izobraževanje za igralniške delavce</p>	<p>Svetovanje o vzgoji otrok udeležencev terapij</p>

Kot že omenjeno, 66,7 % respondenta čuti potrebo po izobraževanju in 27,9 % se jih je udeležila kakršne koli oblike izobraževanja. Na drugi strani so terapevti pripovedovali o uspešno izvedenih predavanjih, ki pa so zajela zgolj neki določen odstotek zaposlenih. Sicer pa terapevti v skladu s svojim delom javnost obveščajo o problematiki zasvojenosti z izdajanjem letakov. O objavi letaka z informacijami o prekomernem igranju ter z naslovi relevantnih ustanov poročajo tudi iz enega od sodelujočih igralnih salonov.

Primerjava odgovorov srednjega menedžmenta in terapevtov

Ob analiziranju odgovorov o dejavnikih, ki vplivajo na razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo pri zaposlenih v igralnicah ali igralnem salonu, se pripadniki srednjega menedžmenta in terapevti strinjajo, da okoljski vplivi niso prevladujoč dejavnik tveganja za razvoj omenjenih težav. Skoraj vsi sodelujoči so omenjali nagnjenost k igranju kot glavni dejavnik, ki vpliva na razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo.

Poleg nagnjenosti k igranju pa na razvoj težav z igrami na srečo pripomorejo tudi okoljski dejavniki, ki na zaposlenega vplivajo na delovnem mestu. Gre za specifičen delovni urnik, ki po mnenju srednjih menedžerjev in terapevtov vpliva na razpad družinskih in prijateljskih vezi. Zaradi specifičnega urnika dela ter razpada prijateljskih vezi postanejo igralniški delavci bolj navezani na sodelavce, in to se odraža tudi v njihovem življenjskem stilu. Po končanem delu se s sodelavci družijo v lokalih in včasih tudi v drugih igralnicah ali igralnih salonih. Tovrstno druženje pa lahko rezultira v razvoju težav s prekomernim igranjem na srečo.

Sicer pa se terapevti in intervjuvani pripadniki srednjega menedžmenta strinjajo, da se znotraj igralnic in igralnih salonov dogajajo tako pozitivne kot tudi negativne zgodbe, ki se dotikajo predvsem gostov. Razlika v percepcijah je predvsem v tem, da menedžerji govorijo o varovalnem vplivu okolja, kjer negativne izkušnje denarnih izgub vplivajo na

zaposlenega kot varovalko, in ne kot dejavnik tveganje za razvoj navad igranja. Na drugi strani pa so terapevti, pri katerih je prisotno mnenje, da imajo na zaposlenega večji vpliv pozitivne zgodbe in izkušnje velikih dobitkov, ki na zaposlenega vplivajo kot spodbuda za preizkušanje tudi svoje sreče. Argument menedžerjev se opira na dejstvo, da je v igralniškem poslu bistveno več negativnih zgodb denarnih izgub, medtem ko se argument terapevtov napaja iz mnenja, da je učinek velikih dobitkov bistveno večji. Kot enega od dejavnikov pa eden od terapevtov izpostavi še vpliv dejavnikov, ki izhajajo neposredno iz igralniškega okolja, to je vpliv zvokov igralnih avtomatov ter glasne glasbe. K zvokom igralnih avtomatov spadajo tudi zvoki, ki glasno oznanjajo dobitke, medtem ko ob izgubi ti zvoki niso jakostno nič večji kot ostali. Po mnenju enega od terapevtov gostje samo ob večjih izgubah potihno zapustijo igralnico oziroma igralni salon.

Specifičen varovalni dejavnik so izpostavili menedžerji in se kaže v obliki znanja o delovanju igralniške tehnologije. To znanje daje igralniškim delavcem, ki delajo neposredno z igralnimi avtomati, predvsem znanje o delovanju ter principih in verjetnostnih zakonitostih, ki veljajo za igralne avtomate in ostajajo navadnim gostom igralnice/igralnega salona neznani. V prid tej trditvi govori tudi mnenje, da se tisti zaposleni, ki delajo na igralnih mizah, teh principov delovanja ne zavedajo.

Naslednji izpostavljeni dejavnik, ki lahko na zaposlenega vpliva kot dejavnik tveganja za razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo, terapevta in menedžerja, ki sta sodelovala v raziskavi, je bila izpostavljena možnost navezovanja prijateljskih stikov z gosti igralnice ali igralnega salona. Eden so delujočih terapevtov se je s primeri težav zaradi navezovanja stikov z gosti igralnice/igralnega salona srečal tudi na eni od terapij. Eden sodelujočih terapevtov pa je ponudil odgovor glede življenjskega stila, ki ga spodbuja delo v igralnici/igralnem salonu – gre za življenjski stil, ki po mnenju terapevta, sodelujočega v raziskavi, pri posamezniku spodbuja neodgovornost in lahkomišelnost.

Ko beseda nanese na težave, povezane s prekomernim igranjem na srečo, terapevti pripovedujejo, da pomoč zaradi tovrstnih težav iščejo ljudje vseh socialnih slojev in starostnih skupin. Med temi so velikokrat tudi zaposleni v igralnicah in igralnih salonov, ki iščejo pomoč zaradi težav s prekomernim igranjem na srečo. Pripadniki srednjega menedžmenta, sodelujoči v raziskavi, poudarjajo, da njihovi podrejeni nimajo težav z igrami na srečo, hkrati pa potrjujejo, da so že opazili zaposlene iz drugih igralnic/igralnih salonov prihajati v njihov igralni salon, da bi igrali, in to je včasih lahko bilo tudi prekomerno.

So pa vodje igralnih salonov spregovorili o neformalnem procesu, ki ga uporabljajo ob odkritju gosta igralnega salona s težavami prekomernega igranja. Proces je sestavljen iz pogovorov z gostom, ki jim običajno sledi prepoved vstopa v igralni salon. Ta mehanizem se po pripovedovanju sodelujočih v raziskavi velikokrat uporablja, saj so vodje igralnih salonov mnenja, da osebe, ki kažejo znake odvisnosti od igranja na srečo, ne delujejo pozitivno na klimo v lokalni. Vodje igralnih salonov priznavajo, da so v proces odkrivanja gostov s težavami s prekomernim igranjem aktivno angažirani tudi igralniški delavci.

Ob tematiki obveščanja o nevarnostih prekomernega igranja na srečo igralni saloni in igralnice uporabljajo različne metode. Te metode so običajno v obliki sestankov in predavanj zaposlenim ter izdaje letakov z informacijami o ustanovah, ki nudijo pomoč v primeru težav s prekomernim igranjem. Kot pomemben vir informacij o težavah z igrami na srečo pa v raziskavi sodelujoči vodje igralnih salonov omenjajo pogovore med zaposlenimi o tem. Zaposleni se med seboj pogovarjajo o gostih in o tem, kateri in če kažejo znake težav z igrami na srečo. Tovrstni pogovori in skupne analize situacij so po mnenju vodij igralnih salonov ključnega pomena za igralniške delavce ter njihovo razumevanje ter izkušnje težav, povezanih s prekomernim igranjem na srečo. Na drugi strani pa terapevti uveljavljajo podobne metode, ki zajemajo predavanja

zaposlenim v igralnicah⁴. Očitna razlika se je pokazala ob publikii, ki jo naslavljajo, saj obsega tudi širše občinstvo v šolah in otroke ljudi, ki se terapij že udeležujejo.

Vsi sodelujoči v raziskavi, tako predstavniki srednjega menedžmenta v igralih salonih in terapevti, se strinjajo, da so določeni ukrepi na državni ravni potrebni – kot nujne obravnavajo ustanovitev posebne službe za preventivo in zdravljenje odvisnosti od iger na srečo. Taka služba bi bila sposobna zagotavljati informacije za širšo publiko in še zlasti za igralniške delavce. Druge želje so šle v smeri želja po institucionalizirani terapiji za zdravljenje težav s prekomernim igranjem. Želje po spremembah zakonodaje so šle predvsem v smeri boljšega sodelovanja med terapevti ter sodišči.

⁴ Gre za predavanje, ki ga je organiziralo največje novogoriško igralniško podjetje.

	Casino A	Casino B	Casino C	Casino D	Terapevt I.	Terapevt II.
Vplivi	<p>Nagnjenost</p> <p>Manj stikov s prijatelji</p> <p>‘lahko zaslužen denar’</p> <p>Pozitivne in negativne zgodbe</p> <p>Druženje po delu</p> <p>Poznavanje igralniške tehnologije</p>	<p>Okoljski dejavniki nimajo nobenega vpliva</p>	<p>Nagnjenost</p> <p>Nedružabno vedenje – manj stikov s prijatelji</p> <p>Pozitivne in negativne zgodbe</p> <p>Prijateljstvo z gosti</p> <p>Druženje po delu</p> <p>Poznavanje igralniške tehnologije</p>	<p>Okoljski dejavniki imajo posreden vpliv</p> <p>Vpliv sodelavcev</p> <p>Druženje po delu</p>	<p>Nagnjenost</p> <p>Nedružabno vedenje</p> <p>Reševanje finančnih težav</p> <p>Uničenje družinskih in prijateljskih vezi</p> <p>Čustvene relacije z gosti</p> <p>Druženje po delu</p>	<p>Lahkomiselnost in neodgovornost</p> <p>Osebna zgodovina</p> <p>Življenjski stil (zabave)</p> <p>Zvoki igralnih avtomatov, glasna glasba</p> <p>Visoke plače, napitnine</p> <p>Preokupacija z visokimi dobitki</p>
Težave	<p>Nekdanji zaposleni</p> <p>Pogovori o gostih</p> <p>Pogovori z gosti</p>		<p>Nekdanji sodelavci</p> <p>Pogovori o gostih</p> <p>Pogovori z gosti</p> <p>Prepoved vstopa</p>	<p>Nekdanje delovno mesto</p> <p>Prepoved vstopa</p>	<p>Igralniški delavci</p> <p>Vsi družbeni razredi in starostne skupine</p>	<p>Igralniški delavci</p> <p>Vsi družbeni razredi in starostne skupine</p> <p>Toleranca do zasvojenosti</p>
Osveščanje	<p>Delavnice za vodje</p> <p>Letak</p> <p>Pogovori med zaposlenimi</p> <p>Analize situacij</p>	<p>Sestanek</p> <p>Pogovor in pomoč</p>	<p>Predavanja za zaposlene</p> <p>Pogovori med zaposlenimi</p> <p>Analize situacij</p>	<p>Pomanjkanje uspeha pri informiranju</p>	<p>Delavnice</p> <p>Priročniki</p> <p>Posterji</p> <p>Brezplačna klicna linija</p> <p>Izobraževanje za igralniške delavce</p>	<p>Svetovanja o vzgoji otrok udeležencev terapij</p>
Želje za prihodnost	<p>Osveščanje na ravni zaposlenih</p> <p>Osveščanje na širši družbeni ravni</p>		<p>Ustanovitev službe za obveščanje in zdravljenje</p>	<p>Sprememba zakonodaje</p>	<p>Sprememba zakonodaje</p> <p>Institucionalizirana terapija</p> <p>Združitev obstoječih centov</p>	<p>Zasvojenost kot bolezen</p>

Tabela 5: Odgovori srednjega menedžmenta in terapevtov

Sklepi

Iz primerjave odgovorov vodij igralnih salonov, terapevtov in zaposlenih, lahko izpostavimo prvi zaključek, da zaposleni v igralništvu nasploh menijo, da delo bodisi v igralnici bodisi v igralnem salonu ne vpliva veliko na razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo. Nasprotno, nekateri so celo izrazili mnenje, da igralniško okolje lahko deluje bolj kot varovalno pred pojavom tovrstnih težav. Podoben rezultat navajata tudi Hing & Breen (2007), ko vodje igralnic menijo, da delo v igralniškem okolju na zaposlene vpliva kot varnostni dejavnik pred razvojem težav s prekomernim igranjem na srečo. Ni pa igralniško okolje vedno razumljeno kot varovalni dejavnik. Pripadniki srednjega menedžmenta in terapevti so namreč izrazili prepričanje, da je okolje lahko dejavnik tveganja, v kolikor so pri posamezniku izpolnjeni nekateri drugi pogoji, kot je na primer nagnjenost k igranju na srečo. Tudi zaposleni so izpostavili dejavnik nagnjenosti kot izrazit dejavnik vpliva na razvoj težav s prekomernim igranjem na srečo.

Naslednji zaključek gre v smeri, da delo v igralnici/igralnem salonu zaposlenemu ponudi vpogled v način dela in funkcioniranje igralniške tehnologije. Tovrstno poznavanje principov delovanja pa naj bi na zaposlene vplivalo kot varovalni dejavnik. Ob tem so v igralniškem okolju prisotni tudi drugi dejavniki vplivanja, kot so: zvoki igralnih avtomatov ter glasna glasba. Hkrati s tem so igralniški delavci izpostavljeni tako pozitivnim zgodbam o velikih denarnih dobitkih kot tudi nesrečnim zgodbam o zaigranem premoženju. Ob tem je dejavnik tveganja za razvoj težav z igranjem na srečo pretirana preokupacija z velikimi dobitki. Na igralniškega delavca pa imajo vpliv tudi delovni urnik – predvsem zaradi specifičnosti dela, ki zaposlene med seboj spodbuja k tkanju medsebojnih vezi. Zaposleni se družijo največkrat po delu, kar pa lahko tudi zaradi pomanjkanja druge vrste zabave na širšem območju Nove Gorice privede do težav z igrami na srečo.

Ob odkrivanju navad igranja med igralniškimi delavci je zanimiva primerjava s kanadskim primerom. Dangerfield (2004) ugotavlja, da 19 % igralniških delavcev kaže znake srednjega nivoja težav z igrami na srečo, dodatnih 6 % pa je bilo kategoriziranih kot problematičnih igralcev (str. 53). Rezultati naše raziskave sicer kažejo naslednji zaključek, da ima 3 % respondentov srednji nivo težav s prekomernim igranjem na srečo, dodatnih 4,5 % respondentov pa se kaže kot problematičnih igralcev. Wo & Wong (2007) sicer poročata o 7 % respondentov, ki kažejo znake patološkosti. Z njune strani je bil uporabljen drugačen merilni instrument, zato podatki niso neposredno primerljivi.

Naslednji zaključek izhaja iz kvantitativnega dela raziskave in predpostavlja, da v trenutku, ko igralniški delavec posumi o sodelavčevih težavah s prekomernim igranjem na srečo, obstaja velika verjetnost, da mu bo ponudil pomoč. Gre za pomoč v smislu pogovora ter svetovanja o nadaljnjih korakih. Upamo si trditi, da se tako med zaposlenimi v igralnici oziroma igralnem salonu oblikuje neke vrste kultura solidarnosti. Zaposleni so tudi na tak način veliko bolj povezani s svojimi sodelavci. Druži jih namreč skupna izkušnja druženja po delu, ki se zlahka lahko spremeni v skupno zahajanje v igralnice ali igralne salone. Iz te kulture solidarnosti pa že izpadejo neposredno nadrejeni – torej srednji menedžment. Iz obnašanja svojih podrejenih niso sposobni prepoznati osebe s težavami s prekomernim igranjem. Sicer pa so izpostavili prepričanje, da bi tudi sami pomagali taki osebi. Kljub vsemu zaposleni kažejo malo znanja o ustanovah, ki nudijo pomoč v primeru težav s prekomernim igranjem. Še največkrat je bilo izpostavljeno ime Zdravstvenega doma v Novi Gorici in Oddelka za preprečevanje odvisnosti, ki deluje znotraj tega. Potrebo po dodatnem izobraževanju je izpostavila večina zaposlenih.

Kot že omenjeno, so zaposleni izrazili potrebo po izvajanju programov osveščanja in preventive. Tudi menedžment se je odzval na podoben način, čeprav s porajajočimi dvomi o uspešnosti tovrstnih programov,

kar je tudi eden od sklepov, pridobljenih z raziskavo. Terapevti, sodelujoči v raziskavi pa so povedali, da so se neke vrste izobraževanj že izvajale ali pa so vsaj obstajali dogovori o izvajanju izobraževanj za zaposlene. Za prihodnost pa je obveljala želja, da bi vzpostavili izvajanje preventivnih programov na širši nacionalni ravni.

Skladno z vsem povedanim je v prvi vrsti treba opraviti več raziskav na področju igralništva v Sloveniji, da pridemo do ugotovitev, kateri so dejavniki tveganja in kakšen je njihov učinek. Drugi predlog gre v smeri vzpostavitve programov preventive oziroma osveščanja o nevarnostih prekomernega igranja na srečo. Tovrstna preventiva bi morala biti na voljo tudi vsem zaposlenim v igralnicah in igralnih salonih ne glede na zaposlitveni status.

Literatura:

Abott, Max; Volberg, Rachel; Bellringer, Maria; Reith, Gerda (2004) *A Review of research on aspects of problem gambling; final report*; Auckland University of Technology.

Abram, Ksenija (2006) *Zadovoljstvo zaposlenih v igralnici Grand Casinó Portorož [Job satisfaction of Grand Casinó Portorož employees]*, diplomsko delo, URL http://www.ediplome.fm-kp.si/Abram_Ksenija_20070719.pdf, (julij 2008).

Collachi, John; Taber, Julian (1987) *Gambling habits and attitudes among casino workers: A pilot study*. Prispevek na 7th Conference on Gambling and Risk-Taking, Reno, Nevada.

Dangerfield, Lyndsey (2004) *Job satisfaction, substance use, and gambling behaviour of Northern Albertan Casino employees*, University of Lethbridge, Alberta, Canada, URL <http://www.uleth.ca/dspace/bitstream/10133/553/1/dangerfield,%20lyndsey.pdf>, (julij 2008).

Frey, James; Carns, Donald (1988) *Job satisfaction of casino card dealers*. Psychological Reports. Št. 77, letnik 3., str. 159-164.

Hart, Peter. (2007) *Survey of Attitudes of Casino Industry Employees*. America Gaming Association, URL http://www.americangaming.org/assets/files/studies/Employee_survey_white_paper_FINAL_PDF.pdf, (julij 2008).

Hing, Nerilee; Breen, Helen (2007) *Workplace Factors that Encourage and Discourage Gambling amongst Gaming Venue Employees: A Managers Perspective*. International Journal of Mental Health Addiction, Letnik. 5, Številka. 4, str. 346-366.

Macur, Mirna; Makarovič; Matej; Rončević, Borut.; Vehovar, Urban.; Zorec, Klavdija. (2008) *Družbeni stroški igralništva v Sloveniji*. Fakulteta za uporabne družbene študije. Nova Gorica.

Shaffer, Howard; Hall, Matthew (2002) *The Natural History of Gambling and Drinking Problems among Casino Employees*; The Journal of Social Psychology, Letnik 142, Številka 4, stran 405-424.

Urad za nadzor nad prirejanjem iger na srečo, UNPIS (2008) *Izvleček iz registra koncesionarjev za igralnice*, URL http://www.unpis.gov.si/slov/registri_evidence/register_igralnic.htm, (julij 2008).

Urad za nadzor nad prirejanjem iger na srečo, UNPIS (2008a) *Izvleček iz registra koncesionarjev za igralne salone*, URL http://www.unpis.gov.si/slov/registri_evidence/register_igralnih_salonov.htm, (julij 2008).

Wo, Anise; Wong, Eva W. (2008) *Disordered Gambling among Chinese Casino Employees*. Journal of Gambling Studies; Letnik. 24, številka 2, stran 207-217.

Wynne, Harold (2003) *Introducing the Canadian Problem Gambling Index*, Wynne Resources, Edmonton, Canada.

Menedžment človeških virov v javnem sektorju

Human Resource Management in Public Sector

Alenka Pandiloska¹,

Povzetek

Prispevek obravnava problematiko zadovoljstva zaposlenih v javnem sektorju. Prvi del opisuje pomembnost menedžmenta človeških virov in posebnosti javnega sektorja na tem področju. Drugi del predstavlja študija primera, v kateri sta obravnavani Upravna enota Novo mesto in Upravna enota Škofja Loka. Ugotovljeno je, da se na obeh upravnih enotah soočajo s podobnimi problemi, bistvena razlika pa se kaže v prevladujočem načinu ravnanja s človeškimi viri. Študija primera pokaže tudi vprašljivost smiselnosti standardiziranega modela ali standarda za merjenje kakovosti in učinkovitosti.

Ključne besede: menedžment človeških virov, zadovoljstvo zaposlenih, upravne enote, učinkovitost

Abstract

In general these paper presents employee satisfaction issues in public sector. The first part describes importance of human resource management and public sector specifics. The second part presents a case study which includes Administrative Unit of Novo mesto and Administrative Unit of Škofja Loka. It has been determined, that both institutions encounter similar difficulties when it comes to human resource management, but they overcome them differently. The case

¹ Asistenka Alenka Pandiloska univ. dipl. polit., je zaposlena na Univerzitetnem in raziskovalnem središču Novo mesto

study shows doubtfulness about standard evaluation tools for efficiency and quality.

Keywords: *Human Resource Management, employee satisfaction, administrative units, efficiency*

Uvod

Na storilnost, učinkovitost in uspešnost vpliva veliko dejavnikov, toda vse bolj prevladuje spoznanje, da so ključni dejavnik ljudje, zato se postavlja vprašanje, kako naj ravnamo z njimi, da bomo dosegli cilje organizacije in hkrati zagotovili zadovoljstvo zaposlenih. Menedžment človeških virov je nov pogled na vlogo ljudi v organizaciji in pomeni delovanje vodilnega osebja pri vseh vprašanjih, ki zadevajo zaposlene v organizaciji in njihovo delo (Brejc 2000: 23–26). To je posebno področje dela, ki ne deluje le skozi različne pristope in modele, ampak tudi prek nevidnih ali vsaj težko razločljivih vzvodov in zakonitosti. Če je poslanstvo javnega sektorja v najširšem smislu služiti državljanom, je cilj vsakodnevnega dela in prizadevanj organizacij zadovoljstvo strank. Za dosego tega cilja pa moramo razvijati človeške zmožnosti v smeri znanja in usposobljenosti za delo. Pri tem ne smemo pozabiti na zadovoljstvo zaposlenih, saj se motiviranost in odnosi znotraj organizacije odražajo tudi v odnosih do strank. Korektni medsebojni odnosi in zadovoljstvo zaposlenih so predpogoj za dobre odnose do strank (Pretnar n. p.).

Zaradi zahtev države po urejanju določenih stanj in po drugi strani zaradi potrebe prebivalcev po njihovem urejanju (npr. gradbena dovoljenja, osebne listine ipd.) imajo zaposleni na upravnih enotah in prebivalci vsakodnevni stik. S tem razlogom bomo v študiji primera obravnavali zadovoljstvo zaposlenih prav v upravnih enotah. S študijo primera bomo skušali prikazati, kako upravne enote uporabljajo smernice uporabe modelov in standardov kakovosti ter učinkovitosti, ki jih je določila vlada v svojih dokumentih. Študija primera nam bo služila tudi za ugotavljanje,

kako upravne enote (od tu naprej UE) uporabijo rezultate oziroma izsledke teh modelov in standardov pri vključevanju v menedžment človeških virov,² saj izpolnjevanje formalnih pogojev in pridobivanje certifikatov ne sme biti samo sebi namen. Obravnavali bomo primer Upravne enote Novo mesto (od tu naprej UE NM) in Upravne enote Škofja Loka (od tu naprej UE ŠL). V pomoč nam bosta intervjuja z načelnikom Upravne enote Škofja Loka Brankom Murnikom ter vodjo Službe za skupne zadeve Upravne enote Novo mesto Zdenko Bajuk, s čimer bomo dobili boljši vpogled v delo izbranih upravnih enot in razumevanje njihovega dela.

Zanimali nas bodo predvsem vloga načelnika, čas izvajanja modelov in standardov kakovosti ter učinkovitosti, organizacijska oblika skupine, ki izvaja modele in standarde kakovosti ter učinkovitosti, aktivnosti, ki se izvajajo z namenom merjenja (rezultati merjenja, učinki oziroma ukrepi, sprejeti kot posledica znanih ocen), zaznave vpletenih vodij o modelih merjenja in rezultati zadovoljstva strank. Preverili bomo predpostavki, da se zaradi narave dela (1) organizacija dela med upravnimi enotami ne razlikuje ter (2) da se upravne enote srečujejo s podobnimi težavami menedžmenta človeških virov. Kot smo že omenili, zadovoljstvo zaposlenih vpliva na zadovoljstvo strank, zato si bomo ogledali tudi ocene njihovega zadovoljstva.

Menedžment človeških virov

Učinkovito vključevanje človeških virov v poslovna dogajanja lahko bistveno spremeni končne rezultate, zato ni dovolj samo razumeti človeške zmožnosti, ampak jih je treba spoštovati, ceniti in znati vključevati v načrtovanje in izvajanje različnih akcij. Človeške zmožnosti so zelo širok pojem, zato govorimo o njih v širšem smislu (te so raznovrstne in se nanašajo na različna področja človekovega življenja) ter v ožjem smislu. Predstavljajo sposobnost, znanje in motivacijo,

² Tudi ravnanje z ljudmi pri delu ali ravnanje s človeškimi viri (tako tudi Brejc 2000: 23).

skupaj pa glavno človekovo mobilizacijsko silo in mu dajejo možnost za doseganje uspeha (Lipičnik 1996: 16–22).

Ljudje stremijo k samopotrjevanju. Človekova aktivnost je vedno usmerjena navzgor, k bolj privlačnim ciljem. Ko zadovoljimo primarne biološke motive, občutek varnost, potrebo po pripadnosti in ljubezni ter potrebo po ugledu oziroma samospoštovanju, sledi zadovoljitev želje po skladnem razvoju in uresničevanju vseh svojih možnosti in zmožnosti (tj. želja po samopotrjevanju) (Maslow 1998: xx). Menedžerska uporabnost te teorije se kaže v tem, da lahko menedžerji na osnovi navadnih vprašalnikov, kaj motivira ljudi v določeni organizaciji in določenem času, ugotovijo, na kaj so ljudje tisti trenutek najbolj občutljivi. Ugotovitve lahko uporabijo pri določanju instrumentov za vplivanje na motivacijo zaposlenih. Zavedati pa se je treba, da se razlogi za motivacijo tudi časovno spreminjajo (Lipičnik 1996: 162).

Hackman-Oldhamov model obogatitve dela ponazarja tri kritične psihološke okoliščine, ki vplivajo na motivacijo na delovnem mestu: doživljanje pomembnosti, doživljanje odgovornosti, poznavanje rezultatov. Če je ena izmed teh okoliščin na nizki ravni, je nizka tudi motivacija zaposlenih na delovnem mestu. Zaposleni z doživljanjem pomembnosti dela zazna, ali ga je vredno opravljati. Doživljanje odgovornosti povzroči, da dobi zaposleni občutek osebne odgovornosti pri delu, poznavanje rezultatov pa pripomore k spoznavanju ravni uspešnosti. Zaznavanje vrednosti dela, občutek osebne odgovornosti in poznavanje ravni uspešnosti pa so elementi, ki skupaj vplivajo na veliko motiviranost za delo (Hackman in Oldham 1979: 250–259).

Sodobni pogled gleda na službo v javnem sektorju kot na družbeno koristno funkcijo, saj so naloge, ki jih opravlja zaposleni, pomembne za celotno družbeno skupnost, od strokovnosti in učinkovitosti javnega sektorja pa je odvisno delovanje celotne države in lokalnih skupnosti. Položaj javnih uslužbencev je poseben, saj se sredstva za njihove plače

zagotavljajo iz proračuna, njihovega učinka pa skorajda ni mogoče izmeriti, saj – v nasprotju z zasebnim sektorjem – niso izpostavljeni trgu (Virant 2002: 187–188). Pomanjkanje motivacije je značilnost marsikatere organizacije (Brejc 2000: 56) tako v javnem kot tudi zasebnem sektorju, vendar je motiviranje zaposlenih v javnem sektorju še posebej težavno zaradi naslednjih okoliščin: *(i)* javno mnenje ni naklonjeno javnemu sektorju. Prevladujejo stereotipi, da javni sektor dela malo ali nič, krivijo pa ga tudi za napake drugih, npr. politike; *(ii)* občasno se izvajajo akcije za zmanjšanje števila zaposlenih, vmes pa (pogosto zaradi političnih razlogov) personalne spremembe. Pred volitvami, posebej če se pričakuje sprememba na vrhu, nastopi apatija, ker visoki državni uradniki ne vedo, kakšen bo njihov položaj po volitvah. V obdobju pred volitvami tako državna uprava deluje na spodnji meji svojih zmogljivosti in le toliko, kolikor je nujno; *(iii)* pomanjkanje jasnih ciljev zaposlenim otežuje razumevanje povezave med njihovimi dosežki in uspešnostjo organizacije; *(iv)* v nekaterih delih javnega sektorja so uslužbenci preobremenjeni; *(v)* posamezniki ali skupine zelo redko dobijo priznanje za trud in dobro opravljeno delo. Dosežkov javnega sektorja »nočeta« videti niti politika niti javnost; *(vi)* komuniciranje je strogo formalno in zapleteno, pogosto poteka tudi v zaprtih krogih.

Za ugotavljanje uspešnosti in učinkovitosti organizacije v upravi ter povečanje tega je nujno spremljanje delovanja. Poleg tega je spremljanje delovanja koristno tudi za testiranje in/ali izboljševanje prilagodljivosti organizacije. Osnova za ugotavljanje učinkovitosti in uspešnosti je merjenje, saj velja, da kar merimo, tudi naredimo. Spremljanje delovanja je prvi pogoj vsakega vrednotenja in bistvena prvina uvedbe sprememb delovanja javne ter državne uprave (Žurga 2002: 101). Tako v poslovnem svetu kot tudi v javnem sektorju se pojavlja več modelov in standardov, ki na podlagi določenih meril in metodoloških orodij merijo oziroma vrednotijo kakovost, uspešnost, učinkovitost in odličnost. Med metodami ugotavljanja uspešnosti in učinkovitosti (Kovač n. p.) so najbolj uspešni integralni modeli. Razviti so bili na podlagi celovitega

obvladanja kakovosti, statističnega nadzora procesov, prenove procesov ali t. i. reinženiringa. Razvili so se iz sprva parcialnih metod ugotavljanja učinkovitosti in standardov kot orodij za zagotavljanje kakovosti. Modeli (Kovač 2003c) služijo analitični opredelitvi prednosti in slabosti organizacije, saj je definicija šibkih polj pogoj, da lahko organizacija pristopi k izboljševanju lastnih procesov dela in s tem celotne uspešnosti in učinkovitosti.

Evropski upravni prostor deluje v okviru pravnega reda Evropskih skupnosti,³ oblikoval pa se je tudi t. i. neformalni evropski pravni red v obliki minimalnih standardov, ki so potrebni za učinkovito implementacijo t. i. *acquiija* (Kovač 2003b). Na tej podlagi so oblikovane tudi strategije Vlade RS,⁴ ki ne le predvidevajo vrednotenje dela, temveč ponujajo oziroma predlagajo nekatere modele in standarde, v katerih se kot metodološko orodje za vrednotenje kakovosti, učinkovitosti in odličnosti pojavljajo naslednji standardi: ISO – The International Standards Organization (*slo.* Mednarodna organizacija za standarde), EFQM – European Foundation for Quality Management (*slo.* Evropski model odličnosti) in CAF – Common Assessment Framework (*slo.* Skupni ocenjevalni okvir za organizacije v javnem sektorju). Slovenski javni sektor namreč zaradi manjšega dela proračuna, ki je na voljo za javno porabo, zahtev okolja v skladu z načelom »value for money« in ne nazadnje lastne proaktivne naravnosti k odličnosti teži k boljšemu delu (Kovač n. p.).

³ *Fr.* *Acquis communautaire.*

⁴ Leta 1993 Stališče Vlade Republike Slovenije v zvezi s kakovostjo in konkurenčnostjo izdelkov in storitev ter z izvedbo prve faze nacionalnega programa kakovosti (1993–2000),
leta 1996 Politika kakovosti državne uprave,
leta 1997 Strateški načrt za implementacijo projekta reforme slovenske javne uprave 1997–1999,
leta 2003 Politika kakovosti slovenske javne uprave,
leta 2003 Strategija nadaljnjega razvoja slovenskega javnega sektorja 2003–2005 ter
leta 2005 Strategija razvoja Slovenije za obdobje 2006–20013 (Kustec Lipicer 2007: 203–204).

Študija primera: Upravna enota Novo mesto in Upravna enota Škofja Loka

Obraavnani upravni enoti se med seboj precej razlikujeta. V UE ŠL⁵ je tretjino manj prebivalcev kot v UE NM,⁶ zaposluje približno pol manj zaposlenih, kljub temu pa lahko zaradi narave dela pričakujemo, da se organizacija dela med upravnima enotama ne razlikuje ter da se srečujeta s podobnimi težavami menedžmenta človeških virov.

Zadovoljstvo zaposlenih

Po besedah Zdenke Bajuk na UE NM zadovoljstvo zaposlenih ugotavljajo na različne načine – na letnih pogovorih in s posebnimi vprašalniki ob koncu izobraževanj, da določijo učinke teh. Opazili so nihanja v zadovoljstvu zaposlenih, sedaj pa je že dve leti na enaki ravni. Mesečno imajo zaposleni sestanke po oddelkih, pogovori pa so večkrat tudi neformalni. Predloge za izboljšave lahko zapišejo v mesečnih poročilih, sicer pa so jim vrata vodilnih vedno odprta. Letno imajo na UE NM tudi sestanek vseh zaposlenih z načelnikom. Načelnik ob tej priložnosti tudi predstavi rezultate za minulo leto in načrte za prihodnje leto. Za večjo povezanost in spoznavanje zaposlenih so uvedli različne oblike druženja, kot so pohodi in pikniki. UE NM pa je enkrat na leto organizirala tudi strokovni obisk druge UE, in to združila z izletom. Bojijo se, da teh obiskov ne bodo mogli več imeti, in sicer predvsem zaradi finančnih razlogov. Problem je tudi logističen, saj mora biti zaradi obratovalnega časa vedno nekdo v službi. Trenutno preučujejo več možnosti, saj bi to dejavnost radi ohranili. Ena od njih je izvedba v soboto, torej na dela

⁵ Upravna enota Škofja Loka obsega 512,3 km² veliko ozemlje, na katerem živi 40 644 prebivalcev. Ti živijo v 183 naseljih, organiziranih v 4 občine. V okviru UE ŠL delujejo tudi 4 krajevni uradi (Internet 2). Po besedah načelnika je na UE ŠL zaposlenih 50 ljudi.

⁶ Upravna enota Novo mesto obsega 760 km² veliko ozemlje, na katerem živi 61 689 prebivalcev. Ti živijo v 338 naseljih, organiziranih v 8 občin. V okviru UE NM deluje tudi 11 krajevnih uradov. Na UE NM je zaposlenih 89 ljudi (Internet 1).

prost dan, vendar se morajo najprej posvetovati z zaposlenimi. V vsakem primeru pa skušajo čim več želja izvedeti od zaposlenih. Bajukova meni, da ti stremijo k odličnosti, saj so ponosni na svoje dosežke in tudi sami vsak dan pripomorejo k ugledu UE NM. Na področju kadrovskih zadev so v minulem letu zaradi zvišanja zahtevnosti postopkov spremenili strukturo nekaterih delovnih mest. Kljub manjšemu številu zaposlenih in nižjemu številu učinkovitih ur v letu 2006 so (po navedbah Letnega poročila 2006) na UE NM opravili več nalog (UE NM 2006: 23). Veliko pozornost namenjajo izrabi delovnega časa. Delovne naloge razporejajo med javne uslužbence tako, da so zaposleni čim bolj enakomerni obremenjeni (UE NM 2006: 4). Za doseganje čim večjega zadovoljstva zaposlenih skrbijo za ustrezne delovne pogoje in odnose v kolektivu, za pozitivno delovno vzdušje z medsebojnim zaupanjem in organiziranim sodelovanjem (UE NM 2005: 7–8, tudi UE NM 2006: 8).

Na UE NM so zaposleni organizirani v sindikat, s katerim je načelnik sklenil pogodbo o pogojih za delovanje. Odnosi med sindikatom in vodstvom UE so korektni. Pri sodelovanju in reševanju odprtih vprašanj doslej ni bilo težav. Z vsemi spremembami notranje organizacije in sistemizacije delovnih mest ter internih splošnih aktov, ki urejajo pravice zaposlenih, pred sprejemom seznanijo sindikat in pridobijo njegovo mnenje (UE NM 2005: 18, tudi UE NM 2006: 22).

Načelnik UE ŠL v odnosu do zaposlenih poudarja osebni in spoštljiv odnos ter poznavanje zaposlenih, saj – kot pravi – le tako hitro veš, kdo bo v procesu odločanja neko stvar vzel za slabo oziroma jo opustil. Doseči moraš tudi stopnjo zaupanja zaposlenih. Zelo pomemben se mu zdi dolg staž načelnika. Menjave vsake nekaj let so po njegovem mnenju popolnoma nefunkcionalne. Za dobro delo je potrebno dobro poznavanje upravne enote in zaposlenih. Tako lahko hitreje opaziš ozka grla in jih skušaš odpraviti. Meni, da o zadovoljstvu svojih zaposlenih ne ve prav dosti. Kot pravi, so ankete za zaposlene zelo skope, nezanesljive in vsebinsko ničesar ne pomenijo. Vse je odvisno od interpretacije. Pravi,

da iz anket ne dobi nobene prave informacije, hkrati pa ne morejo izpolnjevati kriterija anonimnosti, ker svoje zaposlene preveč dobro pozna. Gradivo, ki ga prejmejo z ministrstva ob koncu anketiranja, se mu zdi nerazumljivo in prezapleteno.

Branko Murnik pravi, da UE ŠL skrbi za redne, neformalne stike med zaposlenimi. Imajo nekaj 'reprezentančnega denarja', s pomočjo katerega vsako leto organizirajo dva piknika in novoletno zabavo. Zaposleni imajo vsako leto obrambno usposabljanje. Organizirajo tudi kolesarjenje, pohodništvo in podobno.

Uporaba modelov in standardov v izbranih upravnih enotah

Načelnik UE NM Jože Preskar je bil pobudnik za izvajanje modelov in standardov kakovosti ter uspešnosti, saj se je izobraževal o izvedbi standardov ISO. Ob nastopu na delovno mesto vodje oddelka za skupne zadeve je projekt ISO 9001 in pozneje tudi oceno po modelu CAF zaključila Zdenka Bajuk. Po njenem mnenju so h kakovosti in k učinkovitosti stremeli že od ustanovitve UE. Tako so že Poslovnik o delu UE NM iz leta 1995 skušali uskladiti s standardi.

Bajukova pravi, da se s kakovostjo na UE NM ukvarja Kolegij za kakovost, katerega člani so vodje oddelkov in služb. Za izvajanje modelov in standardov pa je zadolžena vsakič druga skupina. Tako so bili na primer člani skupine, ki je izvedla model CAF, z vseh ravni in oddelkov UE. Model CAF so izvedli v letu 2003 in predvideli tudi ponovitev, vendar so pozneje ugotovili, da so ga prerasli. Menili so, da so prerasli tudi že model EFQM, vendar ima ta več ravni, tako da so ga leta 2005 kljub vsemu izvedli. Odločili so se za izvedbo vprašalnika z delavnicami. Cilji so bili predvsem razumevanje in širjenje modela ter promocija poslovne odličnosti.

Aktivnejši na tem področju so postali v letu 2001, ko so vzpostavili sistem vodenja kakovosti po standardu ISO 9001:2000. V obdobju 2002–

2004 so bile aktivnosti usmerjene k izboljšavam že vzpostavljenega sistema. V letu 2004 so sodelovali pri pilotskem projektu PRSPO za javno upravo, za kar so prejeli diplomu za sodelovanje. V decembru 2005 so izvedli samoocenjevanje poslovanja po modelu poslovne odličnosti (UE NM 2005: 8, tudi UE N, 2006: 9). V letu 2006 so pripravili vlogo za državno nagrado za kakovost PRSPO. V tem sklopu je bila njihova vloga ocenjena v intervalu od 350 do 400 točk. Za sodelovanje v omenjenem projektu so prejeli priznanje za uvrstitev v ožji izbor (v letu 2006) za dejavnost uprave in bronasto diplomu za sodelovanje v postopku priznanja RS za poslovno odličnost (za leto 2006) za dejavnost uprave (UE NM 2006: 9). V poslovnem letu 2005 so sprejeli programe oziroma aktivnosti za izboljšanje poslovanja, in sicer program aktivnosti za izboljšanje poslovanja po izvedeni obnovitveni presoji 2005, akcijski načrt aktivnosti za izboljšanje poslovanja na podlagi končnega poročila o ocenjevanju vloge UE NM pri pilotskem projektu PRSPO za javno upravo v letu 2004, analizo rezultatov anketiranja strank o zadovoljstvu s storitvami UE NM za leto 2005, analizo rezultatov anketiranja zaposlenih o zadovoljstvu z delom v UE NM za leto 2005 s predlogi za izboljšanje dela in akcijski načrt aktivnosti za izboljšanje poslovanja po izvedenem samoocenjevanju po modelu poslovne odličnosti EFQM (UE NM 2005: 8). Tako v letu 2005 kot tudi v letu 2006 so uresničili vse načrtovane aktivnosti, opredeljene v Poslovnem načrtu, in uspešno opravili redno letno presojo sistema vodenja kakovosti (UE NM 2005: 8, tudi UE NM 2006: 9). Pri tem je bilo v letu 2006 ugotovljeno, da je sistem vodenja kakovosti na UE NM ustrezen, primeren in učinkovit, vključuje pa tudi elemente izboljšav (UE NM 2006: 9). Njihovi cilji za prihodnost so usmerjeni k nadgradnji oziroma izpopolnjevanju sistema vodenja kakovosti po modelu poslovne odličnosti (UE NM 2005: 8).

UE ŠL nima stalne skupine za kakovost, ker se to zdi načelniku nesmiselno. Po njegovem mnenju ustvarja le dodaten balast. Za potrebe izvajanja določenih nalog oblikujejo ad hoc sestavljeno skupino, ki opravi vse potrebno. Tako je bilo tudi pri izvedbi modela CAF. Skupino so v tem

primeru sestavljali zaposleni z vseh oddelkov in z različnimi stopnjami izobrazbe. Model CAF so do sedaj izvedli enkrat, in sicer v letu 2003, izvedli pa ga bodo tudi v prihodnje, saj bi radi odpravili pomanjkljivosti, ki jih bo morebiti pokazala izvedba modela. Načelniku se zdi delo v okviru izvajanja modela CAF zelo poučno. Vendar – kot je pričakoval – je bilo opaziti, da se je nekaterim zdelo nepotrebno. Pravi, da se povsod in za vsako stvar najde pet odstotkov ljudi, ki se jim zdi stvar nepotrebna, neprimerna in jim predstavlja izgubo časa. Njegovo mnenje o ostalih modelih in standardih kakovosti ter učinkovitosti ni tako pozitivno, kot ga ima o modelu CAF. Meni, da delo zunanjih izvajalcev ni zadovoljivo, izvedba z lastnimi sredstvi pa je velik časovni porabnik. Model EFQM se mu zdi popolnoma tehnokratičen, standardi ISO pa za to področje nesmiselni. Iz prakse drugih upravnih enot vidi, da so, ne glede na to, da je neka upravna enota pridobila standard ISO, zaposleni izredno nezadovoljni. Kot pravi, se je treba zavedati, da ima opraviti z ljudmi. Nekaterih stvari preprosto ne moreš nadzorovati in nanje ne moreš vplivati. Ne more namreč vzpostaviti norme, koliko osebnih izkaznic mora obravnavati referentka, lahko pa skuša doseči, da bo do stranke prijazna in bo osebna izkaznica narejena čim prej. Je velik podpornik uvajanja standardov kakovosti in učinkovitosti, vendar so obstoječe metode vse prevečkrat nepraktične.

Rezultati izvedbe modela CAF

Obe UE sta do sedaj že uporabili model CAF, zato lahko primerjamo njune rezultate merjenja.⁷ CAF namreč med drugim ugotavlja tudi zadovoljstvo zaposlenih (CAF 2002: 24). Po dostopnih podatkih na spletnih straneh Ministrstva za javno upravo ga uporablja že 53 državnih organov, med njimi je 39 (od 58) upravnih enot. Model je bil oblikovan

⁷ Nanašali se bomo na različico modela CAF iz leta 2002, saj sta jo uporabljali upravni enoti, obravnavani v študiji primera. Uporaba dopolnitev iz leta 2006 tako ne bi bila relevantna.

za izboljšanje delovanja na podlagi dobljenih rezultatov in – kot meni tudi Polona Kovač (2003a) – ne sme biti sam sebi namen.

Ministrstvo za notranje zadeve, po zakonu takrat pristojno za razvoj javne uprave, je kot strateško smernico leta 2002 priporočilo model CAF. Ključna prednost modela se kaže v tem, da ga organizacije lahko uporabljajo svobodno in po želji, saj je javno dostopen in brezplačen, posledično pa pomeni relativno nizke stroške, zlasti pri samoocenjevanju, saj terja relativno malo virov in časa za verodostojne rezultate (Kovač n. p.). Februarja 2002 je bila na Ministrstvu za notranje zadeve ustanovljena medresorska delovna skupina za uvajanje modela CAF v slovensko javno upravo. Jeseni 2002 je bila izvedena pilotska raziskava, ki je bila ključnega pomena za nadaljnjo uporabo v Sloveniji. Ugotovljeno je bilo, da je model verodostojno analitično orodje za opredeljevanje potrebnih izboljšav delovanja organizacije kot celote in da je skladen s slovenskim okoljem. Na evropski ravni je bilo ugotovljeno, da je za podporo dnevnemu menedžmentu treba hkrati uporabiti dodatna orodja, kot so standard ISO ali sistem uravnoteženih kazalnikov (ang. *Balanced Scorecard*) (Kovač 2003a). Marca 2004 je delovna skupina za uvajanje in promocijo CAF sklenila, da se kot vir idej za druge uporabnike objavi nekaj primerov ukrepov, kot so jih navedli udeleženci ankete o analizi uporabe modela v Sloveniji februarja 2004. Pri oblikovanju akcijskega načrta delovna skupina priporoča tudi določitev načina spremljanja njegovega izvajanja oziroma konkretnejše določitev posebnih kazalnikov, ki merijo uspešnost izvedbe posameznega ukrepa. Vsi ukrepi bi morali biti določeni tudi časovno in po nosilcu oziroma odgovorni osebi (MJU 2004a).

Rezultati izvedbe modela CAF v UE NM kažejo, da znaša njihova povprečna ocena 3,2. Povprečna ocena UE ŠL je 2,5, kar je nižje za 0,7. Prav tako se kar precej razlikujejo druge ocene. Povprečna ocena merila 'ravnanje z ljudmi pri delu' UE NM je 3,7, UE ŠL 2,7, torej se pristopi, ki jih uporabljajo, izvajajo v obeh UE, vendar se na UE Škofja Loka izvajanje

ne pregleduje. Povprečna ocena merila 'rezultati za zaposlene' UE NM je 2,5, UE ŠL pa 2,0, kar kaže na skromen napredek. Pri merilu 'ključni rezultati uspešnosti delovanja' sta obe UE dosegli enako oceno 3,0, kar predstavlja znaten napredek (glej Tabela 3.1 in MJU n. p. b).

Tabela 1: Ocene meril po modelu CAF UE Novo mesto in UE Škofja Loka

DEJAVNIKI					
ORGANIZACIJA	Voditeljstvo	Strategija in načrtovanje	Ravnanje z ljudmi pri delu	Partnerstva in viri	Upravljanje procesov in obvladovanje sprememb
UE Novo mesto	3,5	4,0	3,7	3,2	3,7
UE Škofja Loka	2,0	2,3	2,3	3,0	2,0
REZULTATI					POVPREČJE
ORGANIZACIJA	Rezultati za odjemalce/državljan	Rezultati za zaposlene	Rezultati za družbo	Ključni rezultati uspešnosti delovanja	
UE Novo mesto	3,0	2,5	2,5	3,0	3,2
UE Škofja Loka	3,0	2,0	2,5	3,0	2,5
<p>Ocenjevalna lestvica je določena v razponu od 0 do 5, kar po ocenjevalni lestvici za:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dejavnike pomeni: <ul style="list-style-type: none"> 0 Ni dokazov o pristopu oziroma niso dokumentirani. 5 Pristop je načrtovan, se izvaja, pregleduje na podlagi podatkov, pridobljenih s primerjavo z drugimi, je prilagojen in v celoti integriran v organizacijo (CAF 2002). - rezultate pomeni: <ul style="list-style-type: none"> 0 Rezultati se ne merijo. 5 Doseženi so odlični rezultati, narejene so pozitivne primerjave z lastnimi cilji in pozitivne primerjave z drugimi, ustreznimi organizacijami (CAF 2002). 					

Vir podatkov: povzeto po: MJU n. p. a.

Obe UE sta pri merilu 'rezultati za zaposlene dosegli' najnižjo oceno, je pa ocena UE NM za 0,5 višja od ocene UE ŠL (glej Tabela 3.1). Rezultati merila 'ključni rezultati uspešnosti delovanja' kažejo, da imata obe UE še nekaj odprtih možnosti za izboljšave. Na UE NM bi lahko začeli pregledovati svoj pristop na podlagi podatkov, pridobljenih s primerjavo z drugimi, jih ustrezno prilagodili in nato v celoti integrirali v

organizacijo. Na UE ŠL bodo morali pred temi koraki začeti še pregledovati izvajanja načrtovanih pristopov. Predvsem bi bilo na obeh UE treba bolj kompleksno raziskati, v katerih segmentih se kažejo ozka grla, katerih izboljšave bi doprinesle k uspešnejšemu delovanju.

Ministrstvo za javno upravo (MJU n. p. b.) je na svojih spletnih straneh objavilo rezultate samoocenjevanja organizacij v javnem sektorju po modelu CAF za leto 2002, 2003, 2004, 2005 in 2006, primerjali pa so jih tudi z evropskim povprečjem. Kljub temu zgornjih podatkov z objavljenimi ne bomo primerjali, saj so nam na voljo le kvantitativni podatki, ki nam ne kažejo kvalitativne slike dejanskega stanja in akcijskih rešitev, ki so bile sprejete kot posledica ocenjevanja.

Prav zaradi zgoraj obravnavanih rezultatov se večina točk Akcijskega načrta za izboljšanje poslovanja po modelu CAF UE NM nanaša na zaposlene (UE NM 2003). Predvideli so preučitev možnosti sodelovanja predstavnika zaposlenih v organih upravljanja poslovanja, tj. omogočiti predstavnikom delavcev, da sodelujejo na pomembnejših sejah kolegija oziroma sveta za kakovost. Pri motiviranju in podpiranju zaposlenih morajo vodje posvetiti več pozornosti spodbujanju vzajemnega zaupanja in spoštovanja, ustreznemu reševanju posameznih potreb in situacij zaposlenih, proučevanju možnosti raziskave organizacijske klime ali pridobitve zunanje svetovalca ter zagotavljanju ustreznega komuniciranja s sodelavci, da bi spodbudili sodelavce k aktivnejšemu angažiranju in s tem povečali stopnjo zadovoljstva pri uresničevanju osebnih in skupnih ciljev. Proučiti je treba, kako vključiti zaposlene v načrtovanje ciljev in oblikovanje letnega načrta izvajanja upravnih nalog ter zagotoviti ustrezen pristop k izvedbi letnih pogovorov z zaposlenimi. Akcijski načrt predvideva tudi preučitev sistema prenosa znanja z lastnimi sodelavci ter zagotovitev ustreznega načina prenosa znanja in izkušenj uslužbenca, ki odhaja iz UE, na uslužbenca, ki prevzema njegove delovne naloge. Aktivirali bi oglasne deske v okviru programa SPIS Lotus Notes ter preučili možnosti, ki jih ponuja program SPIS (koledar,

knjižnica). O rezultatih samoocelitve je predvidena seznanitev vseh zaposlenih (UE NM 2003).

Na UE ŠL so problematiko reševali bolj celostno, saj so v Predlogih ukrepov akcijskega načrta in rešitve (UE ŠL 2005) predvideli izboljšave za vseh osem meril. V okviru merila 'ravljanje z ljudmi pri delu' so sprejeli naslednje izboljšave: (*podmerilo 3.2.*) možnost prepoznavanja posameznikovih sposobnosti tudi med letom, ne samo ob letnem razgovoru. Letni razgovor temelji predvsem na obveznosti delodajalca, je pregled opravljenega dela, postavitve načrtov in izboljšav za naprej. Delo se lahko vrednoti po številu rešenih zadev, reševanje zadev v zakonitem roku ipd., morebitne težave se sproti rešujejo na oddelčnih sestankih; (*podmerilo 3.3.*) večja povezanost v odnosu zaposleni – nadrejeni, kadar gre za odločitve, ki se tičejo delovanja UE (npr. večja in predvsem pravočasna obveščeniost zaposlenih o zadevah, ki zadevajo vse). Objavljen bo seznam delovnih skupin in vodij, kar bo v pomoč zaposlenim, če pride do težav ali ko potrebujejo kakšno informacijo; (*podmerilo 3.3.*) boljša strokovna povezanost med zaposlenimi znotraj oddelka, da se lahko posamezne naloge hitreje in kvalitetnejše rešijo. Uvedeni bodo oddelčni sestanki, kot je bilo omenjeno pri predlogu podmerila 1.3 (UE ŠL 2005).

V okviru merila 'rezultati za zaposlene' so sprejeli naslednje izboljšave: (*podmerilo 7.1.*) povečanje samozavesti (samospoštovanja) med zaposlenimi. Predlog se sprejme kot del akcijskega načrta. Skladno z načrtom izobraževanja bo organizirana delavnica; (*podmerilo 7.1.*) vključevanje zaposlenih v različne projektne skupine, da bi se bolj čutili kot del celote UE. Predlog se bo uresničeval po potrebi. Prva potreba bo pri izvajanju akcijskega načrta, skupina je že predlagana; (*podmerilo 7.1.*) sprotne pohvale za dobro opravljeno delo (seznanitev zaposlenih, kaj je nagrada (npr. piknik, možnost zasebnega izhoda zunaj premakljivega delovnega časa). Prav tako je treba izrekati sprotne 'graje'. Treba je izdelati kriterije, ki naj potem veljajo za vse. Kot nagrada je bilo

predlagano skupno srečanje v septembru, kar je zapisano tudi v akcijski načrt. Srečanje bo potekalo v okviru obrambnega dne, hkrati bodo tudi predstavitve projektov na podeželju; (*podmerilo 7.2.*) seznanitev zaposlenih s kriteriji, ki določajo število dni dopusta za delovno uspešnost (na notranjih straneh ali odločbi), in seznanitev zaposlenih, da ima vsak možnost vpogleda v svojo osebno mapo, ki je v kadrovski službi. Izdano bo obvestilo zaposlenim, da imajo kadar koli možnost vpogleda v svojo osebno mapo (UE ŠL 2005).

Rezultate meritev po modelu CAF so na obravnavanih UE obravnavali kompleksno in (po zagotovilih predstavnikov UE) akcijske načrte za izboljšanje poslovanja po modelu CAF v celoti tudi izvedli.⁸

Problematika izbranih upravnih enot

UE se, kot smo predvidevali, soočata s podobnimi problemi menedžmenta človeških virov. Upravni enoti sta pri izvedbi modela CAF pri merilih 'ravnanje z ljudmi pri delu' in 'rezultati za zaposlene' dosegli nizke ocene. Rezultati so pokazali, da se obe soočata s težavo v komunikaciji med vodstvom in zaposlenimi, pojavil pa se je tudi problem prenosa znanja in izkušenj. Obe skušata rešiti problem (glej UE NM 2003: n. p., UE ŠL 2005: n. p.) z vključevanjem zaposlenih oziroma njihovega predstavnika v različne skupine, sodelovanjem na sejah ipd. Povečati želijo tudi obveščenost o dogajanju na UE, saj se bodo zaposleni tako počutili kot del celote. Prav tako se je v obeh primerih pojavil problem prenosa znanja. Po eni strani gre tu za prenos znanja, ki so ga zaposleni dobili na različnih usposabljanjih, po drugi pa izkušenj uslužbenca, ki zapušča svoje delovno mesto in predaja delo nasledniku.

⁸ Ministrstvo za javno upravo (MJU n. p. b.) je na svojih spletnih straneh objavilo rezultate samoocenjevanja organizacij v javnem sektorju po modelu CAF za leto 2002, 2003, 2004, 2005 in 2006, primerjali pa so jih tudi z evropskim povprečjem. Kljub temu zgornjih podatkov z objavljenim ne bomo primerjali saj so nam na voljo le kvantitativni podatki, ki nam ne kažejo kvalitativne slike dejanskega stanja in akcijskih rešitev, ki so bile sprejete kot posledica ocenjevanja.

Bistvena razlika pa se opazi v prevladujočem načinu ravnanja s človeškimi viri. Načelnik UE ŠL pravi, da pri svojem delu uporablja predvsem dobre prakse in reševanja problemov na kraju dogodka, kar se odraža tudi v sprejetih izboljšavah. Usmerili so se v sprotne pohvale za dobro opravljeno delo in tudi sprotne graje. Po mnenju Bajukove želijo na UE NM vključiti zaposlene v načrtovanje ciljev in oblikovanje letnega načrta izvajanja upravnih nalog. Usmerili so se torej v skupinsko delo, ki do neke mere dopušča sooblikovanje lastnega delovnega prostora. So pa pozneje pri izvedbi modela EFQM odkrili nov, poseben problem. Zaradi dokaj natančnega in razdelanega načrta dela, ki ga določijo ob pripravi načrtov za delo v naslednjem letu, so se zaposleni začeli počutiti preveč omejeni pri svojem delu. Razvidno pa je tudi, je bil načelnik UE NM pobudnik uvajanja kakovosti in učinkovitosti, vendar se danes neposredno s tem ne ukvarja več. Je sicer še vedno velik podpornik, delo pa je prepustil drugim. V tem se kaže tudi razlika v organizaciji dela med upravnima enotama. S kakovostjo in z učinkovitostjo na UE NM se ukvarja Sektor za kakovost, ki ga sestavljajo vodje oddelkov in služb, za posebne primere pa oblikujejo ad hoc skupine, medtem ko to delo v večini primerov opravlja načelnik sam, za večje projekte pa se prav tako poslužuje ad hoc skupin.

Iz ocen izvedbe ter akcijskih načrtov (UE ŠL 2005: n. p., UE NM 2003: n. p.) lahko vidimo, da se s sicer podobno problematiko spopadata vsak na svoj način in da je (ne glede na enako področje dela) menedžment človeških virov prepuščen načelnikoma in načinu organizacije dela. Razloge za različne načine vodenja lahko iščemo v velikosti upravne enote in številu zaposlenih. Upravna enota Novo mesto je po velikosti skoraj enkrat večja, kar pomeni tudi enkrat več upravnega dela in zaposlenih. Načelnik Upravne enote Škofja Loka se tako lahko poslužuje bolj osebnega odnosa do zaposlenih, dobre prakse ter reševanja problemov takoj, medtem ko na Upravni enoti Novo mesto prisegajo na dosledno načrtovanje dela z vključevanjem mnenj zaposlenih. Oba

pristopa imata tako pozitivne kot tudi negativne strani, vendar ankete o zadovoljstvu strank kažejo pozitivno rast splošnega zadovoljstva z njihovim delom in odnosom zaposlenih.

Zadovoljstvo strank

Kot smo omenili, se zadovoljstvo zaposlenih odraža tudi s stopnjo zadovoljstva strank, zato si na kratko poglejmo ocene zadovoljstva strank na UE NM in UE ŠL v letih od 2003 do 2007. Ocena UE NM počasi narašča, UE ŠL pa je od padca (leta 2004) v naslednjih dveh letih naredila velik preskok in v letu 2006 z velikim dvigom splošnega zadovoljstva celo prehitela UE NM. V letu 2007 pa je ocena spet padla, vendar ni nižja kot v letu 2005. V letu 2006 je dejansko stanje na obeh UE višje od pričakovanega, medtem ko je bilo v prejšnjih letih večinoma nižje. V letu 2007 je prišlo do razlik med UE NM in UE ŠL. UE NM je dosegla pri razkoraku med pričakovanim in dejanskim zaznanim stanjem glede sestavin kakovosti ter lastnosti zaposlenih višje rezultate od pričakovanih, rezultati UE ŠL pa so nižji od pričakovanih.

Tabela 2: Zadovoljstvo strank na UE Novo mesto in UE Škofja Loka

UE	Ocena za UE kot celoto (vzorec)		Dolžine intervalov zaupanja	Urejenost opreme ...	Informacije	Hitrost reševanja	Na enem mestu	Znanje	Zaupanje	V skladu z obljubami	Pravočasnost	Zavzemanje	Pomoč	Urejenost	Korektnost	Pozornost	Strokovnost	Prijaznost	Niso čakale	čakale do 5 minut	Skupaj (nič in do 5 min)	Več kot 5 minut
	a	b																				
2003																						
Novo mesto	3,98	3,88 - 4,07	0,19																44,8	19,6	64,4	35,6
Škofja Loka	3,68	3,57 - 3,79	0,22																53,9	32	85,9	14,1
2004																						
Novo mesto	4,17	4,07 - 4,27	0,2																51,5	26,7	78,2	21,8
Škofja Loka	3,71	3,60 - 3,83	0,23																46,1	31,1	77,2	22,8
2005																						
Novo mesto	4,20	4,11 - 4,29	0,18																56,8	23,1	79,9	20,1
Škofja Loka	4,00	3,89 - 4,11	0,22																53,6	24,3	77,9	22,1
2006																						
Novo mesto	4,26	0,06	-0,01																43,79	25	68,79	31,21
Škofja Loka	4,32	0,32	0,26																63,14	22	85,17	14,83
2007																						
Novo mesto	4,56	n. p.	n. p.																58,09	23,43	81,52	18,48
Škofja Loka	4,24	n. p.	n. p.																59,47	26,87	86,34	13,66

Vir: povzeto po: MJU 2003; MJU 2004b, MJU 2005; MJU 2006, MJU 2007

Legenda:

- stolpci a, b in c prikazujejo splošne ocene kakovosti storitev na ravni upravnih enot (povprečne točkovne vrednosti),
- stolpci d, e, f, g, h, i, j, k, l in m prikazujejo razkorak med pričakovanim in dejansko zaznanim stanjem glede sestavin kakovosti (dejansko stanje posamezne sestavine kakovosti je: **nižje od pričakovanega**, **enako pričakovanemu** ali **višje od pričakovanega**),
- stolpci n, o, p, r in s prikazujejo razkorak med pričakovanim in dejansko zaznanim stanjem lastnosti zaposlenih (dejansko stanje posamezne sestavine kakovosti je: **nižje od pričakovanega**, **enako pričakovanemu** ali **višje od pričakovanega**),
- stolpci š, t, u in v prikazujejo odstotek strank glede na dolžino čakanja za ureditev upravne zadeve (MJU, 2006).

Zanimivo je, da so ocene v letih 2006 in 2007,⁹ ki prikazujejo razkorak med pričakovanim in dejansko zaznanim stanjem sestavin kakovosti in lastnosti zaposlenih, višje od pričakovanih v večini UE. Vendar pa nam rezultati bolj malo povedo, saj so stolpci, ki kažejo vsebinske ocene, obarvani na podlagi pričakovanih rezultatov, katerih pa ne poznamo in tudi ne vemo, na kakšni osnovi so bili postavljeni. Poleg tega se ta pričakovanja iz leta v leto lahko precej spreminjajo in tako po letih rezultati med seboj niso primerljivi.

Vpliv ministrstva

Zaradi pomembnosti obravnavane tematike bi lahko, čeprav so strategije Vlade RS neobvezujoče glede izvajanja modelov in standardov kakovosti ter učinkovitosti, pričakovali določene pritiske pristojnega ministrstva. Upravne enote Ministrstvu za javno upravo vsako leto poročajo v obliki letnih poročil o delu. Po besedah Bajukove dobijo z ministrstva podporo za izvajanje modelov in standardov kakovosti ter učinkovitosti, jih pa v to

⁹ Objavlja jih Ministrstvo za javno upravo na svojih spletnih straneh.

ne silijo. Ob zaključku izvedbe načelnik ugotavlja uspešnost dela. Če je ugotovljena uspešnost, člani skupine, ki izvajajo modele in standarde kakovosti in učinkovitosti, dobijo dodatek k plači. Po drugi strani pa gospod Murnik pravi, da mu je ob vsakoletnem razgovoru na Ministrstvu za javno upravo dano v vednost, da je izvajanje modelov in standardov kakovosti ter učinkovitosti zaželeno. Načelniki od začetka veljavnosti novega Zakona o plačah v javnem sektorju za to ne dobijo nobene stimulacije. Sklepamo lahko, da so načelniki neformalno opomnjeni, kar pa si seveda lahko vsak razlaga drugače.

Sklep

Študija primera je pokazala na nekatere probleme pri izvajanju modela CAF, ki se kažejo predvsem v tem, da organizacija ne more zagotoviti anonimnosti izvedenih anket (tu gre predvsem za male kolektive, kjer se vsi med seboj dobro poznajo) ter da je na tak ali drugačen način prisiljena oblikovati skupino za izvajanje, kar pomeni dodatno obremenitev za zaposlene. Ponuja se nam kar nekaj možnih, bolj ali manj dobrih rešitev. Na ravni upravnih enot bi lahko določili oblikovanje posebne skupine za to področje (ta bi se ukvarjala samo s to problematiko), vendar bi po drugi strani lahko postala same sebi namen. Na ravni ministrstva bi lahko oblikovali krovno telo za kakovost v upravnih enotah, ki pa bi se ga verjetno branili načelniki, saj bi jim predstavljalo očitno vmešavanje v njihovo delo in pritiske od zgoraj. Obstaja pa tudi možnost t. i. zunanjih izvajalcev, s čimer bi rešili problem zaupnosti anketiranja in dodatnega obremenjevanja zaposlenih, pridobili pa nov problem – financiranje. Rešili bi ga lahko tako, da bi model izvajali že priznani ocenjevalci, zaposlenih v različnih organizacijskih enotah znotraj javnega sektorja, in s prenosom znanja. V vsakem primeru pa bi morale pristojno ministrstvo (glede na pomembno vlogo načelnika) bolj poudariti spodbujanje, praktično usposabljanje, predstavitve pozitivnih strani in možnosti izboljšanja dela za določeno upravno enoto.

Postavlja se tudi vprašanje optimalnosti modela CAF kot orodja za merjenje učinkovitosti v upravnih enotah. Omenili smo razlike med upravnima enotama v velikosti ozemlja in števila prebivalcev, ki jih zajemata, po številu zaposlenih ter obsegu dela, kar vpliva tudi na različne vidike menedžmenta vodij in organizacije dela. Vprašljiva je smiselnost standardiziranega modela za vse upravne enote. Snovalci modela CAF bi morali zaradi omenjenih razlik upravne enote obravnavati bolj celostno in kompleksno ter ponuditi prilagojeno različico modela. Predstavljenih je bilo že kar nekaj različic, ki so se sicer nadgrajevale in so odpravljale pomanjkljivosti, vendar so na ta način onemogočili primerljivost rezultatov. Model bi moral biti zato bolj dodelan in predstavljati neko stalnost. Hkrati ne bi smel biti orodje, ki ga organizacije lahko 'prerastejo', temveč postati pomemben segment vsakoletnega vrednotenja dela. V primeru izbranih upravnih enot vidimo, da so bila določena ozka grla sicer prepoznana in odpravljena, vendar rezultatov zadovoljstva in napredka ne moremo določiti zgolj na enoletnih rezultatih, saj jih ne moremo primerjati z ničimer relevantnim. Te pomisleke moramo imeti v mislih tudi pri uporabi ostalih modelov in standardov. Merimo namreč subjektivno zaznavanje zaposlenih in ne objektivnega, na kar morajo biti merila, ki jih uporabljamo, še posebej občutljiva.

Med študijem primera smo ugotovili, da se načelnika izbranih upravnih enot s podobno problematiko menedžmenta človeških virov spopadata vsak na svoj način, kar ne kaže le na določeno avtonomnost dela, temveč tudi na pomembnost menedžerskih sposobnosti načelnika. Dandanes ga namreč ne moremo več imeti le za uradnika/birokrata, ki le dosledno in pasivno izvaja splošne načrte, zakone in predpise, temveč kot menedžerja, ki skuša z inovativnim tveganjem sprožiti skrite potenciale. Menedžer v javnem sektorju pa ima (Rus v Možina 1998: 940–967) podobne funkcije kot menedžer v zasebnem, le da se je v javnem sektorju treba prilagajati drugačnemu, kompleksnejšemu okolju, ki vsiljuje bolj raznolike (politične, socialne, ekonomske) cilje, ki si med

seboj pogosto nasprotujejo, in zato zgornje ugotovitve vsekakor ne smemo zanemariti.

Literatura

Brejc, Miha (2000): *Ljudje in organizacija v javni upravi*. Ljubljana: Visoka upravna šola.

CAF (2002): *Skupni ocenjevalni okvir za organizacije v javnem sektorju (CAF), Kako s samoocenjevanjem izboljšati organizacijo*. Dostopno na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/kakovost_v_javni_upravi/skupni_ocenjevalni_okvir_caf/ (oktober 2006).

Hackman, J. Richard in Greg R. Oldham (1979): *Motivation through the Design of Work, Test of a Theory, Organisational Behaviour and Human Performance*. Dostopno na http://groupbrain.wjh.harvard.edu/jrh/pub/JRH1976_3.pdf (april 2007).

Kovač, Polona (2003a): *Kje smo in kam gremo v slovenski upravi po dveh letih uvajanja »Skupnega ocenjevalnega okvira za organizacije v javnem sektorju (CAF)«*. Dostopno na www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/doc/Kovac-DP-nov03.doc (oktober 2006).

Kovač, Polona (2003b): *Prva Evropska konferenca o uporabi modela CAF v javni upravi 18.–19. 11. 2003 – izkušnje in nauki*. Dostopno na www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/doc/Kovac Organizacija.doc (oktober 2006).

Kovač, Polona (2003c): *Skupno ocenjevalni okvir CAF kot most do globalizacije v javnih upravah Evropske unije*. Dostopno na www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/doc/KOVA CPolitol2003.doc (oktober 2006).

Kovač, Polona (n. p.): *Zakaj in kako uvesti evropski model kakovosti Common Assessment Framework – CAF tudi v slovensko upravo*. Dostopno na www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/doc/kovac_doc.doc (oktober 2006).

Kustec Lipicer, Simona (2007): Vrednotenje izbranih modelov merjenja kakovosti v slovenski javni upravi. V Miro Haček in Drago Zajc (ur.): *Slovenija v evropski družbi znanja in razvoja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Internet 1: Upravna enota Novo mesto. Dostopno na: <http://upravneenote.gov.si/index.php?id=1166> (junij 2007).

Internet 2: Upravna enota Škofja Loka. Dostopno na: <http://upravneenote.gov.si/index.php?id=599> (junij 2007).

Intervju z Zdenko Bajuk, vodjo Službe za skupne zadeve Upravne enote Novo mesto, 11. 06. 2007, v prostorih Upravne enote Novo mesto, Defranceschijeva ulica 1, 8000 Novo mesto.

Intervju z Brankom Murnikom, načelnikom Upravne enote Škofja Loka, 20. 06. 2007, v prostorih Upravne enote Škofja Loka, Poljanska cesta 2, 4220 Škofja Loka.

Lipičnik, Bogdan (1996): *Človeški viri in ravnanje z njimi*. Ljubljana Ekonomska fakulteta.

Maslow, Abraham H. (1998): *Maslow on management*. New York: John Wiley & Sons, Inc..

Ministrstvo za javno upravo (2003): *Primerjava med UE v letu 2003*. Dostopno na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/kakovost_v_javni_upravi/zadovoljstvo_strank_in_zaposlenih/ (julij 2007).

Ministrstvo za javno upravo (2004a): *Primeri ukrepov iz akcijskih načrtov izboljšav slovenskih uporabnikov modela CAF*. Dostopno na www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/doc/ukrepi.doc (november 2006).

Ministrstvo za javno upravo (2004b): *Primerjava med UE v letu 2004*. Dostopno na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/kakovost_v_javni_upravi/zadovoljstvo_strank_in_zaposlenih/ (julij 2007).

Ministrstvo za javno upravo (2005): *Primerjava med UE v letu 2005*. Dostopno na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/kakovost_v_javni_upravi/zadovoljstvo_strank_in_zaposlenih/ (julij 2007).

Ministrstvo za javno upravo (2006): *Primerjava med UE v letu 2006*. Dostopno na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/kakovost_v_javni_upravi/zadovoljstvo_strank_in_zaposlenih/ (julij 2007).

Ministrstvo za javno upravo (2007): *Primerjava med UE v letu 2007*. Dostopno na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/kakovost_v_javni_upravi/zadovoljstvo_strank_in_zaposlenih/ (november 2008).

Ministrstvo za javno upravo (n. p. a.): *Slovensko povprečje po merilih 2005*. Dostopno na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/kakovost_v_javni_upravi/skupni_ocenjevalni_okvir_caf/ (oktober 2006).

Ministrstvo za javno upravo (n. p. b.): *Samoocenjevanje organizacij v javnem sektorju po modelu CAF*. Dostopno na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/kakovost_v_javni_upravi/skupni_ocenjevalni_okvir_caf/ (oktober 2008).

Pretnar, Vitomir (n. p.): *Od kadrovskega upravljanja do ravnanja z ljudmi pri delu (HRM)*. Dostopno na www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/doc/Pretnar-kadrovski_forum_tekst.doc (oktober 2006).

Rus, Veljko (1998): *Management v neprofitnih organizacijah*. V Stane Možina (ur.) (1998): *Management kadrovskih virov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Zbirka Profesija.

Upravna enota Škofja Loka (2005) *Predlogi ukrepov akcijskega načrta in rešitve sprejete na kolegiju 6. 4. 2005*, interno gradivo, Škofja Loka.

Upravna enota Novo mesto (2003) *Akcijski načrt za izboljšanje poslovanja po modelu CAF v Upravni enoti Novo mesto*, interno gradivo, Novo mesto.

Upravna enota Novo mesto (2005): *Letno poročilo 2005*. Dostopno na <http://upravneenote.gov.si/index.php?id=1166> (junij 2007).

Upravna enota Novo mesto (2006): *Letno poročilo 2006*. Dostopno na http://upravneenote.gov.si/novo_mesto/o_upravni_enoti/organizacija/ (junij 2007).

Virant, Grega (2002): *Pravna ureditev javne uprave*. Ljubljana: Visoka upravna šola.

Žurga, Gordana (2002): 5E – Uspešnost, učinkovitost, gospodarnost, etika in ekologija. V Bogomil Ferfila (ur.): *Ekonomski vidiki javne uprave*. Ljubljana: Knjižna zbirka Profesija, Fakulteta za družbene vede.

Izračunavanje družbenih stroškov igralnštva v Sloveniji z uporabo metodologije NORC in APC

Calculating Social Costs of Gambling in Slovenia by Application of NORC and APC methodology

Matej Makarovič¹

Borut Rončević²

Klavdija Zorec³

Povzetek

Razprave o igralnštvu in oblikovanje igralnških politik v Sloveniji ne temeljijo na jasnih in zanesljivih podatkih o družbenih učinkih te dejavnosti. V tem članku izračunamo družbene stroške igralnštva na ravni Slovenije in Goriške z vidika možne investicije v nov igralnški resort. V prvem delu ocenimo trenutno stopnjo problematičnega in patološkega igranja iger na srečo in razvijemo scenarije možnih trendov v prihodnosti. Ti scenariji so osnova za izračune družbenih stroškov igralnštva. Pri tem uporabimo metodologijo dveh temeljnih študij, NORC in APT. Na koncu članka izpostavimo dva sklepa. Prvič, ekspanzija igralnštva ni nujno povezana z znatnim dvigom družbenih stroškov igralnštva. Ključno vlogo pri tem igra razvoj celovitega sistema družbeno odgovornega igralnštva, ki vključuje preventivne in kurativne ukrepe. Drugič, razpolagamo s slabimi podatki o trendih in razvoju problematičnega igranja iger na srečo v Sloveniji.

¹ Doc. dr. Matej Makarovič je zaposlen na Fakulteti za uporabne družbene študije v Novi Gorici

² Doc. dr. Borut Rončević je direkto Univerzitetnega in raziskovalnega središča Novo mesto in docent na Fakulteti za uporabne družbene študije v Novi Gorici.

³ Klavdija Zorec je študentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Vzpostavitev opazovalnice za longitudinalno raziskovanje teh vprašanj je ključnega pomena, in to bi moralo postati del celovitega sistema družbeno odgovornega igralnštva.

Ključne besede: igralništvo, družbeni stroški, problematično in patološko igranje, NORC, APC

Abstract

Debates on gambling and policy-making in Slovenia is not based on conclusive and reliable data about the industry's social effects. In this paper, we are calculating social costs of gambling in Slovenia and in Goriška region in view of plans of possible investment in new resort casino. In the first part we estimate the extent of current problem and pathological gambling on the basis of limited available data and develop scenarios of possible future trends. These scenarios are the basis for calculation of social costs of gambling. We apply methodologies from two landmark studies, the NORC and APT study. At the end of the paper we come to two conclusions. Firstly, expansion of gambling sector does not necessarily imply steep increase in social costs of gambling. Comprehensive system of responsible gambling, which includes preventive measures and treatment of gambling addiction, is the key issue. Secondly, we have poor data on trends and developments regarding problem gambling in Slovenia. It is vital that we establish observatory for longitudinal research on these issues and it should become part of a comprehensive system of socially responsible gambling.

Keywords: gambling sector, social costs, problem and pathological gambling, NORC, APC

Introduction: Conceptualizing Social Costs

Recent unrealised plans of joint investment by HIT and Harrah's Entertainment (HIT-HET) in resort casino in Goriška region, Slovenia, triggered heated debate among experts, politicians, various interest groups and general public. One of the main 'qualities' of this debate was that it failed to produce conclusive and reliable results upon which informed and relevant policy-making decision, which included not only decisions at the local and regional level, but also substantial changes of gambling and taxation regulation on the national level, could rely on. These debates and discussions were plagued by relatively low level of knowledge about gambling sector, levels of problem and pathological gambling and complex interrelationships between numerous factors that determine its specific effects, which are, to make things more complicated, in many cases context-specific and therefore even more difficult to grasp.

Ironically, poor knowledge (i.e. lack of specific calculations) about social costs of planned HIT-HET investment, was in fact one of the main criticisms of individuals, politicians and civil society groups that opposed planned investment. For most of the debate this criticism was justified, as until quite late in this discussions there were no reliable estimates of gambling sector's social costs. It was therefore also not possible to estimate social costs of planned resort casino. The only relevant research relating to this was the analysis of economic and financial effect of this investment, which emphasized its mainly positive effect (Jaklič et al, 2007). This report only included a very small calculation of social costs, which obviously underestimated its negative effects, thereby contributing to speculations on. It was only after few months of discussion that a report calculating social costs was published (Rončević et al, 2007).

It is too often the case that full cost-benefit analysis is not performed before implementing various potentially far-reaching social, environmental, economic and other types of projects and policies. Instead of being calculated, arguments on social costs are developed intuitively and costs are presented descriptively. Consequently, (in)direct consequences of effects – in terms of costs and benefits to the society as a whole – are too often underestimated or overestimated (Verbič 2006: 21).

What are social costs? Kapp (in Franzini 2004: 5) define social costs as harmful consequences of a specific production process, in our case of gambling. These costs are not 'paid' by the main stakeholders responsible for implementation of the project (in our case HIT-HET investors and the state). Social costs assume substantial amount of social losses and can be analyzed as a financial side of unprotected social rights (ibidem), which implies that Kapp's formulation derives from conflicts between social rights and property rights. Coase achieved similar conclusions: lack of clearly defined property rights are causing externalities, including social costs (Lapeyre 2006).

Social costs can also be perceived as a violation of social rights (Franzini 2004: 17). However, it is fair to emphasize that the question of social rights is more substantial, as we can identify numerous examples of conflicting social rights. In fact, each individual or group right is someone's constraint. Hence Kapp's question: which social rights require protection and how broad should this protection be (in Franzini 2004: 14).

Cost-benefit analysis, as a main tool to evaluate economic aspects of projects, in principle requires evaluation of all effects, i.e. financial, economic, social etc. Final results should enable us to present

concluding thoughts, which determine whether the project is worth executing (Pearce *et al.* 2005).

In this paper, we are going to calculate social costs of HIT-HET investment in gambling resort. As there are no conclusive and reliable data on levels of problem and pathological gambling, we are in the first chapter going to estimate the extent of problem gambling in Slovenia and in Goriška region – this is the region with the highest density of casinos and gambling halls and also the location of the planned casino resort. IN our estimate we will have to rely on scarce available data and on experiences from other countries with developed gambling market. After that we will have to develop scenarios of possible future trends in levels of problem and pathological gambling.

On the basis of these scenarios we are going to calculate the social costs of gambling. As there is no commonly accepted definition of social costs of gambling and consequently we do not have a single widely accepted approach to calculation of its social costs, we will apply methodologies from two different landmark studies and attempt to determine which factors are crucial to reduce negative consequences of gambling and to keep them at low level.

Estimating extent of problem gambling in Slovenia and Goriška region

Calculation of social costs of gambling depends mainly on the number of problem and pathological gamblers, i.e. the share of the population with gambling problems.⁴ Unfortunately, so far there

⁴ There are various definitions of problem and pathological gambling. We find the most appropriate definition of problem gambling in economic terms where gamblers

were no attempts to measure extent of problem gambling in Slovenia on a representative sample and we do not have a reliable data at disposal. The best we can do is to try to estimate proportion of population with these problems.

In the past, some authors already attempted to estimate the extent of problem gambling in Slovenia, but these attempts are not conclusive. Jaklič et al (2006), for example, focused their attention exclusively on visitors of two largest casinos in Slovenia, i.e. Park and Perla owned by HIT company and even they acknowledged that this is “exclusively estimate of addiction caused by existing two casinos in Nova Gorica and not an estimate of addiction rate in Slovenia” (Jaklič et al. 2006: 106). Naturally, problem gambling is far greater; according to official data, visits of local population to other casinos and gambling halls only in Nova Gorica by far exceeds visits to the two HIT casinos (see Prašnikar et al. 2005: 17).⁵

The only attempt at a representative survey was conducted by Prašnikar et al. (2005), on a small random sample on the population in Nova Gorica, Slovenia’s main gambling centre. According to this survey, 3% of population visits casino at least once per week and another 1% claims to visit a gambling hall once a week. On this basis,

spends more than he/she can afford. (Reith 2006: 21). Pathological gambling is the one where gambler loses ability for impulse control. According to many definitions this is also a type of addiction, comparable with drug or alcohol addiction (Reith 2006: 20).

⁵ We should also mention that HIT is strongly oriented to Italian market and until very recently company policy was to limit visits of local population to their casinos to 4 visits per month. It is therefore hypothesised – but until now not backed by empirical research – that social costs of gambling are being ‘exported’ to Italy. On the other hand, gambling halls are more likely to cause significant problems, as the density of highly addictive slot machines is greater than in casinos.

Jaklič et al. (2006) assume that these 3 to 4% of population could have gambling problem (Jaklič et al. 2006: 91). However, in their calculations they do not use this information and focus solely to the two largest casinos Park and Perla.

However, simply assuming that these 3 – 4% of population (regular visitors) are problem gamblers would be incorrect. Namely, in the same survey, 40% of regular visitors claims that the main reason for their visit is not gambling itself, but the extra program (concerts, dance shows, entertainment etc.). This is not a typical motivation of a problem or pathological gambler. We can perhaps assume that 60% of regular visitors possibly have gambling problem. Although such an assumption is also highly problematic, we can for the purpose of this study assume that in the local population of Nova Gorica share of regular visitors of casinos with possible problem gambling is some 2%.

Motivation is different for gambling halls visitors. Most of them mentioned gambling as the most important reason for their visits; hence, gambling is their main motivation for frequent visits. This implies that in addition to the aforementioned 2% we can add additional 1% of visitors of gambling halls. Consequently, we can estimate maximum share of problem gamblers to some 3% of local population. No available evidence points to higher addiction rates and any higher estimate would not be based on empirical evidence.

However, it is more difficult to estimate the extent of problem and pathological gambling on the national level, as there were no attempts to measure it. However, if we compare existing aforementioned data on Nova Gorica and also comparative overview of data in countries where SOGS-based gambling prevalence surveys have already been conducted (see Shaffer et al. in Reith 2006: 22),

there are very few examples of nations where joint proportion of problem and pathological gamblers would be less than 1% and more than 4%. According to this data, extent of problem gambling is 1,3% in New Zealand, 2% in Sweden, 3% in Switzerland, 4% in USA and Canada. Only real outliers are Australia with 4,9% (due to great dispersion and availability of highly addictive slot machines) and Norway with only 0,7%.

We cannot simply transplant this data to the case of Slovenia. However, it is – due to widespread supply of gambling – quite unlikely that problem and pathological gambling rates in Goriška region would be below 1%. For the purpose of this paper, we can estimate that the realistic rate is between 1% and 3% of the local population.

It is even more difficult to develop estimate for Slovenia as a whole, as we have no conclusive data whatsoever. We develop our argument on two starting points.

- Slovenia is a country with well developed gambling supply. Some studies show that critical distance for increased gambling addiction is 70 kilometers (Gerstein v Reith 2006: 46), meaning that gambling problems increase substantially (by factor of two) if such a supply is within 70 km radius. Given expansion of gambling in Slovenia in the past 15 years and its spatial distribution we can argue that most of Slovenia is well covered with casinos and gambling halls. This distance is, in most cases, in fact much smaller (see map below). Consequently, we can assume that Slovenia as a whole will not have significantly lower gambling problem rates than Nova Gorica.

- Spatial mobility in Slovenia is relatively modest, so casino or gambling hall needs to be much closer to its customers. On the map below we used 40km radius to show that gambling is easily available in Slovenia as a whole. There is almost no large settlement that would be more than one half an hour away with a car from a casino or gambling hall.

Map: Distribution of casinos and gambling halls and their 40 km radius (in 2007)

Legend: blue = gambling hall; red = casino

Countries with well developed gambling market and good availability of casinos and gambling halls typically do not have very low levels of problem and pathological gamblers, i.e. less than 1 % (see Schaffer et al. 2004). We can therefore assume that this is also the lowest realistic rate for Slovenia. However, due to much higher density of casinos and gambling halls in Goriška region we can assume that the rate of problem gambling in Slovenia is nevertheless somewhat lower. For the purpose of this paper we will assume that the rate for

Slovenia is between 1% and 2,5%. We should mention that as we do not have any data on the national level whatsoever, this estimate is not satisfactory from methodological point of view. It is, nevertheless, sufficient in terms that it does not underestimate the extent of this problem.

These two estimates, for Goriška region and for Slovenia, are a starting point for our calculation of social costs, as a hypothetical minimum and maximum. We use this interval to reduce the possibility that our calculation would either underestimate or overestimate the problem.

Finally, we should also estimate ratio between of 'problem' and 'pathological' gamblers, as they typically include different costs, as we shall later calculate. We have no Slovenian data whatsoever. Here we also depend on available data from other countries (Schaffer et al., 2004; Reith, 2006; NORC, 1999), which shows that the share of pathological gamblers among all with gambling problems is relatively constant, between 0,28 and 0,41. The average for available data is 0,35 with 0,07 standard deviation. We will assume that pathological gamblers represent 35% of the population with gambling problems.

Impact of HIT-HET project: two scenarios

Debates on HIT-HET resort casino investment took for granted that it will, in addition to substantial economic benefits (Jaklič et al. 2006; Jaklič et al. 2007) – some also challenged these – social costs will increase substantially as well. The only question seemed to be for how much they will actually increase.

However, empirical studies from a number of localities with more substantial experience both in terms of gambling sector and research

on gambling present a more varied image. Increased accessibility of gambling is indeed increasing risks of problem and pathological gambling. Schaffer's research in Nevada clearly showed that districts with biggest accessibility of casinos have the biggest proportion of problem gamblers and vice versa (Reith 2006: 28; Schaffer et al. 2004). Proximity increases possibility of addictive behavior and distance reduces it; as it requires planning and transportation, it significantly reduces impulsive behavior.

This principle is inherent in Eadington's classification of types of casinos. He distinguishes between three types: 1. *destination or resort casinos*, usually located away from population centres; 2. *rural casinos*, smaller than resorts but still located away from urban centres and 3. *urban or suburban casinos*, located in or near metropolitan areas (Eadington 2003). Reith adds the fourth type, *city casinos*, located in urban centres whose primary sector is casino gambling. Urban and city casinos are most likely to cause substantial social costs to the local population. If we take their location into account, casinos in Nova Gorica could be classified as urban or city casinos, although it is questionable whether we can talk about 'metropolitan' areas in Slovenia. However, structure of its guests is more similar to destination or resort casinos. The planned HIT-HET investment was, on the other hand, planned as a typical destination resort, as it would be too large to be profitable if it focused solely on nearby markets. This would significantly reduce possibility of impulsive gambling and hence the local social costs.

This does not imply that the local population in resort casinos is immune to social costs. The case of typical resort casino at Niagara Falls in Canada showed that local population can become regular visitor. Namely, in the first year after centre was opened in this

relatively small town (75.000 inhabitants), local residents' casino gambling increased fourfold, with consumption increasing by 25% (Room et al 1999). Correlation between casino proximity and gambling problems was also determined in the 1999 study in New Zealand (Abbot and Volberg, 2000).

It is quite likely that publicity itself would in the short-run influence initial locals' visits to HIT-HET resort casino. It is however questionable what the long-run effects of this would be, i.e. at what level would it stabilize after few years. Longitudinal studies are required to answer this question.

Results of such studies on the long-term effects of new or additional casinos give interesting and quite consistent results. Series of three comparable researches in New Zealand (1991, 1996, 1999) showed that although gambling supply increased substantially, the proportion of problem and pathological gamblers was in decline. Pathological gambling declined from 2,7% of population to 1%, although a number of new casinos was opened (Reith 2006: 34-35). Comparable research from Australia and South Africa showed similar trends (see Reith, 2006). Longitudinal studies of fifteen states in USA showed increase of problem gambling in seven states and decrease in eight states. (ibid. 36). More recent research by Volberg showed increase in North Dakota and Montana, and at the same time its decrease in Washington and Oregon.

Why is this the case? Volberg's analysis shows that results are not contradictory. Namely, the intervening variable, defining trends of problem gambling in a specific social setting, was the (non)existence of a comprehensive system of socially responsible gambling. This factor is more important determinant of problem and pathological gambling than expansion and accessibility of gambling.

Our research showed that in Slovenia this system is very poorly developed (Macur et al, 2008). Its future development will to an important extent determine trends in gambling problems. In the case of HIT-HET casino resort we can therefore hypothesize two possible scenarios relating to its social costs:

1. The first scenario is based on the assumption that the system of socially responsible gambling is not going to be developed only partially and implemented inconsistently. Legislation remains insufficient and its implementation in practice is lax, depending mainly on responsibility of individual corporate actors, while a number of smaller gambling businesses, especially those operating gambling halls, do not accept the concept.
2. The second scenario is based on the assumption that a comprehensive system of socially responsible gambling is established in a consensus between all relevant actors: gambling sector, local community, academic community, the state, civil society organizations etc. This system includes legislation, the media, education, health system, social work, applied research and last but not least, socially responsible behavior of casinos and gambling halls.

Each of those scenarios has to be applied on two extreme options, in order to get the maximum possible range of problem and pathological gambling: assuming firstly, that we are currently dealing with minimum realistic levels of these problems and, on the other hand, that we are dealing with maximum realistic levels, i.e. 3% in Goriška region and 2,5% in Slovenia as a whole.

Hence, we are dealing with a wide range of following sub-scenarios:

1.1.1 Goriška region; first scenario (no socially responsible gambling) with initially low share of problem and pathological gamblers (1%). This sub-scenario implies that there are substantial possibilities for expansion of gambling and related increase of gambling problems. New attractive centre would, with extensive marketing campaigns, encourage numerous new visitors from local population which until now were not particularly interested and as a consequence, share of addicted gamblers increases. Increase in employment in gambling sector also increases vulnerability to this addiction. *The projection is that five years after the investment in planned HIT-HET resort share of problem and pathological gamblers doubles and is at 2% of population.*

1.1.2 Goriška region; first scenario (no socially responsible gambling) with initially high share of problem and pathological gamblers (3%). Although this share is relatively high, there are certain possibilities for further increase, via extensive marketing campaigns. However, the possibilities for increase are not unlimited, taking experiences of other countries into account. We see 4% as the highest realistic share of problem and pathological gamblers; this is typical for localities or countries with high density of gambling. Australian data shows higher levels of addiction, but this is mainly due to dispersion of electronic gaming machines, a situation quite different to the planned resort casino in Slovenia. This comparison is therefore unrealistic. *The*

projection is that five years after the investment in planned HIT-HET resort share of problem and pathological gamblers increases to 4% of population.

1.2.1 Goriška region; second scenario (implementation of comprehensive system of responsible gambling) with initially low share of problem and pathological gamblers (1%). Low levels of addiction in local population and implementation of a wide range of preventive measures (but also treatment of addiction) prevent increase in problem gambling in spite of increase in supply of gambling and increased employment in casinos, which typically increases size of vulnerable groups. Goriška region will preserve levels of problem gambling also after the new resort casino is fully in operation. However, it would be unrealistic to expect that addiction rate can be reduced to even lower levels. *The projection is that five years after the investment in planned HIT-HET resort share of problem and pathological gamblers remains at the same level, at 1% of local population.*

1.2.2. Goriška region; second scenario (implementation of comprehensive system of responsible gambling) with initially high share of problem and pathological gamblers (3%). Gambling problems are acute already before HIT-HET. However, system of socially responsible gambling, first, prevents deterioration of the situation in spite of increased supply of gambling and, secondly, prevents initial consumers' enthusiasm and increased employment to cause additional problems with gambling addiction. In the long run, they can even contribute to decrease in problem and pathological gambling. This sub-scenario is consistent with results of

longitudinal studies in New Zealand, Australia and USA. *The projection is that five years after the investment in planned HIT-HET resort share of problem and pathological gamblers is reduced by one third, to 2%.*

Table 1: Overview of both scenarios for Goriška region

Scenario 1 – no responsible gambling								
	Current situation				Five years after HIT-HET investment			
Estimate	Share of problem gamblers	population SOGS 5-9	population SOGS 10+	Total	Share of problem gamblers	population SOGS 5-9	population SOGS 10+	Total
Minimum	1,0%	628	338	966	2,0%	1.256	676	1.932
maximum	3,0%	1.884	1.014	2.898	4,0%	2.512	1.353	3.864

Scenario 2 –system of responsible gambling								
	Current situation				Five years after HIT-HET investment			
Estimate	Share of problem gamblers	population SOGS 5-9	population SOGS 10+	Total	Share of problem gamblers	population SOGS 5-9	population SOGS 10+	Total
Minimum	1,0%	628	338	966	1,0%	628	338	966
maximum	3,0%	1.884	1.014	2.898	2,0%	1.256	676	1.932

2.1.1 Slovenia; first scenario (no socially responsible gambling) with initially low share of problem and pathological gamblers (1%). This sub-scenario implies that due to initially relatively low share, there are substantial possibilities for expansion of gambling and related increase in gambling problems. New attractive

centre would encourage new visitors from Slovenia to come gambling in Nova Gorica. As a consequence, share of addicted gamblers increases. Nation-wide increase in employment in gambling sector also increases vulnerability to this addiction. Due to size of the project, it will also increase visibility and awareness of gambling as a whole. *The projection is that five years after the investment in planned HIT-HET resort share of problem and pathological gamblers doubles and is at 2% of population.*

2.1.2 Slovenia; first scenario (no socially responsible gambling) with initially high share of problem and pathological gamblers (2,5%). Although this share is relatively high, there are certain possibilities for further increase, via extensive national-level marketing campaigns. However these increases would be rather limited, taking experiences of other countries into account. We assume that addiction rates would be highest in Goriška region, with 4%, and on the national level addiction rates would be somewhat lower, but not substantially. *The projection is that five years after the investment in planned HIT-HET resort share of problem and pathological gamblers increases to 3,5% of population.*

2.2.1 Slovenia; second scenario (implementation of comprehensive system of responsible gambling) with initially low share of problem and pathological gamblers (1%). Low initial levels of addiction in population and implementation of a wide range of preventive measures

(but also treatment of addiction) prevent increase in problem gambling in spite of increase in supply of gambling and increased employment in casinos, which typically increases size of vulnerable groups. Slovenia will maintain one of lowest rates of gambling problems in the world also after new resort casino is fully in operation. However, it would be unrealistic to expect that addiction rate is reduced to even lower levels. *The projection is that five years after the investment in planned HIT-HET resort share of problem and pathological gamblers stays at the same level, at 1% of local population.*

2.2.2. Slovenia; second scenario (implementation of comprehensive system of responsible gambling) with initially high share of problem and pathological gamblers (2,5%). Gambling problems are acute already before the investment in resort casino take place. However, system of socially responsible gambling prevents deterioration of the situation in spite of increased supply of gambling and reduces the detrimental effect of initial consumers' enthusiasm and increased employment in gambling sector. In the long run, they can even contribute to decrease in problem and pathological gambling. *The projection is that five years after the investment in planned HIT-HET resort share of problem and pathological gamblers is reduced to 2%.*

These sub-scenarios are the basis for calculations of social costs of gambling. They should both be interpreted as minimum and maximum values; it is realistic to expect that actual values are between these extremes.

Table 2: Overview of both scenarios for Slovenia

Scenario 1 – no responsible gambling

	Current situation				Five years after HIT-HET investment			
	Share of problem gamblers	population SOGS 5-9	population SOGS 10+	Total	Share of problem gamblers	population SOGS 5-9	population SOGS 10+	Total
Estimate								
minimum	1,0%	10.463	5.634	16.097	2,0%	20.927	11.268	32.195
maximum	2,5%	26.158	14.085	40.243	3,5%	36.621	19.719	56.341

Scenario 2 –system of responsible gambling

	Current situation				Five years after HIT-HET investment			
	Share of problem gamblers	population SOGS 5-9	population SOGS 10+	Total	Share of problem gamblers	population SOGS 5-9	population SOGS 10+	Total
Estimate								
minimum	1,0%	10.463	5.634	16.097	1,0%	10.463	5.634	16.097
maximum	2,5%	26.158	14.085	40.243	2,0%	20.927	11.268	32.195

Calculation of social costs of new casino resort according to NORC methodology

Study on social costs of gambling, which was conducted by National Opinion Research Center (NORC) in 1999 on the initiative of National Gambling Impact Study Commission is considered as one of two landmark studies, the other being the study conducted by the Australian Productivity Commission (NORC 1999; Reith 2006: 13, 18-19). NORC methodology seems relevant from our perspective as it was designed to express negative effects of gambling in quantitative, i.e. monetary terms.

Costs caused by problem and pathological gamblers are not the only cost, but are nevertheless by far the most important and making other costs far less relevant. Some other costs, that were stereotypically linked with gambling, i.e. costs of crime, did not prove to be very substantial in a number of studies; we can claim that gambling does not significantly increase crime rates per capita (Reith 2006: 48). This is also verified by official statistics in Slovenia, which demonstrate that increase in crime rates in Goriška region did not increase faster than in other Slovenian regions (Prašnikar et al. 2005). However, we have to take into account crimes committed by gambling addicts and we have to include it in our calculation of social costs.

NORC methodology strictly distinguishes between private and social costs of gambling (Jaklič 2006: 91). Private costs, which are not transferred to local community and the state, are not calculated as social costs. For example, gambling debt that can be paid by gambler is private, not social cost and is not included in calculation. On the other hand, this methodology includes social transfers, which are costs to taxpayers, although standard economic theory does not count them as cost (NORC 1999: 39). Jaklič et al. (2006) included transfers in their calculation of social costs and we are doing the same.

We should emphasize that data on gamblers' behavior, which is included in the model, is mostly based on surveys conducted in the USA. In the case of Slovenia we simply do not have such a data at our disposal. This implies our calculations are to some extent based on assumptions that yet have to be verified. However, we can nevertheless reliably assume that key aspects of behavior of problem and pathological gamblers in Slovenia are similar to those in the USA.

Namely, the concepts of problem and pathological gambling are not locally specific and deviations of problem and pathological gamblers from the rest of population are relatively comparable.

We should also mention one further discrepancy between original NORC calculations and our calculations. The former distinguished between *annual* and *lifetime* costs of problem and pathological gambling. They estimate that due to data collection techniques it is not possible to translate them from one to another. However, public discussion in Slovenia requested calculation of annual costs, so we decided, like other authors (Jaklič et al. 2006) to search for appropriate solutions to calculate costs on annual basis. Apart from that, we followed model developed by NORC as strictly as possible, although we are aware of certain limitations and inconsistencies.

Our calculation thus included following costs:

- loss of employment,
- costs of unemployed,
- costs of prison sentences (excluding costs of arrests due to poor data),
- costs of divorce,
- bad debts and,
- costs of treatment.

Table 3 shows our calculation of average costs per problem and pathological gambler:

Table 3: Total annual costs per problem and pathological gambler according to NORC methodology

Type of cost in EUR	per problem gambler	per pathological gambler
<i>Loss of employment</i>	98,97	149,84
<i>Labor court</i>	2,00	3,00
<i>Unemployment benefits</i>	354,08	536,08
<i>Financial assistance</i>	67,84	102,70
<i>Personal bankruptcy</i>	28,56	58,54
<i>Prison sentence</i>	4,89	9,96
<i>Arrest</i>	7,01	7,32
<i>Divorce</i>	0,41	1,40
<i>Illnesses</i>	33,40	229,78
<i>Mental disease</i>	36,21	36,21
<i>Therapy</i>	0	50,25
Total annual cost per gambler	633	1.185

Our calculations show that average annual costs are 633 € per problem gambler and 1.185 € per pathological gambler. This differs from calculations by Jaklič et al (2006) but not substantially. The difference is due to more precise quantification of specific costs, especially health-related costs and costs of treatment of pathological gamblers. Our calculation showed somewhat smaller social costs for problem gamblers and somewhat higher costs for pathological gamblers.

In the next step we can calculate total annual social costs of gambling in Goriška region and in Slovenia as a whole.

Table 4: Estimate of total current social costs of gambling in Goriška region - NORC methodology (in EUR)

Scenario 1 – no responsible gambling

Current situation					5 years after investment			
	Share of problem gamblers	Cost caused by population SOGS 5-9	Cost caused by population SOGS 10+	Total	Share of problem gamblers	Cost caused by population SOGS 5-9	Cost caused by population SOGS 10+	Total
Estimate								
minimum	1,0%	397.734	400.718	798.452	2,0%	795.467	801.436	1.596.903
maximum	3,0%	1.193.201	1.202.154	2.395.355	4,0%	1.590.934	1.602.872	3.193.806

Scenario 2 – system of responsible gambling

Current situation					5 years after investment			
	Share of problem gamblers	Cost caused by population SOGS 5-9	Cost caused by population SOGS 10+	Total	Share of problem gamblers	Cost caused by population SOGS 5-9	Cost caused by population SOGS 10+	Total
Estimate								
minimum	1,0%	397.734	400.718	798.452	1,0%	397.734	400.718	798.452
maximum	3,0%	1.193.201	1.202.154	2.395.355	2,0%	795.467	801.436	1.596.903

As we can see, current social costs of gambling in Goriška region are between of 800.000 EUR and 2,4 million EUR. Five years after the HIT-HET investment in resort casino, these costs would increase by additional 800.000 EUR. However, in the case of introduction of well developed and comprehensive system of socially responsible gambling, increase in these costs can be prevented or even be reduced by up to 800.000 EUR.

On the level of Slovenia as a whole, as we can see from table 5, current social costs of gambling are estimated to be between 13,3 million EUR and 33,3 million EUR. Five years after investment in resort casino, these costs could be increased by additional 13,1 million EUR. However, by introducing a comprehensive system of socially responsible gambling, increase in these costs can be prevented or even be reduced by 6,7 million €.

Table 5: Estimate of total current social costs of gambling in Slovenia - NORC methodology (in EUR)

<i>Scenario 1 – no responsible gambling</i>								
Current situation				5 years after investment				
	Share of problem gamblers	Cost caused by population SOGS 5-9	Cost caused by population SOGS 10+	Total	Share of problem gamblers	Cost caused by population SOGS 5-9	Cost caused by population SOGS 10+	Total
Estimate								
minimum	1,0%	6.627.120	6.676.847	13.303.967	2,0%	13.254.241	13.353.693	26.607.934
maximum	3,0%	16.567.801	16.692.117	33.259.917	4,0%	23.194.921	23.368.963	46.563.884
<i>Scenario 2 – system of responsible gambling</i>								
Current situation				5 years after investment				
	Share of problem gamblers	Cost caused by population SOGS 5-9	Cost caused by population SOGS 10+	Total	Share of problem gamblers	Cost caused by population SOGS 5-9	Cost caused by population SOGS 10+	Total
Estimate								
minimum	1,0%	6.627.120	6.676.847	13.303.967	1,0%	6.627.120	6.676.847	13.303.967
maximum	3,0%	16.567.801	16.692.117	33.259.917	2,0%	13.254.241	13.353.693	26.607.934

Calculation of social costs of new casino resort according to NORC methodology

The second “landmark” research was conducted by Australian Productivity Commission (APC) in 1999.⁶ APC is a body of the Australian government, whose primary purpose is to conduct independent analyses and opinions on a variety of economic policies, with the goal to maximize their benefits for the society as a whole. This study, as well as the NORC study, can be interpreted as a response to cost-benefit analysis by Walker and Barnett (1999). APC prepared its study with the goal to formulate suggestions for regulation of Australia’s gambling sector. The methodology applied is fairly comprehensive and takes a wide range of social costs into account. Hence, the model can also be applied in the Slovenian context. Some of the costs included in the model are the same as in NORC study, but not all of them. Due to these fairly substantial and relevant differences it makes sense to apply it on the case of Slovenia. Its application will, like in the case of NORC methodology, take into account some specifics of the Slovenian environment and its legislative framework,

APC study is a vast research, dealing in-depth with issues relating to methodology and data sources. This is possible as the study was based on *National Gambling Survey*. This type of study was not conducted in Slovenia so far. Hence, knowledge of problem and pathological gamblers’ behavior outside of casinos and gambling halls is rather limited. This is not a limiting factor in gambling research only in Slovenia, but also internationally. Gambling studies are relatively

⁶ This study is published online:
<http://www.pc.gov.au/inquiry/gambling/finalreport/index.html>

recent interdisciplinary research field without very substantial tradition.

Debates on gambling regulation were rather heated in Australia before APC study was conducted. On one side there were advocates of gambling expansion as a source of economic benefits and entertainment in states and regions where gambling was legal. They also strongly emphasized individual right to choose. On the other side were opponents who either denied claims of substantial economic benefits or that social costs and bad influences outweigh all the benefits. This discussion was enhanced by lack of consistent information and in-depth analysis of economic and social effects of gambling (APC, 1999: 5). IN this sense the situation in Slovenia is quite similar.

APC methodology is also coming from the perspective that most social costs are caused by problem and pathological gamblers. Although there are many different definitions (including a range of diagnostic tools and measures of this phenomenon), we can say that most definitions have two dimensions in common:

- loss of control over one's actions and
- negative personal, economic and social effects, which are caused by gamblers' actions.

It is, however, rather difficult, if not impossible, to determine exact boundary between 'recreational' and 'problem gambling'.

National Gambling Survey included all regular gamblers, i.e. those that gamble at least once per week, and determined that problem and pathological gamblers represent 15% of all regular gamblers.

(APC, 1999: 2). With these calculations we apply data on hypothesized population of regular gamblers.

APC methodology includes following types of costs:

- financial costs (bankruptcies and debts),
- productivity and employment (reduction in productivity on the workplace; costs of training new staff),
- crime (police costs, court costs, costs of prison sentences),
- personal and emotional costs (emotional costs of family members, financial and emotional costs of divorce, emotional costs of relationship breakup, violence, depression, suicide and attempted suicide),
- costs of treatment.

Which costs should be included in calculation? APC methodology clearly distinguishes between three types of costs. Firstly, the external costs. These are costs caused to the other people, who do not have influence over this. They are obviously the only type of costs that can justify intervention or regulation from authorities. Nevertheless, APC also included segments of the second group of costs, i.e. internal costs (not the money that was gambled away, but other costs). The question is to what extent are gamblers really aware of the realistic extent of individual costs and benefits of gambling. Third type of costs, transfer costs, is not included in calculation, as this is transfer within society that does not reduce total wealth (Walker in Barnett, 1999). Nevertheless, the APC acknowledges that although such transfers are not cost to a society as a whole, they are important to the individual that pays. (APC, 1999: 9.7)

In table 6 we present data on social cost of gambling in Goriška region and in table 7 in Slovenia, according to APC methodology.

Table 6: Social costs of gambling in Goriška region- APC methodology

	Scenario 1 - no responsible gambling				Scenario 2 - system of responsible gambling			
	current situation		5 years after investment		current situation		5 years after investment	
	minimum	maximum	minimum	maximum	minimum	maximum	minimum	maximum
Financial costs								
bad debts	37,729.10 EUR	113,187.31 EUR	75,458.21 EUR	150,916.41 EUR	37,729.10 EUR	113,187.31 EUR	37,729.10 EUR	75,458.21 EUR
Productivity and employment								
Lower productivity at workplace	30,860.18 EUR	92,580.54 EUR	61,720.36 EUR	123,440.72 EUR	30,860.18 EUR	92,580.54 EUR	30,860.18 EUR	61,720.36 EUR
Change of workplace - cost of the state	15,287.31 EUR	45,861.93 EUR	30,574.62 EUR	61,149.24 EUR	15,287.31 EUR	45,861.93 EUR	15,287.31 EUR	30,574.62 EUR
Change of workplace - cost of employer	3,906.35 EUR	11,719.06 EUR	7,812.70 EUR	15,625.41 EUR	3,906.35 EUR	11,719.06 EUR	3,906.35 EUR	7,812.70 EUR
Crime								
police intervention	554.54 EUR	1,683.62 EUR	1,109.08 EUR	2,218.17 EUR	554.54 EUR	1,683.62 EUR	554.54 EUR	1,109.08 EUR
courts	2,443.47 EUR	7,330.41 EUR	4,886.94 EUR	9,773.87 EUR	2,443.47 EUR	7,330.41 EUR	2,443.47 EUR	4,886.94 EUR
prison sentences	10,844.31 EUR	26,610.78 EUR	21,288.62 EUR	37,255.09 EUR	10,844.31 EUR	26,610.78 EUR	10,844.31 EUR	21,288.62 EUR
Personal and family costs								
emotional pain of family members	548,937.07 EUR	1,646,811.20 EUR	1,097,874.13 EUR	2,195,748.26 EUR	548,937.07 EUR	1,646,811.20 EUR	548,937.07 EUR	1,097,874.13 EUR
financial cost of divorce	1,340.82 EUR	4,022.45 EUR	2,681.63 EUR	5,363.27 EUR	1,340.82 EUR	4,022.45 EUR	1,340.82 EUR	2,681.63 EUR
emotional cost of divorce	2,952.58 EUR	8,857.73 EUR	5,905.15 EUR	11,810.30 EUR	2,952.58 EUR	8,857.73 EUR	2,952.58 EUR	5,905.15 EUR
emotional cost of separation	6,860.40 EUR	20,581.19 EUR	13,720.79 EUR	27,441.58 EUR	6,860.40 EUR	20,581.19 EUR	6,860.40 EUR	13,720.79 EUR
emotional cost of violence	1,234.76 EUR	3,704.29 EUR	2,469.53 EUR	4,939.05 EUR	1,234.76 EUR	3,704.29 EUR	1,234.76 EUR	2,469.53 EUR
depression	18,033.87 EUR	54,101.60 EUR	36,067.73 EUR	72,135.47 EUR	18,033.87 EUR	54,101.60 EUR	18,033.87 EUR	36,067.73 EUR
contemplating suicide	2,576.27 EUR	7,728.80 EUR	5,152.53 EUR	10,305.07 EUR	2,576.27 EUR	7,728.80 EUR	2,576.27 EUR	5,152.53 EUR
attempting suicide	1,890.34 EUR	5,671.01 EUR	3,780.67 EUR	7,561.34 EUR	1,890.34 EUR	5,671.01 EUR	1,890.34 EUR	3,780.67 EUR
effect of suicide on family members	3,119.05 EUR	9,357.16 EUR	6,238.11 EUR	12,476.22 EUR	3,119.05 EUR	9,357.16 EUR	3,119.05 EUR	6,238.11 EUR
Costs of treatment								
Treatment for pathological gamblers	16,991.28 EUR	50,973.85 EUR	33,982.57 EUR	67,965.14 EUR	16,991.28 EUR	50,973.85 EUR	16,991.28 EUR	33,982.57 EUR
TOTAL	705,361.69 EUR	2,110,762.91 EUR	1,410,723.38 EUR	2,816,124.59 EUR	705,361.69 EUR	2,110,762.91 EUR	705,361.69 EUR	1,410,723.38 EUR

Table 7: Social costs of gambling in Slovenia - APC methodology

	Scenario 1 - no responsible gambling				Scenario 2 - system of responsible gambling			
	current situation		5 years after investment		current situation		5 years after investment	
	minimum	maximum	minimum	maximum	minimum	maximum	minimum	maximum
Financial costs								
bad debts	628,650.20 EUR	1,571,625.50 EUR	1,257,300.40 EUR	2,200,275.70 EUR	628,650.20 EUR	1,571,625.50 EUR	628,650.20 EUR	1,257,300.40 EUR
Productivity and employment								
Lower productivity at workplace	514,198.77 EUR	1,285,496.92 EUR	1,028,397.54 EUR	1,799,695.69 EUR	514,198.77 EUR	1,285,496.92 EUR	514,198.77 EUR	1,028,397.54 EUR
Change of workplace - cost of the state	254,720.33 EUR	636,800.83 EUR	509,440.66 EUR	891,521.16 EUR	254,720.33 EUR	636,800.83 EUR	254,720.33 EUR	509,440.66 EUR
Change of workplace - cost of employer	65,088.45 EUR	162,721.13 EUR	130,176.90 EUR	227,809.58 EUR	65,088.45 EUR	162,721.13 EUR	65,088.45 EUR	130,176.90 EUR
Crime								
police intervention	9,239.88 EUR	23,099.71 EUR	18,479.77 EUR	32,339.60 EUR	9,239.88 EUR	23,099.71 EUR	9,239.88 EUR	18,479.77 EUR
courts	40,713.58 EUR	101,783.95 EUR	81,427.16 EUR	142,497.54 EUR	40,713.58 EUR	101,783.95 EUR	40,713.58 EUR	81,427.16 EUR
prison sentences	178,896.00 EUR	447,240.00 EUR	357,792.00 EUR	626,136.00 EUR	178,896.00 EUR	447,240.00 EUR	178,896.00 EUR	357,792.00 EUR
Personal and family costs								
emotional pain of family members	9,146,504.04 EUR	22,866,260.10 EUR	18,293,008.08 EUR	32,012,764.14 EUR	9,146,504.04 EUR	22,866,260.10 EUR	9,146,504.04 EUR	18,293,008.08 EUR
financial cost of divorce	22,340.97 EUR	55,852.41 EUR	44,681.93 EUR	78,193.38 EUR	22,340.97 EUR	55,852.41 EUR	22,340.97 EUR	44,681.93 EUR
emotional cost of divorce	49,196.43 EUR	122,991.07 EUR	98,382.85 EUR	172,187.49 EUR	49,196.43 EUR	122,991.07 EUR	49,196.43 EUR	98,382.85 EUR
emotional cost of separation	114,309.34 EUR	285,773.36 EUR	228,618.69 EUR	400,082.70 EUR	114,309.34 EUR	285,773.36 EUR	114,309.34 EUR	228,618.69 EUR
emotional cost of violence	20,573.87 EUR	51,434.88 EUR	41,147.75 EUR	72,008.56 EUR	20,573.87 EUR	51,434.88 EUR	20,573.87 EUR	41,147.75 EUR
depression	300,484.05 EUR	751,210.13 EUR	600,968.11 EUR	1,051,694.19 EUR	300,484.05 EUR	751,210.13 EUR	300,484.05 EUR	600,968.11 EUR
contemplating suicide	42,926.29 EUR	107,315.73 EUR	85,852.59 EUR	150,242.03 EUR	42,926.29 EUR	107,315.73 EUR	42,926.29 EUR	85,852.59 EUR
attempting suicide	31,497.17 EUR	78,742.92 EUR	62,994.34 EUR	110,240.09 EUR	31,497.17 EUR	78,742.92 EUR	31,497.17 EUR	62,994.34 EUR
effect of suicide on family members	51,970.33 EUR	129,925.82 EUR	103,940.65 EUR	146,461.83 EUR	51,970.33 EUR	129,925.82 EUR	51,970.33 EUR	103,940.65 EUR
Costs of treatment								
Treatment for pathological gamblers	283,112.32 EUR	707,780.80 EUR	566,224.64 EUR	990,893.12 EUR	283,112.32 EUR	707,780.80 EUR	283,112.32 EUR	566,224.64 EUR
TOTAL	11,754,422.03 EUR	29,386,055.07 EUR	23,508,844.05 EUR	41,105,042.78 EUR	11,754,422.03 EUR	29,386,055.07 EUR	11,754,422.03 EUR	23,508,844.05 EUR

Tables show that social costs of gambling according to APC methodology are relatively comparable to the one calculated following NORC. Current social costs of problem and pathological gamblers are between 700.000 and 2.1 million EUR in Goriška region. Five years after the investment in gambling casino, these cost would increase by a further 700.000 EUR. In case of introduction of a comprehensive system of socially responsible gambling it is possible to prevent increase of social costs or – in case of high starting point – even reduce them by up to 700.000 EUR.

On the level of Slovenia social costs of gambling are currently between 11,8 in 29,4 million EUR. Five years after investment in resort casino these costs would increase by up to 11,7 million EUR. However, in case of introduction of a comprehensive system of socially responsible gambling it is possible to avoid extra costs or even to reduce them by up to 5,9 million EUR.

Conclusion

At the end of this paper we can come to two conclusions. Firstly, comprehensive system of responsible gambling, which includes preventive measures and also treatment of gambling addiction is the key issue. Expansion of gambling sector does not necessarily imply steep increase in social costs of gambling. On the contrary, as the prevention and treatment in Slovenia is currently relatively poorly developed (see Macur et al, 2008), it is quite likely that simultaneous introduction of this system with investment in resort casino would reduce social costs of gambling, or at least keep them at the same level.

Secondly, we clearly demonstrated that we have rather poor data on trends and developments regarding problem gambling in Slovenia. It

is vital that we establish observatory for longitudinal research on these issues. It should become part of a comprehensive system of socially responsible gambling. If we are to continue expansion of gambling sector by simultaneous reduction in (potential) social costs and increase in economic benefits, stakeholders who are interested in this process should dedicate special attention to development and improvement of data collection and analysis capacities, including data on health situation of addicted population. They should invest in research and development projects in areas where we expect greatest increase in the number of problem and pathological gamblers. These actors are mainly gambling companies (interested in profits) and local and national governments (interested in tax revenue).

If gambling industry and the state want to expand gambling sector without causing excessive conflicts and too heated discussions, it is vital to increase knowledge about problem gambling and its mitigation. As this knowledge is currently relatively poor, we can either underestimate or overestimate harmful effects of gambling. On one hand, some doubt the very existence of problem gamblers. "Do problem gamblers exist? I am yet to be convinced of this, however I fully acknowledge that there are people with problems who gamble." (Windross in Reith 2006: 17). On the other hand there is a common belief that gambling is cause of all psychological, economic and social problems of problem or pathological gambler.

Long-term policies are needed to tackle these issues. For example, Radovanović (2003: 241) emphasizes that the most important mechanism for prevention of pathological gambling is informing population on possible negative effects of uncontrolled gambling

behavior, from early age on. As Slovenia and especially Goriška region is an important gambling site, this is indeed a long-term policy.

These two conclusions are not superficial. Firstly, reduction of social costs of gambling should get important place on the political agenda, if we are to continue expansion of gambling sector, which evidently offers numerous economic benefits (Jaklič et al 2007). It is quite likely that if this was included in policy-making process on time, the HIT-HET resort casino project would not have met such a strong resistance. At the same time relevant stakeholders should agree on acceptable levels of social costs of gambling, as a guideline to policy makers dealing with reduction of costs of gambling. Secondly, constant evaluation of trends in social costs is necessary as an input to setting criteria for economic policies and rational decision making, even though key guidelines for this should be determined in partnership among key stakeholders, i.e. local community, the state, financial institutions, NGOs and gambling sector. These guidelines should aim to express consensus on a systematic approach to expansion of gambling sector. This approach should aim to develop gambling market, but with a special view on protection from increase in share of problem and pathological gamblers and hence its social costs.

References

(1999) *Gambling Impact and Behavior Study*. National Opinion Research Center: University of Chicago; <http://www2.norc.org/new/qamb-fin.htm> (21.07.2007).

Abbott, M.W. in Volberg, R.A. (1999): *Gambling and Problem Gambling in the Community: An International Overview and Critique*.

Report Number One of the New Zealand Gaming Survey. Wellington: Department of Internal Affairs.

Eadington, William R. (2003): Measuring Costs from Permitted Gaming: Concepts and Categories in Evaluating Gambling's Consequences. *Journal of Gambling Studies*. 19(2): 185-213.

Franzini, Maurizio (2004): Social costs, social rights and the limits of free market capitalism: a re-reading of Kapp; Available at: <http://www.unisi.it/criss/download/disc/franzini.pdf> (25.07.2007).

Jaklič, Marko *et al.* (2006): *Analiza upravičenosti spremembe obdavčitve posebnih iger na srečo v Sloveniji. Zaključno poročilo Študije igralniške dejavnosti*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Jaklič, Marko *et al.* (2007): *Analiza ekonomskega in finančnega vpliva izgradnje in delovanja velikega igralniško zabavišnega centra na območju Nove Gorice na osnovi posodobljenih projekcij poslovanja*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Lapeyre, Renaud (2006): Do Local Communities Have Capacity to Regulate the Tourism Commons?; Available at: <http://dlc.dlib.indiana.edu/archive/00001748/00/Lapeyre.pdf> (28.07.2007).

Macur, Mirna, Matej Makarovič, Borut Rončević, Urban Vehovar in Klavdija Zorec (2008): *Družbeni stroški igralništva v Sloveniji*. Nova Gorica: Fakulteta za uporabne družbene študije.

Pearce, Douglas (1991): *Tourism Development*. New York: Longman.

Prašnikar, Janez *et al.* (2005): *Analiza vpliva igralniške dejavnosti na gospodarsko in družbeno okolje v občini Nova Gorica*. Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Radovanovič, Mirjana (2003): "Vrzeli, ki vodijo v "nekemične" odvisnosti". In: Mojca Bevc Stankovič (ed.): *Preprečimo odvisnosti od kajenja, alkohola, drog, hranjenja, dela, iger na srečo*.

Ljubljana : Za srce, Društvo za zdravje srca in ožilja Slovenije.

Reith, Gerda (2006): *Research on the Social Impacts of Gambling*: Final Report. Scottish Executive Social Research, Available at: www.scotland.gov.uk/socialresearch (15. 7. 2007).

Rončević, Borut, Mirna Macur, Matej Makarovič, Urban Vehovar in Klavdija Zorec (2007): Družbeni stroški igralništva v Sloveniji: raziskovalno poročilo. Nova Gorica: Fakulteta za uporabne družbene študije.

Room, R., Turner, N.E. & Ialomiteanu, A. (1999): 'Community effects of the opening of the Niagara Casino'. *Addiction*, 94 (10), 1449-1466.

Shaffer, H.J., LaBrie, R.A. & LaPlante, D. (2004): 'Laying the foundation for quantifying regional exposure to social phenomena: considering the case of legalized gambling as a public health toxin'. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18 (1), 40-48.

Verbič, Miroslav (2006): Analiza izraženih preferenc kot pristop k ekonomskemu vrednotenju okoljskih vrednot ter naravne in kulturne dediščine. *IB revija* (1-2), 21-36.

Walker, Douglas M. in Barnett A.H. (1999): The Social Costs of Gambling: An Economic Perspective. *Journal of Gambling Studies* 15(3):181-212.

Negovanje ženskega telesa v sodobni zahodni družbi

Treatment of female body in modern western society

Lea Prijon¹

Povzetek

Problematika sodobnih žensk je precej drugačna, kot je bila nekoč, ko je ženska imela predvsem vlogo matere in gospodinje, danes pa se je njen repertoar močno povečal. Modni trendi in družbeni standardi se pomikajo v smeri, ki od žensk zahteva popolnost na vseh področjih. Ta pričakovanja se v družbi poimenujejo kot objektivizacija in seksualizacija s tem pa tudi dominacija moških nad ženskami in njihovimi telesi. Članek obravnava kulturne prakse negovanja žensk in njihovih teles, tako je rdeča nit izpostavitve in opredelitev ritualov, ki zajemajo lepoticenje, v smislu skrbi za telo, oblačenje, ličenje, kar naj bi ženske počele, da bi ustrezale zahodnim standardom in pričakovanjem (moških). Čeprav mnogi avtorji zagovarjajo tezo o skrbi za žensko telo kot izrazu dominacije žensk, pa avtorica prispevka zagovarja tezo, da se ženske lepoticijo, ker je to njihova svobodna izbira, saj so te danes poimenovane kot reflektivne, selektivne in aktivne posameznice sodobne, individualistične družbe. Potritev za to najde v svoji kratki empirični analizi.

¹ Lea Prijon univ. dipl. kult., je zaposlena kot asistentka na Fakulteti za uporabne družbene študije v Novi Gorici.

Ključne besede: lepotni standardi, ženska, žensko telo, lepota, individualizem.

Abstract

The array of problems modern women are faced with today is quite different from that of the past when a woman had primarily the role of a mother and a housekeeper. Today, a woman covers a much wider set of roles. Fashion trends and social standards are moving in the direction of demanding perfection from women in all fields of life. This demands are called objectivization and sexualisation and with that also men's domination on women and their bodies. The article points out cultural practices women's taking care of themselves and their bodies. The issue of the article is thus exposure and clarifying the rituals of make up in terms of taking care for own body, dressing, make-up etc. which women supposedly do to meet the standards and (men's) expectations. The theoretical part stands up for thesis of domination but the empirical part, composed by short empirical analyse with in-depth interviews, speaks in favour of different thesis. It pleads that women's making up is the result of their free choice, since they are nowadays seen as reflective, selective and active human beings in modern, individualistic society.

Keywords: trends of beauty, woman, female body, beauty, individualism.

Uvod

Modni in družbeni standardi ter pričakovanja pomanjkljivosti na telesih ne dovolijo, saj dopuščajo prostor le popolnosti, mladosti

in vitkosti. Zgodovina je ženski ideal vodila od obilnejših postav, ki so predstavljale plodnost in bogastvo, do vitkejših teles, ki so simbol za disciplino, organiziranost, uspešnost in odgovornost. Moški od žensk pričakujejo, da je žena, ljubica, prijateljica, zaupnica, mati, gospodinja V otroštvu jo usmerjajo starši, v puberteti prijatelji, v razmerju moški, v zakonu tašče. Ženske se je nenehno spodbujalo, mogoče od njih celo potihoma zahtevalo, da so skrbne za svoj videz in za svoje telo, ker velja splošno prepričanje, da si moški ob sebi želijo lepo žensko. Teoretiki, ki se ukvarjajo z reprezentacijami žensk in z njihovo domnevno subordinacijo ta pojav opisujejo in poimenujejo kot vizualizacija in seksualizacija ženskega telesa in ženske nasploh. Ker so ženske bombardirane s slikami vitkih in lepih mladih modelov in z nasveti, kako biti lepe, zapeljive, urejene in zdrave, naj bi te modele tako ponotranjile, da se sploh ne zavedajo več, koliko časa porabijo za skrb zase ter kje je meja med realnim in nerealmim. Sicer se vedno več žensk pritožuje nad dejstvom, da jih moški nadvladujejo, da so seksualizirane, objektivizirane in podrejene, a ne glede na to skrbijo za svoj videz z različnimi refleksivnimi telesnimi tehnikami (na primer telovadba, lepotičenje, lepotna kirurgija, razni kozmetični tretmaji ...).

Mnogi so prepričani, da ženske toliko skrbijo za svoj videz, ker preprosto le (slepo) sledijo modnim zahtevam in družbenim standardom. Malo ljudi pa upošteva, da v moderni dobi obstaja možnost izbire, torej, da se vsak posameznik lahko odloča za sprejemanje ali zavračanje zahtev in pričakovanj. Zato članek izhaja iz predpostavke, da se ženske ne ukvarjajo toliko s svojim videzom, da bi ugodile zahtevam moških in splošnih lepotnih standardov, pač pa da to počnejo, ker jim moderna družba in individualizem to omogočata in ker v tem dejansko uživajo.

Predpostavlja pa tudi, da je mogoče, da so modne zahteve in standarde postavile celo one, da bi lahko (pretirano) skrb zase tudi upravičile. Ženske so skozi zgodovino kulturno, družbeno in politično precej napredovale, in zato so vse telesne tehnike za lepši videz do neke mere res odraz zahtev zahodnih standardov, a vsekakor tudi odraz individualizacije, emancipacije in hotenj sodobnih žensk, ki se lahko zavestno odločajo o vsem. Za podkrepitev teoretičnih predpostavk v članku je bila v prvi polovici marca 2008 izvedena krajša empirična analiza v obliki poglobljenih intervjujev s pari, starimi od 21 do 74 let. Intervjuji so bili namenjeni preverjanju dejanskega stanja v družbi, torej ali se ženske res počutijo objektivizirane, seksualizirane in dominirane, hkrati pa tudi, kako ženske projicirajo svoje telo, koliko zanj sploh skrbijo in ali sledijo modnim zahtevam in zahodnim idealom. S pregledom teorije in pomočjo empirične analize pa želimo ugotoviti oz. na neki način dokazati, da se ženske lepotičijo zato, ker je to odraz njihove lastne izbire in odločanja. Lepotičenje naj bi torej postalo način delovanja in odražanja žensk v moderni dobi, torej odraz nove ženske.

Ženska in žensko telo v sodobni družbi

Lepotni standardi in možnost za doseganje le-teh

Večina literature, ki jo je moč zaslediti na področju ženskih lepotnih idealov in doseganju lepotnih standardov, vidi kulturno okolje kot prežeto s seksualno objektivizacijo, ki naj bi ji bile podvržene predvsem ženske. "Biti ženska pomeni biti nenehno nagovarjana in skrbno preiskovana" (Coward 1989: 1). Okolje je naravnano tako, da spodbuja ženske, da nase gledajo kot na estetski objekt in pretirano ponotranijo odzive drugih na njihovo

fizično podobo. Tako so podvržene pretiranemu poudarjanju in skrbi za lastni (lepi) videz (Ambwani in Strauss 2007: 13, Franzoi in Klaiber 2007: 207), saj jih že od malega učijo, da morajo opazovati in nadzirati svoje telo, ker je pomembno kako v družbi izgledajo. Prav družba je tista, ki standarde podaja, in tako ženska postane "nekaj, kar se gleda" (Bahovec 1996: 224–225; Franzoi in Klaiber 2007: 206), privlačna ženska telesa pa so predstavljena "kot ideali, kot privlačnost pogleda, ki je pomirjevalno prijeten" (Coward 1989: 63), prevladujoči vizualni ideal pa je vedno estetski (Coward 1989: 63). Dekleta kažejo večji interes za svojo (zunanjo) podobo in so bolj dovzetna za mnenja drugih, zato so tudi kot odrasle ženske bolj odvisne od podpore in potrditve drugih. Njihovo mišljenje je vezano na neko osebo, v kateri vidijo stabilno in privlačno sliko same sebe (Cooley v Šadl 1993: 640). Kulturne in medijske forme pa žensko silijo k delu, s katerim bodo svoje telo približale kulturnemu idealu in tako vzpostavile, obnavljale in ohranjale želen družbeni položaj (Legan 2004: 117). Te predstave se še dodatno poudarjajo prek igre s punčko Barbie, ki ima popolno telo in videz, zaradi česar uživa zavidljiv položaj v svetu igrač, posledično pa tudi v realnem svetu, saj ima popolnega fanta, popolno garderobo z najrazličnejšimi modnimi dodatki, hišo, bazen ... Otroci se identificirajo s svojo najljubšo igračo, in ker se večina punčk igra z Barbie, ta postane njihova vzornica, boginja, ki bi ji bile rade nekoč podobne (Norton et al. 1996: 289). Statistični podatki kažejo, da kar 95 % žensk ne more doseči idealnega telesa, ker to ni naravno dano, ampak ga lahko dosežemo z vadbo in nenehnim discipliniranjem in nadzorovanjem ter voljo, torej z discipliniranjem samega sebe kot celote (Norton et al. 1996: 287–292, Solomon 2002: 149).

Lepota je povezana s kopico pozitivnih socialnih in kognitivnih karakteristik, Davisova (1995) meni, da je splošno prepričanje, da imajo lepši ljudje boljše življenje, da so bolj uspešni, imajo več prijateljev, so bolj pametni (Davis 1995: 42). Lepota oz. samo sledenje modnim smernicam posameznikom pomaga, da obvladujejo svoje telo, ideale pa določajo in propagirajo že vsa družbena področja (na primer modna in kozmetična industrija, mediji itd.). S tem se spodbuja in poudarja družbene razlike med posamezniki in njihov standard v družbi, saj si višji sloji lahko privoščijo zadovoljevanje modnih muh, ne glede na ceno, ki jo je za to treba plačati (Bourdieu 2002: 243).

Kot smo videli, je po statističnih podatkih, o katerih govori Norton, težko ali skoraj nemogoče priti do idealne postave. Ženske se že kot majhne deklice poskuša učiti pravega ženskega vedenja, oblačenja, skrbi za svoj videz in telo. Nenehno se poudarja, kako je pomemben zdrav, lep in mladosten videz, kar je privedlo do takih ekstremov, da lahko vsak dan beremo o izstradanih najstnicah, ki so zaradi želje po vitkem in lepem telesu zbolele za anoreksijo, bulimijo ali ostalimi psihofizičnimi boleznimi, ki imajo lahko trajne posledice na mladih dekletih. A naša družba je vedno bolj zahtevna in okrutna, 90 – 60 – 90 niso več mere, ki bi zadostovale za uspeh, sem sedaj spadajo tudi mladosten videz, popoln obraz, mladostna koža itd. Lepotne zahteve in standardi se spreminjajo in pomikajo v smeri, ki od posameznikov, predvsem od posameznic, zahtevajo odrekanja najbolj običajnim in vsakdanjim stvarim, začenši s hrano, prostim časom, osebnim življenjem, svobodo. Toda na vprašanje, ali je stanje res tako tragično in ali so odrekanja res tako kruta, bomo odgovorili v nadaljevanju članka, tudi s krajšo empirično analizo.

Telo in lepota: pomen disciplinarnega telesa za današnje družbo

Živimo v družbi, ki nenehno zahteva popolnost in disciplino v vseh sferah. Tako je tudi na področju telesa. Številni avtorji, kot je na primer Elias, govorijo o samodisciplini kot o temeljni sestavini moderne kulture (glej Elias 2000). (Samo)disciplina se povezuje z vztrajnostjo, delom, s trudom, skratka s koncepti dominacije in avtoritarnosti, kar bi nas lahko spet napeljalo na pomisleke o dominaciji nad ženskim telesom. A zakaj bi disciplino povezali z nečim negativnim, saj je ta sama po sebi nekaj dobrega in koristnega. Človek je vsak dan podvržen negativnim vplivom zunanjega sveta in družbe, in če je discipliniran, mu je odrekanje (na vseh področjih) veliko lažje. Disciplina pa je pomembna tudi za področje telesa in z njim povezanim negovanjem, disciplina lahko predstavlja psihološko plat posameznika, telo pa fiziološko, in ker je nujno, da sta ti komponenti med seboj povezani in da delujeta simultano, je zato tudi (samo)disciplina nujna komponenta oz. dopolnilo telesa in negovanja tega.

Duša in telo sta dva različna koncepta, a hkrati pojasnujeta posameznika kot celoto, med seboj sta povezana in prepletena, nadzor nad enim pa hkrati pomeni discipliniranje drugega in obratno. Človek je telo in z njim tudi razpolaga oz. ga ima, to pa vse bolj postaja potrošniško blago, s katerim je prežeta sodobna množična kultura (Crossley 2005: 2, Primorac 2002: 39 in Šaver 2003: 356). Telesa so bila vedno pomembna, ne glede na to, kako so bila orisana in predstavljena v naturalističnem pomenu, vedno so bila videna kot receptorji ali generatorji družbenih pomenov (Shilling 1999: 76). V predmodernih družbah je bilo

telo pomembna površina, na katerem se je javno razkazovalo znamenje družbenega in družinskega statusa, plemenske zveze in starosti, spola in religioznega stanu. Telo je bil pomemben vesplošen cilj za javno rabo simbolov (okrasje, tetoviranje, skarifikacija ...). Šele s postmodernistično kritiko racionalnega projekta je vprašanje telesa vrnjeno v zgodovinsko vprašanje kot razprava o odnosih med željo in razumom. V modernih družbah pa je razkazovanje telesa prek oblike, drže in kozmetike odločilno za nakazovanje bogastva in življenjskega stila (Turner 1993: 102–103).

Telo ima poleg oblikovanja posameznika še eno, nadvse pomembno razsežnost, in sicer je biološka struktura, na katero je mogoče gledati tudi kot na predmet, in je področje, kamor se lahko ugnezdi tudi kultura, ki nadomesti njegov biološki manko, in ga odreši pred vsem hudim, kar ga v naravnem okolju obkroža, je polje, na katerem posamezniki razvijajo določeno obliko habitusa (Krpič 2004: 111–121). Tako je telo biološka, materialna in fiziološka entiteta in objekt, s katerim lahko manipuliramo na različne načine, fetiš, ki se gleda, uporablja, spreminja in izboljšuje, oblikovano je v socialnih, kulturnih, historičnih in političnih kontekstih. Posameznik s pomočjo telesa sporoča svoja notranja stanja, in to pričakuje tudi od ostalih, prav zato je telo tudi indikator duševnega stanja posameznika (Krpič 2003: 177). Skozi telo odsevajo anomalije in protislovja zahodne družbe, zato je predpostavka o nadzoru telesa le mit. Vsaka doba in kultura oblikujeta nove zahteve in ideale o telesu, modi in trendih. Za vsemi željami o obvladanju telesa, doseganju idealov, lepote in popolnosti pa se skriva želja po premagovanju smrti, telo je tista kritična točka, kjer se stikata družbeno in individualno (Milek

2004: 26). Tako je telo istočasno nekaj najbolj intimnega, nekaj, kar je namenjeno le partnerju, in je stalno izpostavljeno javnosti.

Tako kot so se skozi zgodovino spreminjali standardi telesa: od obilne do drobne postave, preščipnjene v pasu, in anoreksičnih manekenk, se je spreminjala tudi tortura telesa (ki se je dogajala predvsem v represivnih ustanovah, kot so zapori, šole, samostani). To je v 19. stoletju nadomestilo treniranje oz. discipliniranje telesa, najprej v vojski, kasneje pa v športu in izobraževanju, represivne tehnike tako niso ukinjene, ampak le spremenjene (Foucault v Šaver 2003: 356, 361). Vizualizacija vitkega telesa je tako postala ena najmočnejših strategij "normaliziranja" v našem stoletju, tako je vitko telo poglavitni telesni kriterij in standard današnje kulture (Bahovec 1996: 228–230). Tudi telo pomembno vpliva na oblikovanje in spodbujanje socialnih (tudi kulturnih) razlik, saj lahko odraža način življenja posameznika (Shilling 1999: 88), telo je sredstvo, s katerim izražamo, koliko se cenimo. Skrb za telo in discipliniranje tega skupaj imenujemo fizični kapital (Bourdieu 2002).

Telo je avtonomno področje delovanja (Bourdieu 2002: 90), užitka in samoizražanja, in ker je danes videz zelo pomemben, se pričakuje, da je to lepo, popolno in seksualno privlačno, povezuje pa se ga s hedonizmom, lagodnostjo in razkazovanjem. Pozitivni atributi telesa so tako zdravje, mladost, lepota, seks in telovadba. Zahodni lepotni ideali postajajo vse zahtevnejši, zato se je vedno težje kosati s standardi in pričakovanji vitkega in popolnega telesa. Razni mediji ženske nenehno spodbujajo ali celo silijo, da se na vse pretege trudijo za vitko postavo (Franzoi in Klaiber 2007: 206). Modna in reklamna industrija sta moderatorja, ki narekujeta trende telesa, saj je prav oglaševanje

v zadnjem desetletju izkoristilo izrazno moč telesa in njegov simbolni pomen (Featherstone 1991: 170–186). Negativna telesna samopodoba tako ni le problem posameznika, temveč postaja vse bolj pereč družbeni problem (Milek 2004: 27).

V zahodni kulturi je analiziran vsak delček ženskega telesa, klasificiran in poskuša se ga izboljšati. Gre za poseben tretma, ki pri ženskah traja od pubertete do konca življenja, pri tem ženska porabi ogromno časa, denarja in energije, da svoje telo obdeluje in izpopolnjuje. Prednost pri tem je, da ženska ni več omejena le na zasebno sfero, dom, gospodinjstvo in materinstvo, nima več le vloge žene, matere in ljubice, ampak ima aktivno in izredno pomembno vlogo: skrb zase, za svoj videz in svoje telo (Hrženjak 2002: 24, 29). Lepota in žensko telo torej gresta z roko v roki. V zahodnem svetu se je lepoto povezovalo in pripisovalo ženskemu spolu in že od Platona naprej je bila ženska lepota idealizirana, reprezentirala je moralne in spiritualne vrline. V renesansi je bil ženski spol povezan z božanskostjo, akti so predstavljali lepoto v najčistejši obliki. V 19. stoletju so se romantični poeti in pisci, novelisti in filozofi navdihovali pri ženskih muzah (Davis 1995: 39). Lepota je bila torej vedno videna kot najvišja vrednota, ki jo je ženska lahko imela, povezana pa je s kopico pozitivnih socialnih in kognitivnih karakteristik. Raziskave, ki sta jih opravila Ambwani in Strauss (2007), so pokazale, da moški in ženske z večjim samospoštovanjem projicirajo boljše telesno samopodobo in da imajo ženske z bornejšo postavo manjšo samozavest, so bolj negotove, kar se odraža tudi v ljubezenskih razmerjih (Ambwani in Strauss 2007: 14, 19). Mogoče so ženske prav zato tako obremenjene s svojim videzom, saj Cowardova meni, da je tako, ker so prepričane, da bodo v celoti ljubljene in potešene le, če bo sprejet njihov videz (Coward 1989: 64).

Nenehna skrb za telo in videz definirajo žensko kot *“spol, razlikovan od norme, ki je moška”* in ki ga stalno zaslišujejo in razlagajo (Legan 2004: 117). Mogoče so se prav zaradi tega ohranila (napačna) prepričanja, da lepa ženska najde boljšega moškega. Zato je lahko tukaj govora o mitu, ki ga je oblikovala Wolfova, gre za t. i. *mit o lepoti*. Ta implicira predpostavko, da *lepota* dejansko obstaja kot objekt in neka univerzalnost, kar si ženske morajo nujno želeli utelešati, moški pa si morajo želeli žensk, ki si te lepote želijo. Utelesitev te lepote je imperativna le za ženske, močni in postavni moški pa se bojujejo za lepe, vitke ženske, ki so bolj uspešne kot tiste, ki to niso. Vseeno pa Wolfova na tej točki zaključuje, da je mit zlagan in kot tak le najboljša laž in orožje za moško dominacijo (Wolf 1991: 12).

Zaradi zahtev in idealov zahodnega sveta se telesa ne dojema več kot entitete, ki bi se je morali naučiti sprejemati, pač pa radi verjamemo, da se ga lahko preoblikuje po lastni volji, čeprav to hkrati ostaja le mit. Želja po popolnem telesu že presega lastno željo po lepoti, saj je to ideal, ki je vsiljen od zunaj in ga je treba za vsako ceno doseči (Štular 1998: 445). V današnji družbi sta samoocena in samospoštovanje (telesa) zelo pomembna. V veliki meri sta odvisna od soljudi, družbe, kulture, časa, prostora, skratka vsega, kar nas obdaja. Za ocenjevanje nečesa pa je vedno potreben model oz. vzorec, zato se ljudje pri samoocenjevanju primerjamo z drugimi. Primerjanje lastnega telesa z drugimi s t. i. *referenčno skupino* (Solomon 2002: 319) je navadno spontano, z minimalnim kognitivnim trudom, ponavadi pa se primerjamo s sebi podobnimi, saj so tako pridobljene informacije relevantnejše za vrednotenje lastnega telesa (Franzoi in Klaiber 2007: 205). Imeti lepo postavo se enači z *“imeti se v oblasti”* (Bahovec 1996:

228), težave nastanejo, ko ljudje začnejo pretiravati s telovadbo ali na trim stezi in ko samo še preštevajo kalorije, ne uživajo več pri prehrani in samo čakajo, kdaj bo tehtnica pokazala, koliko so shujšali. Pretirana skrb za popolno postavo lahko preraste v obsesijo s svojim telesom in z videzom, lahko povzroči hiranje in izstradanje telesa, v ekstremnih primerih tudi smrt. Pogoste so tudi psihične motnje kot na primer stres, občutki sramu in krivde, depresija, izoliranje od družbe, frigidnost (Freedman v Davis 1995: 42).

Telo naj bi torej postalo področje samoizražanja in (samo)discipline, kar pa se nenehno povezuje s subordinacijo, izkoriščanjem in seksualizacijo. Skrb za telo je opredeljena kot obsedenost z (lastnim) telesom in videzom. Nihče ne pomisli, da gre tu za posebne tretmaje ali iniciacije, ki posameznikom (predvsem ženskam) pomagajo, da se samoizražajo in udejanijo v družbi, doma ali znotraj samega sebe. Nihče ne pomisli, da ženske uporabljajo take tehnike, ker se bi rade samoizrazile in udejanile na področju, na katerem so bile toliko časa zapostavljene. In čeprav mnogi teoretiki, ki se ukvarjajo s telesom, menijo, da so ženske dominirane, objektivizirane in seksualizirane, so danes, mogoče bolj kot kdaj koli prej, svobodne. Svobodne, da se udejanijo in izkažejo na področju, ki jim je najbolj lastno in domače, na področju telesa, videza, lepote, lepotičenja, skrbi zase.

Skrb za telo in refleksivne telesne tehnike (RTT)

Načini skrbi za telo in uporabljanje tega v različnih družbah Mauss (1996) imenuje *refleksivne telesne tehnike*². Vsaka telesna, nenazadnje pa tudi miselna ali družbena tehnika je del (u)človečenja in socializacije, torej t. i. naravno pri človeku ne obstaja (Mauss 1996: 203), saj se človek vsega nauči s posnemanjem, opazovanjem in identificiranjem z drugimi. Hkrati pa Mauss refleksivne telesne tehnike povezuje s habitusom, zato so te tehnike tudi načini učlovečenja in obstajajo kot način življenja. So družbeni pojav, širijo se v kolektivnem smislu kot posledica interakcije, nimajo pa vsi posamezniki v kolektivu enakega dostopa do njih (Mauss v Crossley 2005: 4–9). Posamezniki torej že v rani mladosti osvojijo specifično kulturo telesnega obnašanja, ki se lahko sčasoma spreminja, vendar le minimalno. Posameznik se navadno kultiviranja in socializiranja telesa ne zaveda, ker je globoko zakoreninjeno v njegovem telesu in ker je njegovo delovanje telesa usmerjeno v okolje oz. prostor prek percepcije (Krpič 2003: 176). Telo pa je pri telesnih tehnikah človekov prvi in najbolj naravni tehnični predmet oz. tehnično sredstvo (Mauss 1996: 211). Prav družba pa je tista, ki generira specifične telesne tehnike, ki prevladujejo nad čustvi in nezavednim. Vse, kar posameznik počne, in načini, kako to počne, je družbeno pogojeno in odvisno od socializacije, in zato tudi od kulture, katere člani smo (Mauss v Crossley 2005: 7). Telesne tehnike pa zavzemajo tudi psihološko dimenzijo, saj lahko neka specifična telesna tehnika, kot je na primer način

² Mauss s tem izrazom razume načine, kako ljudje v različnih družbah tradicionalno uporabljajo svoje telo, saj ima vsaka družba navade, ki so značilno njene. Tehniko vidi kot tradicionalno učinkovito dejanje, zato prenašanja te ne more biti, če ni tradicije (Mauss 1996: 205, 210).

hoje, stimulira naše čustveno stanje oz. čustva (Sartre in Merleau-Ponty v Crossley 2005: 8).

Crossley meni, da je namen telesnih tehnik, da so uporabljene za modificiranje, ohranjanje ali tematiziranje telesa na različne načine, niso pa vse enakomerno razporejene v neki družbi, saj se nekatere tehnike izpostavlja, druge pa potiska v ozadje. Primeri telesnih tehnik so friziranje, masaže, lepotna kirurgija, zobna nega, lepotičenje, telovadba, tek, načini hoje, oblačenje. Te se med seboj povezujejo in navezujejo ter predstavljajo niz dnevnih praks, ki se nenehno ponavljajo in združujejo v mesečne rituale. Sicer pa se pri RTT uporablja tudi proces, prek katerega se oblikujejo nekateri deli človekovega sebstva, prek pomenov RTT pa se posameznik nauči konstituirati sebe zase, torej gre tudi za praktičnost. Nauči se igrati vloge drugega v odnosu do sebe, na primer prevzema vlogo staršev, ki so nekoč skrbeli zanj na poseben način (Crossley 2005: 9–14, 31).

Telesne tehnike so tako del vsakdanjega rituala posameznika, seveda pa so odvisne tudi od okolja in kulture, v katerih posameznik živi. Zmotno pa prebivalci razvitega sveta včasih mislijo, da so RTT značilne samo za razviti svet. Pojavile so se namreč že veliko prej, in sicer že v obdobju, ki ga Foucault (1993) imenuje cesarsko obdobje. Takrat se je razvila t. i. *kultura samega sebe*, za katero so značilni okrepljeni in visoko vrednoteni odnosi posameznika do samega sebe. V resnici gre za starejšo prakso, ki se je prenesla še iz rimskih časov, v temelju pa gre za idejo, da se je treba posvetiti samemu sebi oz. skrbeti sam zase. To idejo je najprej prevzel Sokrat, nato pa še kasnejša filozofija in jo postavila v središče umetnosti življenja, nato pa se je oblikovala v kulturo samega sebe. To načelo je postopoma

postalo splošno pomembno, saj je s to idejo prepleteno celotno naše življenje. Glavni problem te je, kako v dnevu ali letu določiti delež časa, ki ga je treba nameniti ukvarjanju s samim seboj, kamor spadajo nega telesa, zdravstveni režimi, zmerne telesne vaje, usmerjena zadovoljitev potreb, premišljevanje, branje, zapiski o prebranih knjigah, slišanih razgovorih, obujanje spomina na resnice, ki jih poznamo, pogovori s prijatelji (Foucault 1993: 31–32, 36–37). Torej kultura samega sebe in skrb zase implicirata veliko več, kot pa le nečimrnost, kar se danes zmotno misli.

Moda in ženske: konotacije in asociacije ženskega spola in (disciplinarnega) telesa

Skrbi današnjih žensk so usmerjene tudi v modne trende, ki so prepleteni z estetiko in etiko mode, ki zajemajo telo, izgled in zato nujno tudi modo. Moda³ je del kulture, zato jo je treba preučevati v okviru kulture, ljudje pa se za modo zanimamo toliko kot za svet, v katerem živimo. Med modo in kulturo se je vzpostavil poseben odnos: kultura deluje na modo. Fenomen mode pa se razprostira na širokem kulturnem in umetniškem področju (Todorović 1980: 7). Moda deluje kot način akulturacije, znotraj katere imamo številne kode vedenja in ceremonialnih pravil ter socialnih pozicij (Craik v Gilbert 2000: 11). Moda posnema dane vzorce, zadovoljuje potrebo po socialni opori, hkrati pa tudi potrebe po različnosti in težnje po diferenciaciji in izstopanju (Simmel 1998: 243). Moda je globalna, fragmentirana, reflektivna in eksperimentalna ter tolerantna in začasna. Moda je tudi izziv človekovemu telesu in razkriva obsedenost zahodnega sveta z ženskim telesom, kar se kaže na

³ *Modus* (lat.) – način (O' Hara 1994: 152 in Sias 1997: 202).

manekenkah. Calefatova (2004) piše, da bi si mnoge ženske želele biti model ali manekenke, saj zanje menijo, da so ideal ženske, ki so hkrati lepe, vsemogočne, bogate in podjetne (Calefato 2004: 74). Ker je njihova popularnost družbeno konstruirana in ker so predstavljene kot ideal, popolnost in celo neka večnost, so popularne le v nekem obdobju, in zato tudi zamenljive (Majerhold 1999: 13–14). Prav oglaševanje je tisto, ki skozi podobe virtualnih teles postavlja estetska merila. Ljudje se dnevno (pre)oblačijo, da bi telo zastrli, hkrati pa so dekolteji vse globlji, mini krila vse krajša, majice vse bolj oprijete. Milekova zato pravi: *“Telo je tisto, ki je postavljeno na ogled, skozi telo se kažemo svetu, z njim ustvarjamo fantazije moči, poželenja”* (Milek 2004: 26).

Če so se oblačila nekoč uporabljala kot zaščita pred mrazom, je danes njihova naloga, da opozorijo na telo, bolj kakor da bi pozornost odganjala, zato gre pri nošenju oblačil za svojevrstni ekshibicionizem (Rouse v Bernard 2005: 74). Ženska se pri (samo)konstrukciji velikokrat poslužuje “mehanizma mode”, da obvladuje svoje družbeno spremenljive individualnosti, hkati pa ji oblačenje pomaga pri reprezentaciji “sporočil o seksualnosti” (Legan 2004: 114). Skozi zgodovino so se izurile v zapeljevanju, pri tem pa so uporabljale različne rekvizite od usnja do čipk, parfumov, krzna, to pa so počele doma, na cesti, na platnu v filmih. Prav moda jim je nudila pravo “orožje” in jim pomagala, da so moški postali šibki, one pa močne, tako da so se osvobodile in jih nadvladale. Erotični uspeh lahko ženska, ki zapeljuje, doživi, če se izuri v pripravi moškega do t. i. *“pričakovanja naslade”*, kar mu pomeni končni cilj: seks, posledično pa orgazem (Cox 2006: 7). Že v 16. stoletju so bile za zapeljevanje posebno izurjene kurtizane, ki so bile lepe, urejene, poleg tega pa še pametne in

razgledane. Moški so radi zahajali k njim, ker so se lahko, poleg sprostitve libida in potešitve, z njimi tudi pogovarjali (Cox 2006: 7). Danes imajo vse ženske v sebi moč in čar za zapeljevanje, vprašanje pa je, če se ta moč prebudi in izrazi. Nekatere jo lažje sprostijo kot druge, saj je to odvisno od številnih socio-kulturnih dejavnikov in partnerja. Čeprav so načini zapeljevanja ostali bolj ali manj enaki oz. so se minimalno spremenili, so se zato močno spreminjala moda in oblačila za zapeljevanje. Od obilnih teles s preprostejšimi oblekami do vitkih, stisnjenih s steznikom, prek razkošnih kril in pričesk, se je moda premaknila do točke, kjer je danes: manj, manj, manj. Oblačila za zapeljevanje in razkazovanje postajajo vsako generacijo oprijetejša in krajša (Cox 2006: 142–143).

Seksualizacija, dominacija, objektivizacija so pojmi, ki v teoriji označujejo (sodobno) žensko, saj se negovano, lepo in zapeljivo žensko telo v družbi aplicira na spolnost (seksualizacija). Hkrati pa se mu pripisuje le neko pasivnost in tako postane (seksualni) objekt (objektivizacija). Različni avtorji ženske vidijo kot pasivne, tudi če delujejo, kot na primer Berger (2005), ko pravi, da se ženska kaže kjer koli in kadar koli. Godi ji pozornost, ki je je nenehno deležna od moških, saj je to konec koncev njena naloga. Tako zaključuje: *“Moški delujejo, ženske se kažejo”* (Berger v Bernard 2005: 156), in trdi, da je za moške v zahodnem svetu značilno, da so aktivni spol, ki opazuje in nadzira nasprotni spol. Medtem ko za ženske meni, da so pasivne, opazovane in/ali nadzorovane od nasprotnega spola, hkrati pa imajo še nalogo, da opazujejo, kako so opazovane. Tako so moški voajerji, ženske pa ekshibicionistke (Berger v Bernard 2005: 156–158 in Wolf 1991: 58). Zato teoretiki, ki pišejo o dominaciji, objektivizaciji in seksualizaciji, menijo, da so ženske podrejene, ker se jih opazuje

kot na razstavnem odru, in da morajo zato nujno slediti zahtevam zahodnih standardov, ki od njih zahtevajo urejenost, lepoto, discipliniranost ... skratka popolnost. Toda raziskave in razne študije, ki sta jih opravila Ivy in Backlund (2004), so pokazale, da so ženske pri vsem, kar se tiče zapeljevanja, boljše od moških, ker so bolj dominantne, hkrati pa se znajo nadzorovati. Lažje dekodirajo in zakodirajo sporočila pri zapeljevanju, poznajo več tehnik zapeljevanja kot moški, poznajo več tehnik zavrnitve in nenazadnje ženske, ki so zapeljive, bodo pri moških vzbudile zanimanje in bodo zanje privlačnejše (Ivy in Backlund 2004: 211). Mogoče je imel Molière vseeno prav, ko je spisal stavek: *“La Grande Ambition des Femmes Est d'Inspirer L'amour!”*

Trditve o pasivnosti in subordinaciji žensk ne upoštevajo še ene ključne sestavine moderne demokratične družbe in neizogibnega pojava globalizacije: *individualizma* in njegove pomembne komponente, ki je *izbira*. Individualizem nalaga posameznikom, da sebe aktivno oblikujejo in delujejo kot reflektivni posamezniki, in tako prerašča globoko zakoreninjene (tradicionalne) vzorce delovanja in s tem tudi samo tradicijo (Giddens 2007: 61; Giddens: 2000, glej tudi Beck: 2006; Berger in Luckman: 1999; Parsons: 1978; Durkheim: 1974). V kulturi, v kateri prevladuje individualizem, posamezniki delujejo zase, sledijo lastnim prepričanjem in ciljem, poskušajo doseči lastno zadovoljstvo, srečo, enakost in svobodo (Solomon 2002: 463). Zato individualizem vsakemu modernemu posamezniku, v tem primeru posameznici, ki je aktivna in selektivna, omogoča, da se na podlagi lastnih želj in prepričanj zavestno odloča o vsem, kar bo počel(a), tudi glede lepoticenja in skrbi zase.

Videli smo, da kljub teoretičnim predpostavkam in trditvam, da so ženske dominirane, obstajajo raziskave (Ivy in Backlund 2004), ki kažejo ravno nasprotno sliko. Tudi empirična analiza, ki smo jo izvedli, je postavila pod vprašaj taka, mogoče že nekoliko zastarela, prepričanja in trditve.

Rezultati empirične raziskave

Za potrditev lastne teze in da bi bil članek objektivnejši in relevantnejši, je bila teorija – ali vsaj del teoretičnih trditev – preverjena v praksi z intervjuji, ki so del diplomske naloge (Priyon 2008). Metodologija temelji na kvalitativnem pridobivanju informacij s poglobljenimi intervjuji z devetimi pari, starimi od 21 do 74 let. Raziskava je bila opravljena v prvi polovici marca 2008. Izvzeti so le posamični deli intervjujev, ki so relevantni za članek.

Odgovori intervjuvanih parov

Očitno so informacije in teze o ženski podrejenosti in o škodljivosti pretirane nege za lastno telo prenapihnjene, saj je večina izprašanih žensk na vprašanje, *kako se ocenjujejo*, odgovorila, da so zadovoljne s svojim videzom, sicer so skoraj vse dodale, da bi kaj spremenile na svojem telesu (najpogostejša odgovora sta bila liposukcija in povečanje prsi), toda bolj v šali. Tako mlajše kot starejše ženske nase gledajo precej pozitivno, njihov odnos do telesa ni tako strog in kritičen, kot mediji prikazujejo. Intervjuvanke se na splošno ne obremenjujejo toliko z videzom, saj tudi starejše ženske menijo, da se za svoja leta dobro držijo. Vseeno pa si rade vzamejo čas za skrb zase.

Vsi mlajši moški so na vprašanje, *kako vidijo partnerko in njeno telo*, najprej začeli opisovati njeno telo, pri čemer so šli v

podrobnosti, in na koncu zaključili, da jim je všeč. Starejši moški so bili bolj zadržani in skromni, prav tako so svoje dolgoletne partnerice pohvalili, predvsem pa so bili zadovoljni, da se lahko z njimi pogovarjajo ter da so razumevajoče. Zunanost je zanje pomembna, a bolj in predvsem v mladosti. Po njihovem mnenju se ženske preveč in neutemeljeno obremenjujemo s svojim videzom, saj vsi moški ne gledajo le zunanosti, predvsem če si želijo resne in dolgotrajne zveze. Izprašani moški menijo tudi, da je lepota prehodna in da z leti postaja precej nepomemben dejavnik zveze, saj je pomembnejša osebnost ženske ter možnost, da se ji zaupajo.

Vsi, tako ženske kot moški, so se strinjali, da mora ženska skrbeti zase v vseh življenjskih obdobjih, saj je tako ženska bolj polna in samozavestna, in šele ko zna poskrbeti zase, lahko skrbi tudi za člane svoje družine. Večina žensk meni, da dobro (a premalo) skrbi za svoj videz, večina moških pa je bila mnenja, da bi njihove ženske morale več časa nameniti skrbi zase. Vsi so rekli, da so jim všeč ženske, ki skrbijo zase in se lepotičijo, ker to odraža njihovo notranjo urejenost. Po njihovem mnenju se to kaže tudi z urejenim videzom, kasneje pa z družino in s službo, poudarjajo pa, da mora obstajati zmernost tudi pri tem. Predvsem mlajši moški menijo, da je pomembno, da ženske skrbijo zase, starejši pa so bili mnenja, da sta pretirana skrb in lepota le v strogem estetskem smislu, na primer manekenk ali modelov, nesmiselni.

Na vprašanje, *za koga se ženske (intervjuvanke) oblačijo*, so čisto vse so najprej izpostavile sebe, potem da se dobro počutijo in priložnosti primerno, nekaj pa jih je odgovorilo, da se oblačijo tudi za svojega partnerja. Le ena mlajša ženska je po premisleku priznala, da je to, da se oblačimo zase, le izgovor oz. slepitev, in dodala, da se res oblači zase, ampak tudi za svojega partnerja in

za druge. Sicer je tudi ena starejša ženska kljub vsemu priznala, da se bolj uredi, ko gre ven s kolegicami oz. da več poudarka na zunanost, saj so takrat v družbi samo ženske, kjer je opaziti prikrito tekmovanje. Na vprašanje, *kaj občutijo pri oblačenju, nakupovanju, ličenju in lepotičenju nasploh*, so bili najpogostejši odgovori: *užitek, izpopolnjenost, ekstaza, vznemirjenost ...*

Na vprašanje, *ali je obleka pri ženskah pomembna*, so se vsi pari strinjali, ker naj bi odražala njeno (urejeno) notranost in kulturo, nekateri pari pa so poudarjali pomen oblačenja v poslovnem svetu. Moškim pa je stil oblačenja njihove partnerke na splošno všeč. Eno izmed vprašanj je bilo, ali se intervjuvanci strinjajo s trditvijo, *da moške zanima pri ženskah le videz in da imajo prednost in možnost le lepe in zapeljive ženske*. Skoraj vsi so to odločno zanimali, ker so bili mnenja, da je ženska lahko na videz lepa, a v resnici zoprna in neumna. Večina pa jih je ob nikalnem odgovoru dodala še, da je vseeno pomembno, da se ženska ne zapusti. Moški so odgovarjali na vprašanje *ali je lahko obleka pomoč za zapeljevanje*. Vsi so se strinjali, da je obleka, predvsem spodnje perilo, sredstvo za zapeljevanje. Predvsem starejši moški so bili mnenja, da je spodnje perilo v smislu modrčka in hlačk zapeljivo, medtem ko so se mlajši osredotočali le na en kos perila (večinoma tangice). Skoraj vsi moški pa so se strinjali, da zapeljivo žensko spodnje perilo ne more biti pogoj za zvestobo moškega ali stabilnost zveze.

Montagu (1968) pravi, da se moški poroči z lepo žensko, s čimer naj bi si zagotovil boljši položaj v družbi in med prijatelji. Ta trditev oz. stereotip je bil postavljen v obliki vprašanja, na katerega je večina moških odgovorila, da jim je všeč, če se drugi ozirajo za njihovimi partnericami. Le dva mlajša moška sta rekla, da jima to ni všeč. Večina jih je odgovorila, da so ob tem ponosni,

ker imajo (lepo) žensko, ki je drugi nimajo, a bi jo radi imeli, starejši pa, da jim je všeč, ker tako vejo, da so dobro izbrali. Na vprašanje ali imajo za to svojo partnerico še raje, je le en mlajši moški pritrnil.

Ženske so na vprašanje, *kaj občutijo, če moški gledajo za njimi*, vse priznale, da jim je to všeč. Po premisleku so vse starejše ženske odgovorile, da tega sedaj večinoma ne opazijo in se s tem ne obremenjujejo, a da jim je bilo, ko so bile mlade, všeč, če se je kdo ozrl za njimi. Mlajše pa so vse odgovorile, da jim je všeč, če se moški obračajo za njimi ali jim dajajo poklone. Pravijo, da se tako počutijo lepe, privlačne in da jim to dvigne samozavest.

Z vprašanjem, ki se veže na prejšnje in hkrati predstavlja zelo priljubljen in popularen stereotip, *“Moški so plenilci, ženske plen”* oz. *“Moški lovijo, ženske se kažejo”*, se je popolnoma strinjal le en starejši par, ostali pa so rekli, da to velja le za določene ljudi. Večina parov je odgovorila, da je danes situacija obratna, torej da so bolj ženske tiste, ki lovijo, vse ženske pa so odgovorile, da jim, če se moški ozirajo za njimi, to dviguje samozavest, stereotip, da se ženske kažejo, pa so odločno zanikale.

Kot zaključek k empirični analizi lahko dodamo, da je danes videz pomemben, kar se zavedajo tako moški kot ženske, ki skrbijo za svojo zunanost in telo. Ženskam je torej všeč, da se lahko lepotečijo in preoblačijo, in čeprav večina feministične literature namiguje, da naj bi to počele, ker se od njih to zahteva, ženske v intervjujih priznavajo, da to počnejo zase, ker jim je všeč. Še več, ko moški pogledujejo za njimi, v tem najdejo (samo)potrditev in neke vrste plačilo za vso skrb zase. Tudi moškim je očitno všeč,

da ostali pogledujejo za njihovimi partnericami, torej je imel Montagu do neke mere prav, ko je predpostavljal, da se moški poroči z lepo žensko, da bi užival večji ugled med prijatelji.

Sklep: Odnos do ženskega telesa – odraz dominacije ali lastna izbira?

Današnja družba je družba "videza", ki ceni vizualno estetiko, si jo želi in jo nenehno išče, kjer koli. Napredek družbe, tehnologije in medicine je prišel tako daleč, da lahko popravimo, nadomestimo in celo "zamenjamo" dele telesa, ki nam niso všeč, lahko pa zamenjamo celo (biološki) spol. Nezadovoljstvo s svojim videzom se lahko kaže na številnih človekovih področjih, tako pri njegovem počutju kot pri delu, družini in partnerskih odnosih, zato vedno več ljudi skrbi zase in za lepo telo, ki je v 21. stoletju postalo že skoraj neformalna zahteva. Ženske so vsak dan izpostavljene sporočilu, kako je videz pomemben, ki je prešlo že v take skrajnosti, da se lepoto enači z uspehom in s sposobnostjo. Brezmejnost pričakovanj in standardov, ki zahtevajo vse več in več, se kaže v dejstvu, da so ženske, pa tudi vse več moških, postale (pre)obremenjene z videzom, in tako živijo v upanju na odkritje čudežnega eliksirja večne lepote, zdravja, privlačnosti in mladosti. Lepotičneje je le ena izmed številnih praks človekovega, predvsem pa ženskega vsakdana, s pomočjo katere se pripadnice nežnejšega spola ukvarjajo same s seboj.

Obstajajo razhajanja med precejšnjim delom teorije o ženskah in ženskem telesu in ugotovitvami empirične raziskave. Določene predpostavke teoretikov in teoretičark ne upoštevajo individualizma in možnosti izbire, in zato postavljajo trditve, da

so ženske le pasivni objekti, ki jih okolica dominira. Na podlagi odgovorov intervjuvanih parov lahko zaključimo, da je moderna ženska svobodna pri svojem presojanju in odločanju ali bo ugodila moškim, ki naj bi jo (domnevno) silili k lepotičenju, in ali bo sledila modnim smernicam in zahtevam zahodnih standardov. Skrb zase in strog nadzor nad svojim telesom torej ni le vsiljen ideal, ampak ga ženske prevzemajo in na ta način delujejo, ker same to želijo. To zamaje prepričanja feminističnih teoretičark, ki zagovarjajo, da se ženske lepotičijo zato, ker jim je to vsiljeno, s tem pa naj bi bile objektivizirane in seksualizirane. Sicer je intervju zajemal premalo parov, da bi lahko podali splošno sliko stanja ali so ženske oz. ali se počutijo objektivizirane, seksualizirane in dominirane ali ne. Dejstvo pa je, da rezultati empirične analize kažejo v smer hipoteze in ji zato dajejo (možno) veljavnost. Predvsem je odnos do lastnega telesa in telesa drugih odvisen od starosti, kulturnega in socialnega okolja, emocionalnega stanja. Preveč je dejavnikov, ki vplivajo na žensko projiciranje (domnevne) podrejenosti, zato ni mogoče podati smiselnih zaključkov, saj se nobena od intervjuvank ni videla oz. doumela v taki luči. Začetno hipotezo oz. domnevo, preverjeno z empirično raziskavo, smo lahko do neke mere vseeno potrdili kljub majhnemu vzorcu intervjuvancev.

Vsekakor pa ostaja odprto še vprašanje, kdo je postavil lepote standarde in kult lepote ter kdo te predstave in mite vzdržuje. So to ženske, da bi upravičile skrb zase ali celo obsedenost s svojim telesom? Estetika implicira nadzorovanje, vodenje, pravila, ki se jih je treba držati in jim slediti, če sedaj to prenesemo na področje discipliniranja ženskega telesa, se jasno sklepa, da so ženske, ker skrbijo za svoj videz in telo, podrejene. Prav tu se

kaže paradoks, ki ga lahko označimo že za absurd, saj ženske pri skrbi zase same sebe dominirajo, za kar pa se odločijo le one. Moški tu nimajo velike vloge, ženske pri tem le sledijo modnim zahtevam in standardom, zato gre tu za poseben odnos, ki ga imajo do sebe, gre za ljubezen do sebe kot človeka in do lastnega telesa, pri čemer objektivizacija in seksualizacija nimata splošno privzete konotacije. Ženska tako postane estetski spol, ki se ga gleda, obožuje, ljubi, želi. Ker intervjuvanke vse lepo skrbijo za telo in se jim ta skrb zdi pomembna, pa bi lahko sklepali, da to potrjuje zgornjo trditev, da so lepotne standarde postavile same in da jih same tudi reproducirajo.

Poleg odgovorov intervjuvancev in intervjuvank, ki cenijo lepotičenje in se jim to zdi pomembno za današnjo žensko, pa lahko v podporo članku navedemo nekaj primerov uspešnih žensk, ki se kljub temu, da se same preživljajo in so uspešne, še vedno skrbno negujejo in skrbijo za svoj videz. Take so na primer znana, drzna in zapeljiva pevka Madonna ali pa igralka Sophia Loren, ki je prav zaradi svoje lepote in karizme osvojila mnoga moška srca, uglajena igralka in nekdanja monaška princesa Grace Kelly. Pa tudi številne poslovno uspešne ženske, kot na primer hči Donalda Trumpa Ivanka Marie Trump, ki je podpredsednica Real Estate Developmenta v Trumpovi organizaciji. Uspešna ameriška državna sekretarka Condoleezza Rice in številne druge uspešne ženske, ki se ne ukvarjajo z videzom, da bi dobile moškega oz. dokazale premoč nad njimi, ampak lastno podobo negujejo kljub svoji uspešnosti in sposobnosti, da se same preživljajo. Ti primeri, ki niso nujno univerzalni, dokazujejo le, da je lepotičenje naravna dolgoletna ženska praksa, s katero se ženske ne vklesti v lepotne standarde, ampak se jim dovoli, da svobodno izbirajo, ne da bi se jih pri tem označilo kot podrejena

ali nemočna bitja. In da konceptov dominacije, seksualizacije in objektivizacije ne gre absolutizirati.

Literatura

Ambwani, Suman in Jaine Strauss (2007): Love theyself before loving others: A qualitative and quantitative analysis of gender differences in body image and romantic love. *Sex roles* (56), 13–21.

Bahovec, Eva (1996): Žensko telo – moška oblast? V Lenca Bogovič in Zoja Skušek (ur.): *Spol Ž*, 217–234. Ljubljana: ISH, KUD, France Prešeren.

Beck, Ulrich (2006): *Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Berger, Peter in Thomas Luckmann (1999): Modernost, pluralizem in kriza smisla orientacija modernega človeka. Ljubljana : Nova revija.

Bernard, Malcom (2005): *Moda kot sporazumevanje*. Ljubljana: Sophia.

Bourdieu, Pierre (2002): *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia Humanitas.

Calefato, Patrizia (2004): *The clothed body*. Oxford: Berg.

Cox, Caroline (2006): *Seduction: A celebration of sensual style*. London: Octopus Publishing Group.

Coward, Rosalind (1989): *Ženska želja*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.

Crossley, Nick (2005): Mapping reflexive body techniques: On body modification and maintenance. *Body & Society* 11 (1), 1–35.

Davis, Kathy (1995): *Reshaping the female body: The dilemma of cosmetic surgery*. New York & London: Routledge.

Durkheim, Emil (1974): *Sociology and philosophy*. New York: Free Press.

Elias, Norbert (2000): O procesu civiliziranja: *Sociogenetske in psihogenetske raziskave*. Ljubljana: Založba *cf.

Featherstone, Mike (1991): The body in consumer culture: Social process and cultural theory. V Mike Featherstone, Mike Hepworth in Bryan Turner (ur.): *The Body: Social process and cultural theory*, 170–196. London: Sage Publications.

Foucault, Michael (1993): *Zgodovina seksualnosti 3: Skrb zase*. Ljubljana: ŠKUC.

Franzoi, Stephen L. in Jeffrey Klaiber (2007): Body use and reference group impact: With whom do we compare our bodies. *Sex roles* (56), 205–214.

Giddens, Anthony (2000): *Tretja pot: prenova socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.

Giddens, Anthony (2007): *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Gilbert, David (2000): Urban outfitting: The city and the spaces of fashion culture. V Stella Bruzzi in Pamela Church-Gibson (ur.): *Fashion cultures: Theories, explorations and analysis*, 7–24. London, New York: Routledge.

Hrženjak, Majda (2002): Biopolitika teles v ženskih revijah. V Majda Hrženjak (ur.): *Njena (re)kreacija: Ženske revije v Sloveniji*, 77–90. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Irigaray, Luce (1999): Female Desire. V Donn Welton (ur.): *The Body*, 351–360. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Ivy, Diana K. in Phil Backlund (2004): *Genderspeak: Personal effectiveness in gender communication*. New York: McGraw-Hill.

Krpič, Tomaž (2003): *Esej o telesnih dogodkih*. V Martin Klanjšek (ur.): *Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji*, 173–183. Ljubljana: Ena znanost.

Krpič, Tomaž (2004): *Kognitivno delovanje človeškega telesa*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Legan, Jerca (2004): *Razgaljena: Žensko branje v Sloveniji*. Ljubljana: ISH.

Majerhold, Katarina (1999): *Moda in narava. Razgledi* (27. Oktober), 14–15.

Markham, Ursula (1990): *Women under Pressure: A practical guide for today's Woman*. Longmead: Element Books Limited.

Mauss, Marcel (1996): *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC.

Milek, Vesna (2004): *Žensko telo v ogledalu množičnih medijev: Kdo nam postavlja merila? Sobotna priloga* (26. Junij), 26–27.

Norton, Kevin, Timothy Olds, Scott Olive in Stephen Dank (1996): *Ken and Barbie at Life size. Sex roles* (34), 287–294.

Parsons, Talcott (1978): *Action theory and the human condition*. New York: Free Press.

Prijon, Lea (2008): *Hvala bogu, da sem ženska: Kulturne prakse negovanja ženske in ženskega telesa*. Ljubljana: Diplomsko delo.

Primorac, Igor (2002): *Etika in seks*. Ljubljana: Krtina.

Shilling, Chris (1999): *The body and difference*. V Kathryn Woodward (ur.): *Identity and difference*, 65–107. London: The Open University.

Simmel, Georg (1998): *Moda. Časopis za kritiko znanosti* 26(189), 241–259.

Solomon, Michael R. (2002): *Consumer behavior: Buying, having and being*. New Jersey: Prentice Hall.

Šadl, Zdenka (1993): Razum in čustva v simboličnem interakcionizmu. *Teorija in praksa* 30 (7–8), 634–645.

Šaver, Boštjan (2003): Foucault, Mauss, Bourdieu o telesnem in vsakdanjem v množični kulturi in športu. V Martin Klanjšek (ur.): *Raziskovalno delo podiplomskih študentov Slovenije*, 354–364. Ljubljana: Ena znanost.

Štular, Suzana (1998): Družbena konstrukcija spolne identitete. *Teorija in praksa* 35 (3), 441–454.

Todorović, Aleksandar (1980): *Sociologija mode*. Niš: Gradina.

Turner, Bryan (1993): Novejša dogajanja v teoriji telesa. *Časopis za kritiko znanosti* 21 (156–157), 99–120.

Wolf, Naomi (1991): *The beauty myth: How images of beauty are used against women*. New York: Doubleday.

Stigma neke rase

Stigma of race

Dolores Modic¹

Povzetek

Avtorica se v delu posveča problematiki očitnega nesorazmerja med celotnim številom zapornikov in zaporniki, ki so pripadniki manjšin, v zaporih v ZDA. V prvem delu poda dejansko stanje in na kratko očrta razloge za veliko število zapornikov v ZDA v primerjavi z nekaterimi (evropskimi) državami. V nadaljevanju se posveti raziskovanju razlogov za nesorazmerno veliko število zapornikov, ki so pripadniki manjšin: zgodovinskemu ozadju, vplivu zaporniškega industrijskega kompleksa (prison industrial complex), medijskemu efektu, vlogi spremenjenih penoloških politik in spremenjene vloge socialnih politik. Nadalje raziskuje posledice na črnske skupnosti: praznjenje sosesk, povečano interpersonalno nasilje, izguba volilne pravice, zdravstvene probleme, posebej pa analizira tudi posledice za otroke in ženske. Ugotavlja, da sta celota obravnavanih razlogov in penološka politika kot taka v ZDA pripeljala do situacije, v kateri posledice nesorazmerno padajo na pripadnike manjšin.

Ključne besede: ZDA, diskriminacija, zaporniška populacija, človekove pravice, črnska skupnost

¹ Dolores Modic univ. dipl. iur., je zaposlena kot asistentka na Visoki šoli za upravljanje in poslovanje Novo mesto

Abstract

The author depicts the massive growth in the prison and jail population in the USA and the reasons that had led to such devastating numbers. However the average growth in the number of inmates has fallen disproportionately on the population: the African Americans are incarcerated at nearly six times the same rate and Hispanics at nearly double the rate as the white population. The author analyzes the reasons they lie behind it: historical elements and the new prison industrial complex, the changing representation of the "criminal" and the media effect, a new social scheme, the "get tough" policies and social control. Additionally the author analyzes the consequences: the empty neighborhoods and the interpersonal violence in them, the costs for children, health problems, disfranchisement from the voting process and the effects on women.

Keywords: *prison population, discrimination, USA, human rights, the black community*

Introduction

In this new era of increased securities issues, strongly enhanced with terrorism "threats", its interesting to see what are the effects on penology policies and what are the outcomes of these new revised policies.

In this paper I took a closer look at the specific situation in the USA, where the massive growth in the prison and jail population can be traced back to changed political developments and changes in the sentencing practices, which however had not started with the war on terror, but rather with another, equally

unsubstantial and everlasting war, “war on drugs”² together with mandatory minimums and the “three strikes and you are out” legislation.

However the average growth in the number of inmates has fallen disproportionately on the population: The African Americans³ are incarcerated at nearly six times the same rate and Hispanics at nearly double the rate as the white population. It is a fact, that in four decades, the ethnic composition of the US inmate population reversed, turning from 70% white during the 1950s to nearly 70% black and Latino today. The latter leads to conclusion, that the general rise of the prison population enhances the racial disparities among the prison population, which is why we will start the paper by looking at the problem of the over-representation of the black community through the prism of mass incarceration. First we shall analyze the main reasons for the mass incarceration in the US, which will later be tied to the reasons underlying the over-representation of the African Americans in prisons. The hypothesis of this paper is, that this interconnection of reasons exists. Strong emphasis is given to the prison industrial complex and the shifts in policies, although some other elements are also shown. The effects of this over-representation of the African Americans will also be analyzed.

² For a more comprehensive role of the so-called »war on drugs« and also its effect on different minority and ethnicity members see also Demuth et Steffensmeier, 2004.

³ In this paper we shall use two terms: the term African Americans and the term the black community; mostly due to the fact that the two terms are used equally often in the scientific literature and because of citation needs.

The rise of incarceration in the USA

The rate of prison incarceration in the USA has risen more than 500% since the 1970's⁴. In absolute numbers that means 2.3 million people behind bars in 2007 (West and Sabol, 2008, p. 1)⁵. The parole and probation populations now include 3.8 million persons, and more than 6 million people (3% of the adult population) are under some kind of correctional supervision (Beckett et Western, 2001, p. 43). The numbers are also stunning, if we compare them to most other Western countries (Brinc, 2000, p. 235-236), for example: Germany 87, the Netherlands 76, Italy 71, Austria 95, Slovenia 59⁶, while in the USA the number reached at yearend 2005 491 inmates per 100.000 inhabitants.

"How did the Land of the Free become the world's leading jailor?" is the question that Vince Beiser (Beiser, 2005) asked himself in his article with the same title (though of course he is not the only one (for example see also Hirst, 2000, p. 133-137). "How did this happen? How did a nation, dedicated to the principle of freedom, become the world's leading jailor? The answer has little to do with crime, but much to do with the perception of crime, and how that perception has been manipulated for political gain and financial profit." One can only

⁴ In this paper we will disregard the disparities between the states and will only focus on the national levels. The differences between federal and state prisons are also disregarded.

⁵ The number was 2.2 milion people behind bars in 2006 (Mauer et King, 2007, p. 1).

⁶ We may also note that the number of prisoners is also growing rapidly since 1992, when it was on its lowest point; at that time, the prisons were only 39,3 % full; in 2000 the number of prisoners reached the full 100% capacity of prison cells. Since then, the number has grown even more, but is, in the recent years, preaty stable at around 102%.

agree. It is true, that there was a huge shift in the perception of crime and also in the perception of the criminal. There is also a new view of looking at rehabilitation, which was accompanied by a radical social reform. A shift in the policies of law and order towards "governing through crime" occurred. Although there are more people in prisons, that does not mean less crime. In order to reduce crime for 1 % you need a 10 to 20 % increase in prison population (see also Reitz, 1996). In the States crime rates today are comparable to those of the 1970s, but the incarceration rate is four times higher than it was then. It's not crime that has increased; it's punishment. More people are now arrested for minor offenses, more arrestees are prosecuted, and more of those convicted are given lengthy sentences.

The role of the Prison industrial complex

The toll is also taken by the so-called prison industrial complex; a complicated system at the intersection of governmental and private interests. The system is seen as the »heir« of the more known military industrial complex⁷. The system »uses prisons as a solution to social, political, and economic problems /... and/ depends upon the oppressive systems of racism, classism, sexism, and homophobia.« (Critical Resistance, 2008) The term therefore refers to the criminal justice system in the USA which is defined by rapid growth and the increasing importance of private interests in criminal justice policy (Wood, 2002, p. 16). Privatization of the criminal system has been driven largely by the dominant ethos of neoliberal agenda in which a variety of traditionally public goods and services have been transferred to the (supposedly) more efficient and less corrupt private sector

⁷ The latter is contested by Parenti (Parenti, 2002, p. 30).

(Sinden, 2002, p. 39). The prison industrial complex⁸ can not »supply« itself; for that it heavily depends on the stricter sentencing policies (the get tough on criminals such as mandatory minimum sentences and repeat offender provisions (Sinden, 2002, p. 41). The rise of the prison industrial complex, the sentencing policies and the rise in the number of prisoners are heavily interconnected. Wood (Wood, 2002, p. 17-26) gives as a series of reasons for the rise of the prison industrial complex: the increased incarceration (due to stricter penalty policies and not because of more crime), increased private sector involvement (more prisoners mean more contracts for variety of private interests, traditionally involved in incarceration and more possibilities for private prisons⁹), penal regression (according to Radzinowitz the tendency of the system to »display an increasing disregard for those fundamental considerations of political, social and moral nature from which /.../ the machinery of justice in a democratic society should never be cut off« (Radzinowitz in Wood, 2002, p. 19), the »southern strategy« (which was an attempt to criminalize where possible and demonize where not; in this context we can also see the changing representation of the criminal), the rise of the aforementioned crime control theories and interestingly the economic crisis.

⁸ Just as a reminder: Privately run prisons are not a new phenomenon in the US or the Western world. Privately run jails were in operation centuries ago in medieval England. Also, today there are many countries where prisons are run privately (as reference see: Sinden, 2002)

⁹ For example the biggest company that runs prisons is the Correction Corporation of America (CCA), which is even in these financially otherwise hard times showing the increase in net income for 13, 8 % (CCA, 2008).

The role of policy making

Crime control and the virtues of penalty become, more as before, a “vital element of the political rhetoric” (Rose, 2000, p. 204). In the view of the new political landscape connected to penal policies we need to draw attention to three special characteristics: 1. the loose linkage between the symbolical and operational content of punishment laws¹⁰, 2. the zero sum supporting the rhetoric punishment proposals¹¹ and 3. the paradoxal politics of distrust in penal legislation¹² (Zimrig, 2001, p. 163-165). Zimrig sees a change in all three characteristics, which in his opinion also leads to political limits of decarceration policies (Zimrig, 2001, p. 165).

Safety is definitely the mantra of today. There is hardly a word so oftenly misused as the term safety (see also Kanduč, 2003, p. 159). The word refers mostly only to safety from criminal victimization and, in the mainstream, seldomly to the “safe enjoyment of human rights” (ibidem, p. 171). The notion of safety arises in the view of “how to protect ourselves” from those who pose a potential treat. This is also the only view in which the world of the rich is usually interested in the world of

¹⁰ According to Zimrig there are two different public purposes beeing served when criminal legislation is enacted; the first beeing the public denunciation of crime and criminals (the symbolic purpose) and the other the operational purpose of an attempt to change the operation of punishment systems. For long this linkage was a loose one, allowing the laws »to bark more than they actually bit«, but in the recent years this is beeing changed and he laws may actually »bite more than they bark in the first place.« (Zimrig, 2001, p. 163)

¹¹ The zero sum asumes that everything bad we do to the criminal, is being mirrored in some positive effect for the victim. The latter argument is of course downright wrong (Zimrig, 2001, p. 163-164).

¹² This last argument asumes that the more suppport the government gets, the public support for harsh penal measurments will increase and vice versa. This is also not supported by the actual data (Zimrig, 2001, p. 165).

the poor (ibidem, 2003, p. 171). We can observe the moral distancing of the well-off from the economically weaker members of the society. The poor are getting more and more stigmatized; “the pervasive image of the perpetrator of crime /being/ not one of the judicial subject of the rule of law, not that of the social and psychological subject of criminology, but of the individual who has failed to accept his or hers responsibilities as a subject of the moral community¹³” (Rose, 2000, p. 205). The society is changing from fragmented and quickly changing, who regards itself a plural and conflictual entity, towards a society where the fragmentation has reached intolerable limits, so the need for re-establishment of unity, authority and hierarchy is on the rise again (Melossi, 2000, p. 145). These are unique periods in which the theories of social control¹⁴ are setting forth and human rights protection is being subdued by the “urgent” need for safety in its general meaning (see above).

Populist punitiveness is also heavily present; politics playing on rising anxieties about risk and insecurity, in particularly relating to ethnic minorities and crime.

¹³ The perpetrators are more and more seen as individuals who are breaking the rules and the reasons therefore are searched for in external reasons, rather than internal. The notion of the perpetrator as itself a victim of his past experiences is on the decline.

¹⁴ In the view of the theories of social control criminal acts are seen as acts, whose roots are anchored in the disruption of the ties between the individual and the society. The conformity with social norms is, on the other hand, the consequence of satisfactory social integration in the social and psychological nets of its environment, which is why one can distinct between the good and the evil (Brinc, 2000, p. 230). On the other hand the theory of rational choice sees the criminal act as a consequence of individuals freewilling and rational choice (Brinc, 2000, p. 230).

A new social scheme, the "get tough" policies and social control

Some historians suggest, the spirit of an age is revealed in its public works (Wood, 2002, p. 16) and the state of its welfare. It is therefore interesting that the growth of the prison population in the USA, also coincides with the decline in the number of welfare recipients (Beckett et Western, 2001, p. 43). We can speak also of punitive spending patterns, since states with larger African American populations, on average spend less on welfare programs and more on incarceration¹⁵.

In the 19 Century welfare was regarded as the answer. But the welfare schemes came into attack by the 1970"s, by their "apparent" failure¹⁶. The following new emphasis were given in criminology: emergence of punitive policies, the rise of the role of victims (impact statements,...), tone changes on a more emotional level, there is a big emphasis on public safety, crime becomes an election theme (Wood, 2002, p. 22-27), rise of the SuperMax, rise of community policing, the notion of crime as being ever present...

The cumulative impact of these trends can be seen in the mix of social and criminal justice policies that have resulted in a situation whereby 29% of black males born today can expect to serve time in prison in their lifetime.

This impact also resulted in a huge rise of prison population. Major legislation intended to get tough on criminals, particulary

¹⁵ See some of the related data on Motherjones.com (Motherjones.com,2008), which is broken down state by state.

¹⁶ There is nothing apparent about it, though. the number of crimes committed did in fact rise, but there is no analysis, as in how much did the new police technologies and the new information technology contributed to this rise.

drug offenders. Examples of this new "get tough" policy include mandatory minimum sentences, repeat offender provisions; especially the "three strikes and you are out" provision.

The over-representation of the black community in prisons in the USA

This brings us to the next set of facts: the increase of people incarcerated between 1980 and 2000 which amounts to a 300% increase, fell disproportionately on young African Americans and Latinos¹⁷. By 1994, one of every three black males between the ages of 18-34 was under some form of correctional supervision, and the number of Hispanic prisoners has more than quintupled since 1980 (Beckett et Western, 2001, p. 43) Prison boom has also exacted a tremendous social cost. Blacks, Hispanics, and Native Americans are all incarcerated at rates far higher than that for whites. On any given day, nearly a third of all young black males are in prison, on probation, or on parole. Blacks are more likely than whites to be arrested, convicted, and given longer sentences for drug offenses - despite surveys showing that whites use drugs at the same rate as blacks do or even less. African Americans represent 15 percent of regular drug users, compared to 67 percent for whites and 13 percent for Hispanics. Yet African Americans make up 35 percent of those arrested for drug possession, 55 percent of drug convictions, and 74 percent of those sentenced to prison for drug possession (Jackson, 2002).

¹⁷ In this paper we use the term racial disparity when the proportion of a racial or ethnic group within the (legal) system is greater than the proportion of such groups in the general population. Similar definitions are used in most of the literature (for example see

The overrepresentation of the African Americans in prisons is however only the last result and from a methodological point the easiest indicator, However the disparate treatment of the African Americans neither starts nor ends here; we can regard as particular focal points: the policing.

Breaking down the causes for the over representation of the black community in prisons

Historical elements and the new prison industrial complex - does the prison industrial complex in itself enhance the over-representation of the black community in prisons?

There is little emphasis given on a very important fact: The African Americans were brought to America in order for the whites to have free labor (in other words; slaves). They were denied the elemental right, the right to freedom. In my opinion this is a very important historical fact, which explains, why it is especially the African Americans, who are getting disproportionately jailed.

After the liberation of slaves and the emancipation of slaves, the whites passed the so-called "Black Codes". Their sole purpose was to support continuing agricultural society of the Slave owning society. Individuals that where one slaves and now had no homes and no jobs, were targeted under these laws and incarcerated for such "criminal acts" as vagrancy and unemployment. These codes sent a strong message that African American activity and lifestyle needed to be strongly regulated in order to support private businesses (Morris, 2002, p. 91).

It seems we come across the same message today if we look at the prison industrial complex. As Wood puts it: »The racist application of law and order has a long pedigree in the United States. The racial construction of criminality /...is/ essential to an understanding of the American penal system. Racial profiling, »war on drugs« that targets the African American neighborhoods and the drug dependencies of the poor, zero tolerance urban policing and »three strikes« legislation have created a prison system whose demographics are widely at odds with the social profile in modern America« (Wood, 2002, p. 20)

The prison industrial complex is being fed mostly by members of minorities. But while there are more critics of prisons today, there are also more interest groups with a financial stake in the incarceration complex -- groups with a powerful incentive to ensure that the influx of inmates continues... Private, for-profit prison corporations are a multibillion-dollar industry. If we take as an example the state of Mississippi, when in 2001, there were more than 2600 empty beds in the Mississippi state jails, the state legislature committed \$6 million dollars to increase the capacities of private prisons. As it is written in the article by Morris: "The apparent commitment to private prisons - even in the absence of need - illustrates the degree to which the exploitation of African American offenders for the direct economic benefit of large corporations has been preserved - and anticipated (ibidem, p. 92).

From a crime control perspective, of course, continued expansion of the prison complex is likely to lead to diminishing returns, as successively less serious offenders are incarcerated on average. From a social standpoint, mass imprisonment results

in fundamental concerns of human rights and racial polarization becoming more prominent each day (Mauer, 2001, p.13).

The "get tough" policies and social control from the African American perspective

Here should be noted that the crime that most frequently led to a three strikes conviction, that »guaranteed« 25-to-life or more, was robbery at 18.2 %, followed by first-degree burglary (11.2%) and drug possession (9.8%) (Sinden, 2002, p. 43). Knowing this, makes it obvious that the group of people on which this provisions fell disproportionately, was on those living in "bad" neighborhoods, where chances of a steady income are slim¹⁸.

Its also a fact that minorities are subject to greater surveillance than are whites and it can also be that non-whites are more likely to engage in illegal behaviors not captured by crime data (Beckett et Western, 2001 and Morris, 2001). The latter can be depicted in the case of drug offenders arrests¹⁹, which are particularly interesting since the drug laws are broken by a large percentage of population (for the USA the estimated number is around 8% of population), which is why they are prone to selective enforcement (Reich in Justice policy institute, 2007, p. 6; Luna, 2001, p. 522-525). For example; although the white drug users outnumber black drug users (by approximately five times), there are more than twice as many African Americans admitted to prison for drug offences. In other words the rate of admission to prison for drug offenses is more than 10 times higher for African Americans than for whites (ibidem, p. 7) . This fact is

¹⁸ Poverty levels seem to be heavily related to incarceration rates.

¹⁹ Drug offences are a typical *malum prohibitum* offences and are therefore for our paper an especially relevant topic, since they are more a matter of policy than the *malum in se* offences.

partially explained by the very nature of drug abuse and different modules in which we can come across it; in the white suburban areas drug abuse accrues in the privacy of the homes, whereas the trafficking takes place mostly inside black communities, on the streets. Therefore the phenomena is more exposed in the black communities²⁰, which are additionally more subdued to initiatory (preventive) policing, resulting in more arrests.

However not only the policing and prison incarceration are problematic²¹; the African Americans face also disparate treatment in other stages of the criminal process; Arraignment, Release, and Pre-Adjudicatory Decisions, Adjudication and Sentencing, Probation and Community-Based Alternatives to Incarceration and Parole and Reentry²². In some opinions this stems »from generalizations and miscommunications between people of different racial or ethnic backgrounds« (Justice policy institute, 2007, p. 8)²³.

²⁰ The police is more likely to spot an offence occurring on a street, than for instance that taking place in a sub-urban home.

²¹ Although due to the length limit of this paper we will devote most of the paper to the latter two focal points of the criminal justice system.

²² For a comprehensive view on problems in every particular stage see The Sentencing project, 2008, p. 11-19.

²³ The same source for instance gives an example of how the probation officers regard crimes committed by African American youth as a consequence of their personal failure, but on the other hand those committed by the whites as having to do with external causes (Bridges and Steen in Justice policy institute, 2007, p. 8).

The social background

The social background is also one of the key elements contributing to racial disparities in the legal and sentencing system. Inequitable access to resources can result in very different outcomes between middle-class and low-income individuals even though they may share similar behavioural problems. Additionally, individuals with access to resources generally employ an approach to treating problems outside the legal and criminal systems. Also in the event of an arrest, alternatives to detention are more readily available in middle-class communities than low-income communities, raising the chances that middle-class youth will be diverted from the system (The Sentencing Project, 2008, p. 7). Where relying on sentencing policies to solve social problems becomes the leading *magna*, there is hardly any space left to projects that would try to root out the causes for the increasing crime problems.

The discussion here is bound to be also about the priorities of the US government. Between 1980 and 1996, prison spending shot up in every state, while spending on higher education declined in 19 states. If we take as an example, Colorado lawmakers diverted in May 2006 \$59 million earmarked for improving colleges and universities into paying for prison expansion. If one compares the Prison vs. Education spending per capita, the pictures gets even sader²⁴.

If we look at the statistical data on African American households we can see that the black households had the lowest median income in 2006 among the race and Hispanic-origin groups,

²⁴ The comparison can be found on http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/atlas.html.

\$31,969, which was 61 percent of the median for non-Hispanic White households (\$52,423). Also if we look at the per capita income, the median is »only« \$17.902, whereas the income is almost twice that number for non-Hispanic White (\$30.431) (Walt-DeNavas, Proctor, Smith, 2007, p.4-7).

The changing representation of the "criminal" and the media effect

It is always important to be aware of the fact that, it is the ones who represent the "power" are the ones who determine, who are the "problematic", who are "criminal" and who are "bad". The stigmatization of a certain group of people (bigger or smaller), can serve as a mean of unification of people (we the "good", against the others who are "villain" and "bad"). This is especially problematic, since people understand "criminality" according to who is arrested and punished, and do not consider the social factors that contribute to who is brought into the system (Morris, 2002, p. 93).

That is why the shift towards a greater dehumanization of the perpetrators is, to say the least, worrying. The perpetrators are described as "predators" or "monsters" and the usual diction is one of "getting rid of the weeds". Its difficult to quantify to what extent this process of dehumanization is tied in with perceptions of race and ethnicity, but the data on prison populations and the political imagery of recent years strongly suggest that these issues are intimately connected. It is known that its easier to impose pain (or punishment) on those with whom we have little in common or do not know in any personal sense; thus the more stratified a society, the easier it becomes for the well off to advocate greater pain for those less fortunate.

The media plays a big role in the process of mis-portraying the perpetrators and of increasing the irrational fear of victimization. Both are driven largely, although not exclusively, by television-cultivated insecurity. The media, especially television, have a vested interest in perpetuating the notion that crime is out of control. ...According to the Center for Media and Public Affairs, crime coverage was the number-one topic on the nightly news over the past decade... From 1990 to 1998, homicide rates dropped by half nationwide, but homicide stories on the three major networks rose almost fourfold....In one 1997 survey, 80 percent of those polled said that news stories about violent crime increase their fear of being victimized (Motherjones.com, 2006).

The media also created the myth that race and culpability are connected. They are mis-portraying the structure of criminals. The "usual" perpetrator shown for e.g. on TV is a black man²⁵, in his twenties...which of course causes the perception that African Americans commit the most crimes, which is statistically incorrect. There seems to be certain normalcy with which black criminality is understood in America. Forgetting here the fact that most African Americans do not commit crimes, are law abiding citizens, and do not deserve to be criminalized in any way. On the other hand it seems from the data shown above and also collaborated by research by Marcus-Newhall and Pallucki Blake (Marcus-Newhall and Pallucki Blake, 2002).

²⁵ It will be however interesting to see if this will change in any way, since Barack Obama has been elected as the first black president in the USA:

The effects on the black community

The empty neighborhoods and the interpersonal violence in them

In some urban neighborhoods, as many as one in four men are under the criminal justice system's control on any given day. Todd Clear, a criminology professor at John Jay College of Criminal Justice in New York City, says many inner-city neighborhoods may be reaching what he calls a "tipping point." In some areas, he notes, so many residents have been through prison that entire communities are unraveling, afflicted with rising unemployment, domestic violence, and crime (Abramsky, 2001).

The study underscores a trend that may soon affect the nation as a whole -- one that Clear boils down to a simple formula. "The higher the numbers returning from prison the higher the crime rate." In California, a state report from a couple years stated that around that 85 percent of released prisoners are drug or alcohol abusers, 50 percent are illiterate, and 10 percent are homeless (ibidem).

This is especially worrying since it produces a criminalization of entire communities on account of a relatively few. The other problem is, that the members of such communities slowly start to regard themselves as "useless predators" (as they are seen by some), which contributes to a climate where to have participated in violent or criminal behavior is perceived as a rite of passage, rather than an indiscretion (Morris, 2002, p. 93). Elijah Anderson writes in his article *Going straight* (Anderson, 2001): "Of all the problems besetting the poor inner-city black communities, none is more pressing than that of interpersonal

violence and aggression." "The inclination to violence springs from the circumstances of life among the ghetto poor - the lack of jobs that pay a living wage, the stigma of race, the fallout from rampant drug use and the resulting alienation and lack of hope for the future." (Anderson, 2001, p. 135)

By subjecting petty criminals to a world of hardened violence, America's experiment with mass-scale incarceration may ultimately make its streets not safer, but more dangerous. "What I'm seeing is people coming out of prison with anywhere from moderate to severe symptoms of post-traumatic stress disorder," says Bonnie Kerness, associate director of the American Friends Service Committee's Criminal Justice Program in Newark, New Jersey. "People are coming out with hair-trigger tempers." (Motherjones.com, 2005).

The integration is also, everything but easy. There are some re-entry programs for recently released convicts, but they serve relatively few people. The Fortune Society, for instance, is one of the largest re-entry programs in New York but serves only about 1,000 ex-cons annually, out of the nearly 30,000 who are released in the state every year.

A criminal record makes getting a job considerably tougher. California has even banned parolees from certain occupations, including nursing, physical therapy, and education. Bruce Western, a sociologist at Princeton University, found that paroled inmates who do manage to land jobs are paid only half as much as people with similar backgrounds who have not been imprisoned. In many states, felony convictions and drug-related offenses render former prisoners ineligible for public assistance

or public housing (see also Beckett et Western, 2001), and Congress cut off higher education grants to those with drug records (ibidem). This leaves many black communities lacking on resources needed for healthy and positive habilitation, quality education, health care...

The costs for children

The children left behind

Across the US, an estimated 1.5 million children have a parent behind bars - an increase of more than half a million since 1991, according to the federal Bureau of Justice Statistics. No one knows the exact number, because in virtually every jurisdiction nationwide, no official body - not police, courts, or prisons - is responsible for even asking if prisoners have children. Researchers believe that over 10 million kids have experienced the incarceration of a parent at some point in their lives.

According to studies by the Los Angeles-based Center for Children of Incarcerated Parents, which is a research and service organization, as many as 90 percent of children in long-term foster care, have a parent who has been arrested or incarcerated (Bernstein, 2001).

It's also sad to note, that the prisons, that are far away from the perpetrators homes, cause an almost total alienation of the children from their parents. In 1993 NCCD study, 54% of the mothers interviewed reported that their children never visited them in prison.

The children born to incarcerated mothers are at increased risk of being born drug-exposed

to mothers who were not given proper prenatal care. They are at increased risk of experiencing poor peer relations and school performance and at increased risk of being institutionalized ²⁶.

The imprisonment of black youth

Although overall juvenile violent crime declined by 30 percent between 1994 and 1998, juvenile incarceration has continued to rise, particularly among African American youth. African American youth makes up 15% of the youth population in the US, but represent 26% of youth arrested and 40% of youth in residential placement (Morris, 2002, p. 92). Most devastatingly, all the movement toward youth involvement in adult courts is similar to "get tough" schemes in the education system. And, as is the case for school discipline policies, the rise in juvenile incarceration has disproportionately impacted minority youth. Consequently, although minority youth are one-third of the youth population nationwide, they represent two-thirds of all youth confined in local detention and state correctional systems (Johnson, 2001). 50 states now have laws that allow juveniles to be tried as adults (Jackson, 2001).

The effect of drug courts is here also to be mentioned: instead of playing their role as a "different way of dealing with offenders", and routing the people who have problems with drugs in other channels, the drug courts seem to have a different effect. There are more and more and more young people who end up in jails, since the presence of drug courts causes that the police

²⁶ According to Denise Johnston, head of the Center for Children of Incarcerated Parents, up to half of all male children of prisoners will go on to commit crimes themselves, perpetuating a cycle that will feed the prison boom for generations to come.

sometimes arrest the young, which they would otherwise just let go²⁷. Because of all that, it is evident that the drug policies need to be reformed. The goal should be to help those addicted to drugs to find a better way. The answer is not imprisonment and legal attack. The answer lies in sentencing reform, in supplying treatment on demand, and in delivering honest drug education to the kids. There is a need for policies that reflect what we know about drug addiction rather than policies that seek to punish it. As Governor Gary E. Johnson writes in his article *Bad investment; Take it from a businessman: The War on Drugs is just money down the drain*: "In 1980, the federal government arrested a few hundred thousand people on drug charges; today we arrest 1.6 million people a year for drug offenses. Yet we still have a drug problem" (Johnson, 2001).

Health Problems

Miles calls prisons "the nation's reservoir of disease," but like many officials, he insists that most prisoners bring their illnesses with them from the outside -- a side effect of the drug use and risky sexual practices many of them indulged in before being locked up. "Sure, sex and drug use take place behind bars," Miles says. But the rate of new infections, he maintains, is "very, very low." (Speed Weed, 2001) One can not so easily agree with him, due to the fact, that there are no studies by Centers for Disease Control. But we can consider, without doubt, as especially

²⁷ Malcolm Young, executive director of the Sentencing Project, a nonprofit research organization that advocates alternative programs, says many jurisdictions set up alternatives that draw in offenders who probably wouldn't have gone to prison. Small fry who might have otherwise simply been let go can, thanks to a drug court or intensive supervision program, end up placed under a probation officer's scrutiny, where the penalty for even a minor slipup is jail.

problematic: HIV, tuberculosis²⁸ and other sex transmitted diseases.

Private prisons are in this field very problematic²⁹ (though, of course, public prisons are not immune). For example, the private delivery of medical services in correctional institutions has caused significant problems as every dollar of a fixed annual stipend not spend on health services for prisoners benefits the company's bottom line, encouraging an unacceptable incentive to skip on critical care. A 1998 audit found that "more than 20 inmates died as a result of negligence, indifference, understaffing, inadequate training or overzealous cost-cutting (Sinden, 2002, p. 39). Only a handful of states and cities currently allow prisoners access to condoms. None allows needle exchange. Without more prevention, it is clear that the cost of treatment will continue to mount.

Disenfranchisement from the voting process

Another devastating impact of rising incarceration rates among African Americans is disenfranchisement from the voting process. The right to vote is the central political right and the basic right of the representative democracy (Kaučič et Grad, 2007, p. 132), their loss therefore being especially harmful.

²⁸ Tuberculosis has received more attention, perhaps because it has on occasion so clearly spread from prisons to the general public. In the early 1990s, a deadly strain of TB swept through the state prison system in New York. Thirty-nine prisoners caught the disease, as did two corrections officers. The outbreak went on to infect more than 1000 civilians.

²⁹ The CCPOA Spokesman, Lance Cocrain said about private prisons: "We call them dungeons for dollars because their allegiance is to the stockholders, not to the public." (Cocrain in Parenti, 2002, p. 35)

Dozens of states bar current and former convicts from voting³⁰. As a result, 3.9 million US citizens were disenfranchised, including 1.4 million who have completed their prison and jail terms in 2001³¹. While African Americans represented approximately 13 percent of the US population, they represented 36 percent of the total number of US citizens who have lost their right to vote. Today the number has risen to 5,6 million US citizens being disfranchised (Timoney, 2008, p. 2). Among them 1,4 million African Americans, which means seven times the national average. The gains of the civil-rights movement are thus being rolled back (Morris, 2002, p. 98) (Timoney, 2008, p. 2). This also means a significant crippling of the impact of the civic voice of the entire African American community.

African American women in prison

In 1980 women accounted for only 4% of prison population, today they account for 6.6 %. About 75% of women prisoners are serving time for non-violent offences, most of which is result from enforcement of offences mandatory drug-sentencing laws or "zero tolerance" for drug use. The racial element of crime and punishment is revealed in the fact that an African American woman is eight times more likely than a non-Hispanic white, and twice as likely as a Latina woman to be imprisoned. Singled out

³⁰ The laws are different in various states, but all states—all except Maine and Vermont—prohibit voting by offenders who are currently incarcerated for a felony offense. Another thirty-five states bar felons from voting while they are on parole and two states deny the right to vote to all offenders, even those who have completed their sentences (Timoney, 2008, p. 2).

³¹ For example: in Alabama and Florida 31% of African Americans are permanently disfranchised and in Iowa, Mississippi, new Mexico, Virginia and Wyoming this number is between 24 to 28%.

for crack, cocaine, the drug associated with inner city crime. The war on drugs has become a war on minorities and on women (van Wormer, 2002, p. 104).

I have already discussed the problem of children alienation. If, at this point we look at the costs we see a following picture: Imprisoning a low-level offender, whose rap sheet consists mainly of drug offenses, costs the state about \$2,100 a month. But that's only page one of the bill. Warehousing two kids is where it really gets expensive. Keeping a teenage boy in juvenile hall costs about \$5,000 a month, and keeping a youngster in a children's shelter runs another \$5,000 per month (Bernstein, 2001). Perhaps this is not an appropriate way of looking on the matter, but I just wanted to portray that imprisoning small offenders cost in the end far more than the society profits from their imprisonment.

The prison-time is also very hard on these women; there is a big lack of medical services (Van Wormer, 2002, p. 108) and a high level of mistreatment. A 1996 Human Rights Watch report noted that male correctional employees have vaginally, anally and orally raped women prisoners. These women have now a damaged self-esteem that leads to the deterioration of their perceived self-worth and a perception that their power rests solely in their sexuality. This sets a foundation for the cycle of abuse that makes African American girls the most victimized population in America (Morris, 2002, p. 96).

There are some programs to help women reintegrate to the society, like the project SISTER or the Cameo House, but these

programs involve only a minority of women released from prisons (Bernstein, 2001).

The "replacement"= the Hispanic minority and prisons

At the end, I would just like to make a couple remarks about the Hispanic minority and prisons. If we look at the numbers, it really looks like they are playing the roll of a "replacement"; meaning that in the States where there is a "lack" of the African American minority the Hispanic minority seems to take its place in the prison statistics.

In 2005, Hispanics comprised 20% of the state and federal prison population, which means a 43% rise since 1990. In other words, one of every six Hispanic males (and one of every 45 Hispanic females) born today can expect to go to prison in his (or her) lifetime (Mauer et King, 2007).

All the facts mentioned in the above sections are more or less true for the Hispanic minority too. If we, for example look at the poverty rate of Hispanics its 27% (which means there is no statistical difference between the rates for African Americans (also 27%) and Hispanics) (Morris, 2002, p. 97). There is a presence of the "historical element" as with the African Americans. The Hispanics traditionally came to the US to do the low paying jobs (these at least seems to be the general view). As such, they integrated themselves as the "poor communities" and are even today regarded as such. This brings as back to the relation between poverty and social control.

A special note here can be made also about asylum seekers, especially with the current going-ones in the US. New harsh sentencing laws have created a special population of prisoners -

immigrant prisoners -whom the federal government segregates from the rest of the prison population (and turns over to private prisons). But perhaps more about this topic next time...

Conclusion

It seems all of the elements contribute to a situation where African Americans are targeted more intensively than the rest in regard to the penal policies. All of these has resulted in a situation where not only the African Americans are overrepresented in prison population, but has also brought with itself numerous other negative effects: from the empty communities to the interpersonal violence and human rights violations.

The two sets of reasons, first those behind the rise of incarceration and the second on the disproportionate numbers of incarcerated African Americans, mostly coincide. However due to the fact that prisons are getting populated unproportionally by the prisoners of African American descent; for instance the African Americans represent around 12% of all US citizens, but on the other hand they represent 33% of all incarcerated persons; it is obvious that the negative effects are falling disproportionately on the black community. The prison industrial complex is also being mostly fed by the members of the minorities, which is not interested in who it imprisons, but mostly on the fact it imprisons as many people as it can in order to gain profit. Naturally it is easier, also due to arresting policies to imprison members of the deprived minorities. The arresting policies are, though de iure being equal for all, having however de facto more negative effects on the black community, than the rest of population. One of the deciding elements also

seems to be the fact that the members of the black community in average represent the poorer segment of the society, on which also the get tough schemes target the most. The degrading welfare schemes further enhance those negative effects.

Though both phenomena; the rise of incarceration and the over-representation of African Americans in prisons, are really looked at together, it is however obvious that the two phenomena are tightly connected. This is however a politically more delicate subject, but with the recent changes in the government perhaps the time for a more precise analysis is ripe also in the US.

Section 1 of the 13 amendment of the US Constitution says that »Neither slavery nor involuntary servitude, except as punishment for crime, whereof the party shall have been duly convicted, shall exist within the United States, or any place subject to their jurisdiction.« The prison sentence means *per se* a violation of one natural right to freedom, that is why this topic is especially delicate. With the sentencing falling disproportionately on the African Americans, also the treats of human rights violations increase. With this the historical negative »relationship« of the African Americans to American (criminal) law continues...

References

Abramsky, Sacha (2001). Breeding violence. URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/violence.html (22.10.2008)

Anderson, Elijah (2001): Going straight; The story of a young inner-city ex-convict in *Punishment & Society*, no 1, vol. 3, p. 135-152.

Bauer, Marc et King, Ryan S. (2007): Uneven Justice: State Rates of Incarceration By Race and Ethnicity. URL: http://www.sentencingproject.org/Admin/Documents/publications/rd_stateratesofincbyraceandethnicity.pdf (22.10.2008).

Beckett, Katherine et Western, Bruce (2001): Governing social marginality. *Punishment & Society*, no 1, vol. 3, p. 43-59.

Beiser, Vince (2005): How did the Land of the Free become the world's leading jailer? URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/overview.html (22.10.2008).

Bernstein, Nell (2001). Left Behind. URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/left_behind.html (22.10.2008).

Brinc, Franc (2000): Zapor za koga, kako, s kakšnim ciljem in za kakšno ceno (Kriminološke in penološke teorije – resničnost ali mit). *Varstvoslovje*, No. 3, Vol.2, p. 229-238.

Corrections Corporation of America (CCA) (2008). Third Quarter 2008 Financial Results. URL: <http://investor.shareholder.com/cxw/releasedetail.cfm?ReleaseID=345987> (22.10.2008).

Critical Resistance (2008). What is the Prison Industrial Complex? URL: <http://criticalresist.live.radicaldesigns.org/article.php?preview=1&cache=0&id=58> (22.10.2008).

Demuth, Stephen et Steffensmeier, Darrell (2004). Ethnicity Effects on Sentence Outcomes in Large Urban Courts: Comparisons Among White, Black, and Hispanic Defendants. *Social Science Quarterly*, No. 4, Vol. 4, p. 994-1011.

Harrison, Paige M. et Beck, Allen J. (2006). Prisoners in 2005. URL: <[http:// www.ojp.usdoj.gov/bjs/abstract/p05.htm](http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/abstract/p05.htm) (25.10.2008).

Hirst, Paul (2000): Statism, Pluralism and Social Control, In: Garland et Sparks (ed.): *Criminology and Social Theory*, Oxford:Oxford University Press, p. 127-148.

Jackson, Jesse L. (2001). Liberty and justice for some. URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/liberty.html (22.10.2008).

Johnson, Gary E. (2001). Bad Investment. URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/investment.html (22.10.2008).

Justice policy institute. (2007). The Vortex: The Concentrated Racial Impact of Drug Imprisonment and the Characteristics of Punitive Countries. URL: <http://www.justicepolicy.org/content.php?hmlID=1811&smlID=1581&ssmlID=69> (22.11.2008).

Kanduč, Zoran (2003): Kriminaliteta, človekove pravice in varnost v po(zno)modernem svetu. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. No. 2, Vol. 54, p. 159-171.

Kaučič, Igor et Grad, Franc (2007): Ustavna ureditev Slovenije. Ljubljana: GV Založba.

Luna, Erik (2001). Principled Enforcement of Penal Codes. *Buffalo Criminal Law Review*. No. 515, Vol. 4, p. 515-625. URL: [http://wings.buffalo.edu/law/bclc/bclarticles/4\(1\)/lunapdf.pdf](http://wings.buffalo.edu/law/bclc/bclarticles/4(1)/lunapdf.pdf) (5.12.2008).

Marcus-Newhall, Amy and Pallucki Blake, Laura (2002): Perception of Hate Crime Perpetrators and Victims as Influenced by Race, Political Orientation, and Peer Group. *American Behaviour Scientist*, No. 1, Vol. 46, p. 108-135.

Mauer, Marc (2001): The causes and consequences of prison growth in the United States, *Punishment & Society*, No 1, Vol. 3, p.9-20.

Melossi, Dario (2000): Changing representations of the Criminal. In: Garland et Sparks (ed.): *Criminology and Social Theory*, Oxford:Oxford University Press, p. 149-181.

Morris, Monique W (2002): Prison Privatization: The Arrested Development of African Americans. In: Coyle, Campbell, Neufeld (ed.): *Capitalist Punishment: Prison Privatisation and Human rights*, Atlanta: Clarity Press, p. 88-101.

Motherjones.com (2005). Special report: Violence. URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/violence.html (15.04.2006).

Motherjones.com (2006). Overview. URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/overview.html (15.04.2006).

Motherjones.com (2008). Debt to society. URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/atlas.html (22.10.2008).

Parenti, Christian (2002): Privatized Problems: For-Profit Incarceration in Trouble. In: Coyle, Campbell, Neufeld (ed.): *Capitalist Punishment: Prison Privatisation and Human rights*, Atlanta: Clarity Press, p. 30-38.

Reitz, Kevin R.(1996): The American Experiment: Crime reduction Trough Prison Growth,. *European Journal on Criminal Policy and Research*, No. 3, Vol. 4, p.74-91.

Rose, Nikolas (2000): Government and Control. In: Garland et Sparks (ed.): *Criminology and Social Theory*, Oxford:Oxford University Press, p. 184-206.

Sinden, Jeff (2002): The Problem of Prison Privatization: The US Experience. In: Coyle, Campbell, Neufeld (ed.): *Capitalist Punishment: Prison Privatisation and Human rights*, Atlanta: Clarity Press, p. 40-47.

Speed Weed, William (2001): Incubating disease. URL: http://www.motherjones.com/news/special_reports/prisons/disease.html (22.10.2008).

The Sentencing Project (2008): Reducing Racial Disparitiy in the Criminal Justice System. URL: <http://www.sentencingproject.org/PublicationDetails.aspx?PublicationID=626> (25.11.2008).

The US Constitution. URL: <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.table.html#amendments> (7.11.2008).

Timoney, John F. (2008): Two more issues for President Obama, With Implications for Justice and Race. *Subject to debate*, No. 11, Vol. 22, p. 2. URL: http://www.policeforum.org/upload/STD_Nov08_web_510753293_11_252008120538.pdf (12.12. 2008).

Van Wormer; Katherine (2002):Prison privatisation and women In: Coyle, Campbell, Neufeld (ed.): *Capitalist Punishment: Prison Privatisation and Human rights*, Atlanta: Clarity Press, p. 102-113.

Walt DeNavas-Walt, Bernadette D. Proctor, Jessica Smith (2007): Income Poverty and Health Insurance Coverage in the United States: 2006. URL: <http://www.civilrights.org/assets/pdfs/p60-233.pdf> (12.12.2008).

West, Heather C. and Sabol, William (2008). Prisoners in 2007. URL: <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/pub/pdf/p07.pdf> (2.12.2008).

Wood, Phillip J. (2002): The rise of the prison industrial complex in the United States, In: Coyle, Campbell, Neufeld (ed.): *Capitalist*

Punishment: Prison Privatisation and Human rights, Atlanta: Clarity Press, p. 16-29.

Zimrig, Franklin E. (2001). Imprisonment rates and the new politics of criminal punishment. *Punishment & Society*, No 1, Vol. 3, p. 161-166.

Igralništvo v slovenskih medijih: med protiigralniškim in korporacijskim diskurzom

Gambling in the Slovenian Media: between anti-gambling and corporate discourse¹

Matej Makarovič²

Povzetek

Po desetletjih legaliziranega igralništva se je zdelo, da večina prebivalstva na lokalni in vseslovenski ravni podpira ali vsaj tolerira igralniško dejavnost. Več dejavnikov je nato prispevalo k precejšnjem umiku javne podpore projektu HIT – Harrah's. Analizirali smo medijske vsebine od 1. maja do 31. decembra 2007, da bi ugotovili, ali je medijski diskurz bolj pod vplivom korporacijskih akterjev ali pa igralništvu nasprotnih skupin civilne družbe. Negativna stališča do igralništva v analiziranih prispevkih so bila skoraj izključno odziv na »mega« projekt HIT – Harrah's, ne pa na druge dogodke. Zaključimo lahko, da takrat, ko je poročanje o igralništvu le rutina, zmorejo piarovski profesionalci korporacij jasno obvladovati medijski diskurz. Obstajajo pa posebne situacije, ko se to lahko obrne in postanejo aktivni državljani in nevladne organizacije enako ali še bolj vplivni.

Ključne besede: igralništvo, javni diskurz, mediji, civilna družba.

¹ The article is based on the paper presented at the 7th European Conference on Gambling Studies and Policy Issues, organised by European Association for the Study of Gambling in Nova Gorica in July, 2008.

² Assistant professor at the Faculty of Applied Social Studies, Slovenia.

Abstract

Following the decades of legalized casino gambling, it has seemed that most of the local and national population seemed to support or at least tolerate casino gambling. Several factors then contributed to the significant withdrawal of support for the Hit-Herrah's project by the public. Media content from 1 May till 31 December 2007 was analyzed to determine whether the media discourse has been more influenced by the corporate actors or by the contra-gambling civil society groups. The negative attitudes towards gambling in the analyzed articles were almost exclusively provoked by the Hit-Harrah's 'Mega' project but not by other events. It is concluded that when reporting on gambling is just a routine, the corporate P.R. professionals are clearly able to dominate the discourse. Nevertheless, there are special situations when this may reverse and the active citizens and NGOs may become equally or even more influential.

Keywords: *gambling, public discourse, media, civil society.*

Generally, gambling is an issue that may strongly divide the public opinion. It may be argued that public opinion concerning gambling does not depend significantly on any 'objective' social and economic impact on gambling, it is not particularly related to the social costs of problematic and pathological gambling. Rather it is based on the *perception* of gambling within a given environment. This perception is mostly produced and reproduced by public discourse on gambling that mostly takes place within the mass media.

Some research demonstrate that gambling may become more acceptable for the general and local public after being present in the area for a certain period of time, for example, more than a year

(Reith 2006). The research, for instance, by Room et al. (1999) concerning the gambling casino at Niagara Falls and by Frisch et al. (1999) in Winsor casino, Ontario, may confirm this. When casinos, especially large casinos, are planned and established they are likely to become a matter of public controversy but after the people get used to live with them they may become more tolerable and normal; they may cease to be a public issue.

Has this also been the case in Nova Gorica, a small Slovenian town with two large casinos owned by Hit, many gambling halls and the unsuccessful – as it had turned out – plan for the large gambling tourist center by Hit and Harrah's Entertainment? It may be claimed that the public discourse and public opinion that contributed their part to the failure of the Hit-Harrah's 'Mega-Centre' project in the region of Goriška should be understood in the local political, economical and cultural context.

It should be stressed that legalized casino gambling in Nova Gorica had already begun during the communist regime – for the western tourists only, while gambling was prohibited for the local population. During the 1980s Nova Gorica became the first tourist destination in Slovenia (and in Yugoslavia which Slovenia had been a part of) where casino gambling was not a supplementary but the central local attraction for western, mostly Italian, tourists (more on that in Luin 2004). These circumstances are closely related to the fact why casino gambling was not a major public issue in Goriška and Slovenia, at the time when it began:

- 1) public discussion on controversial issues was, despite some minor exceptions, clearly limited during the communist times;

2) social costs of gambling were not an issue that would directly affect the local population, since local citizens were not allowed to gamble legally.

Zlata Krašovec, the press representative of the NGO called 'The Coordination for the Restriction of Gambling' replied to a question why they had started to oppose gambling only now, several decades after it had been established in Slovenia: 'In our country, the first casinos appeared at the time when no one cared about the public opinion, since their establishment was decided by the Party, which saw them as a chance for money laundry for its own needs and for the needs of Udba [Yugoslav communist secret police]. Today, in the time of democracy we can and we should express our opinion about them.' (Krašovec 2007: 4). Her explanation about the communist times clearly makes sense. It remains unclear, however, why they have only decided to express their opinion 17 years after the institutionalization of parliamentary democracy in Slovenia.

It seems that after the fall of communism, the local population has already been accommodated to casino gambling. Allowing the locals to gamble in the local casinos was not a major policy issue but rather a normal expression of the overall liberalization of the society. During the 1990s the major casino company Hit only became the centre of a heated discussion because of the serious charges of corporate crime and judicial prosecution against some of the Hit top managers of the time. Even that, however, the major issue was not gambling as such but white collar crime.

Following more than two decades of legalized casino gambling, it has seemed that most of the local (in the Goriška region) and national (Slovenian) population seemed to support or at least tolerate casino

gambling. This was, for instance, demonstrated by the combined national-local sample within the social survey by CATI agency (2006). The support even went beyond tolerating the existing scope of gambling. Most of the respondents have also supported the possible extension of gambling supply in the region, including a major new investment. This was confirmed in spring 2007, when the national sample in the social survey by the agency 'Aragon' when most of the population claimed that the state should 'support' (not only tolerate) 'the investment with the foreign partner to the new gambling centre in the Goriška region' with 52 per cent of respondents in favor of the investment, 36 per cent against it and 11 per cent undecided (Makarovič and Zorec 2007).

Because of the lack of directly comparable social surveys data available it is difficult to evaluate directly to which extend the attitudes of the public towards the Hit-Herrah's project and gambling in general have changed. Nevertheless, at it seems, a relevant shift in public opinion, especially at the local level, has taken place during summer 2007. One may just mention one of publicly available social surveys by Delo Stik in July 2007 revealing that:

- 38% supported the HIT-Herrah's investment
- 30% supported gambling but not the presence of the American partner
- 25% opposed gambling because of etical reasons

It may be argued that several factors contributed to the significant withdrawal of support for the Hit-Herrah's by the public in Slovenia and particularly in Goriška region as demonstrated by the subsequent research. It may be argued that several factors have contributed to it:

- Mobilisation within the civil society against the HIT-Harrah's project and (to some extend) against casino gambling as

such; the leaders of the movement were clear that they want to *limit* gambling in Slovenia;

- Ambivalence of the local authorities who while mostly supporting the project hesitated to express full and unreserved support for it;
- ambivalence and unclear goals among the (potential) supporters of the project (on issues such as taxation, the role of the foreign partner, the lines of negotiations, competition and cannibalisation concerns etc.);
- the lack of mobilization among the supporters and potential supporters of the Hit-Harrah's project.

Public discourse on gambling as presented through the mass media may follow a variety of patterns. Generally, relevant research up to now demonstrates no fully consistent patterns of the public discourse on gambling. Discourse on gambling is often inconsistent and incomplete (Abt & McDowell, 1997). It tends to lack proper balance, since the advocates of gambling tend to overemphasize the benefits caused by gambling while the opponents tend to overstress the damage related to gambling (Reith, 2006).

Some authors such as Campbell (2003) found the dominance of the moralistic and 'moral panic' discourse when gambling is concerned. They noticed that anti-gambling arguments had clearly prevailed over the pro-gambling ones. Others, such as McMullan and Mullen (2001) found that corporate discourse clearly dominated over anti-gambling arguments making them rather insignificant.

This is also the key research question of this paper: who actually dominates the public discourse on gambling: the corporations supplying the gambling services or the opponents of gambling active

and organized within the civil society? Who is more able to determine the major political decisions on gambling in the critical moments?

To discover which of the options was truer for the Slovenian media and Slovenian public discourse, media content from 1 May till 31 December 2007 have been analyzed. We selected the period when the public discussion in Slovenia on the Hit-Harrah's project and gambling in general was the most intense. We have included the following media:

- Three relevant national dailies (Delo, Dnevnik, Finance) dealing mostly with political and economic issues
- A national political weekly (Mladina)
- A free commercial newspaper (Dobro jutro)
- The regional daily for the western part of Slovenia (Primorske novice)

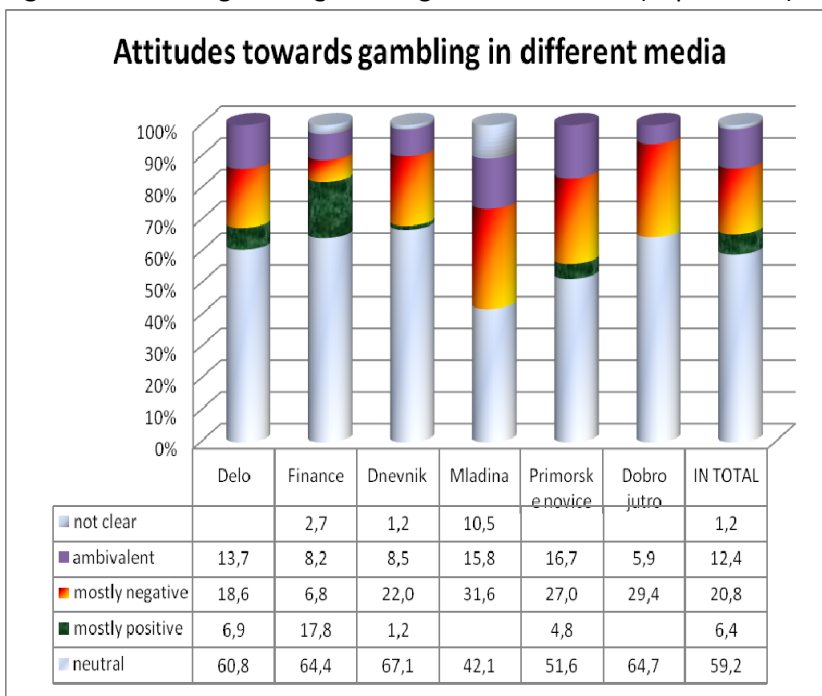
Due to practical reasons, the analysis was limited to the printed mass media. The unit of analysis was a single article. Any article in the given media within the given period was included into the analysis if it mentioned either the Hit Company or gambling. This enabled us to build a database of 527 articles. Out of them 414 mentioned gambling (related to Hit or not), while the rest mentioned Hit but did not explicitly refer to gambling in any sense. Each of the papers was analyzed in qualitative terms. This part of analysis enabled us to determine certain parameters and code them. The coding included, among others, the date, title, author(s), media, genre, the tone towards gambling, the size and position of the article within the printed media, some typical concepts used in the argumentation related to gambling, the sources used in the article and so on. Thus

the database was created and some simple statistical techniques were applied using the SPSS statistical package. For the purposes of this paper, however, we have limit ourselves to some basic aspects while others remain available for the future analyses.

The tone of writing about gambling regarding different media can be seen in Figure 1. Most of the articles were neutral. However, there were significantly more articles that use negative tone on gambling than those that speak on gambling in positive terms. This is not only true in general but also for any particular media except *Finance*, a Slovenian economic daily, mostly known for its predominantly (neo)liberal economic worldview, at least when compared with the other Slovenian newspapers. The political weekly *Mladina*, which is mostly considered as being of leftist orientation, and the free commercial weekly *Dobro jutro* did not publish a single article with predominantly positive views on gambling.³

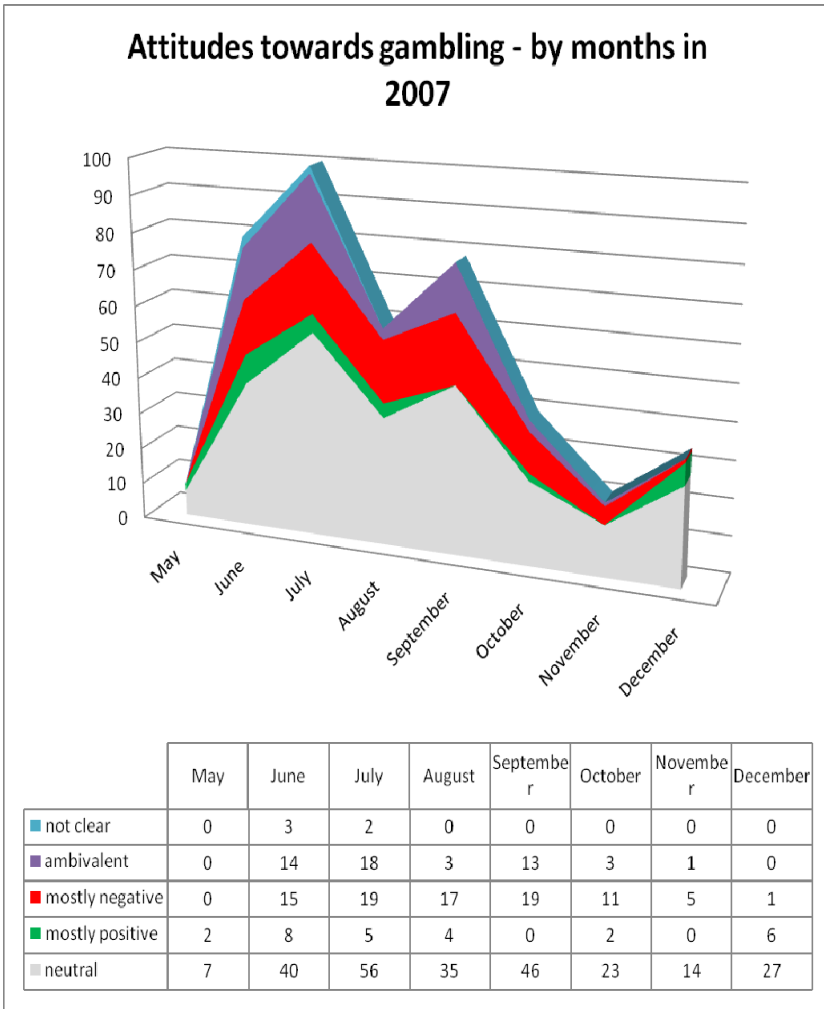
³ It may be debatable what is more relevant: the number of articles or the printed area they cover. While the following results are presented as numbers of articles, another analysis was done as well where articles were weighted by their area. The measurement unit was thus no longer the number of articles but the number of square centimeters covered by them. Despite some clear differences, the overall pattern remained the same as presented in the given analysis, where the number of articles (not their area in square centimeters) has been the base of our measurement.

Figure 1: Tone on gambling with regard to the media (in per cents)

Moreover, it is worth noting how the relations between the articles are changing within the four months period with regard to the prevailing attitudes towards gambling and Hit-Herrah’s project (see Figure 2). Though the period is too short to enable one to discover the trends in the long run, the data are quite interesting and telling.

Figure 2: Changes in the tone towards gambling during the seven months period in 2007 (counts of articles)

The number of articles in Figure 2 clearly demonstrates the significant increase in the number of articles opposing to gambling as the debate had intensified. On the other hand, this is not the case for

the 'positive' articles. Consequently, it seems that the advocates of gambling (especially of the Hit-Harrah's project had been – already at the beginning – unable to follow the debate in a more active manner and were not able to maintain a proportional amount of media attention during the most intensive parts of the debate. In December, however, one can observe a reversal and a situation similar to the one in May: again, more articles speak in favor of gambling than against it.

An even clearer picture can be given calculating the Janis-Fadner coefficient that ranges between – 1 (only negative attitudes) and 1 (only positive attitudes) while 0 means that the situation is completely 'balanced'. In the literature several version are used (see e.g.: Splichal 1990; Pollock et al. 2001, Bansal and Clelland 2004; Deephouse in Bansal in Clelland 2004). A modified formula that also includes the possibility of the ambivalent position (as slightly different from the neutral one) would be (when there are more articles with the predominantly negative than with the predominantly positive attitude towards gambling):

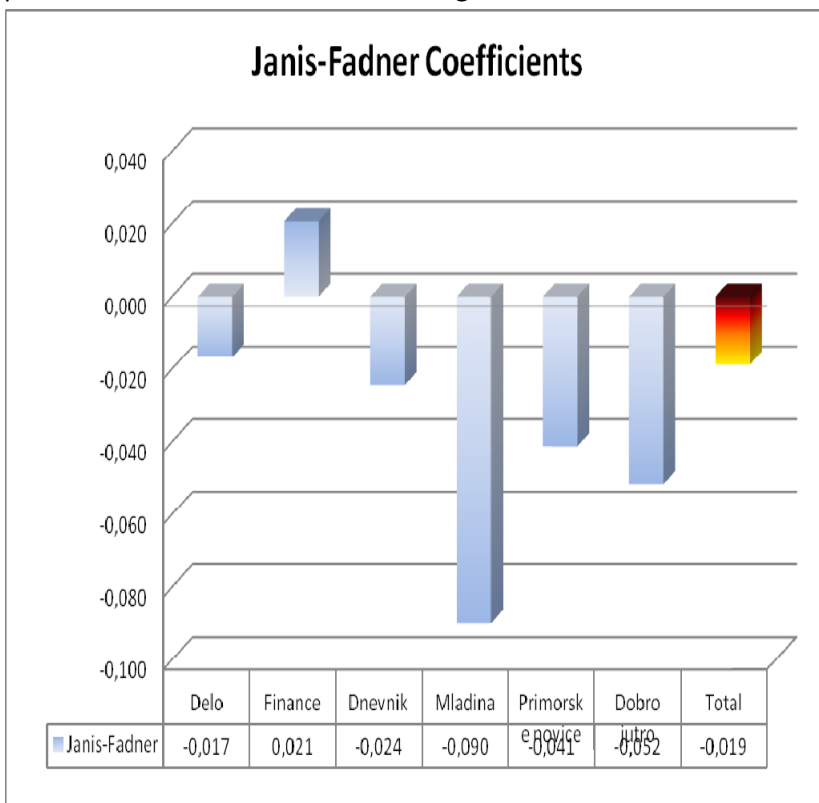
$$JFC = \frac{(n \times p) - n^2}{t^2}$$

When p = number of positive articles and n = number of negative articles and

t = positive articles + negative articles + neutral articles + ambivalent articles

In Figure 3, one can observe the data on the Janis-Fadner coefficient in general and for the particular media. Except in the case of *Finance*, the values are negative but far from extreme. This demonstrates the domination of the neutral attitudes with a slight leaning towards the contra-gambling position.

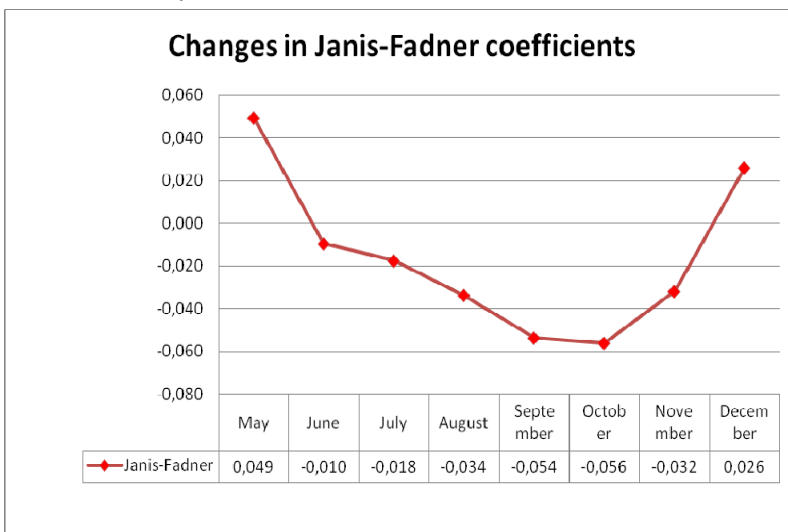
Figure 3: Janis-Fadner Coefficients concerning gambling for the particular media and for the media in general

What is much more significant are the changes in Janis-Fadner coefficient from May to December, 2007 (see Figure 4). Although the

changes are not extreme, they reveal an interesting pattern. Negative values in the Janis-Fadner coefficients were the most significant when the public debate on the single particular project reached its peak. The negative attitudes towards gambling in the analyzed articles are almost exclusively provoked by the Hit-Harrah's 'Mega' project of what was supposed to become the European largest destination casino resort. They either opposed this project in particular or gambling in general but they almost never opposed any other project that extended the gambling capacities in Slovenia. Nevertheless, these capacities have significantly increased during 2007 and the failed Hit-Harrah's project was far from the only one during that time.

Figure 4: Attitudes towards gambling in the selected Slovenian media as measured by Janis-Fadner coefficients

During a single month, in December 2007, Hit opened a new gambling and entertainment center *Mond* in Šentilj in Northeastern

Slovenia at the Slovenian-Austrian border (8000 square meters, 400 slot machines, 20 gambling tables) as one of its largest green-field investments ever. During the same month (!), three new gambling halls were opened: in Bernardin hotels, Portorož, (2100 square meters, 168 slot machines, 4 electronic roulettes), in hotel Riviera, also in Portorož, (500 square meters, 176 slot machines, 3 electronic roulettes), and in Sežana (800 square meters, 130 slot machines) (Perko 2007: 20).

These events were quite briefly reported by the media, mostly directly summarizing the messages by the corporate public relations services – without critical comments by the journalists, the NGOs or active citizens. This was a type of reporting that contributed to the relatively ‘positive’ coverage of gambling issued in December, 2007, when – on the other hand – the debate on the Hit-Harrah’s ‘Mega’ investment has almost ended, since the implementation of the project at that time has already been considered by the opinion makers as very unlikely. In other words, there was an extensive and relatively critical public debate about a project in the field of gambling that has failed and a complete lack of any public debate about the gambling projects that had in fact take place.

The question whether the public debate, the mobilization of the civil society and the activation of the NGOs in fact determines the success or failure of the projects in the field of gambling is not particularly relevant for our discussion. It would be a great oversimplification to claim that the Hit-Harrah’s project had failed purely because of the resistance within the civil society. The later was merely one of the factors, whose significance, however, is quite difficult to determine in the Hit-Harrah’s case.

The crucial question is rather why corporate discourse may dominate the media in some circumstances (like in May and December, 2007) but becomes rather inferior in the intensive public debates caused by some other circumstances (e.g. from August to October, 2007). And, why was the corporate discourse – during the most heated debate – unable to match the opposition within the civil society?

At least a partial explanation for the latter question can be found in the different types of argumentation used by the advocates and the opponents of the Hit-Harrah's project and gambling in general.

There are 32 articles, where the pro-gambling attitudes clearly prevail. Their typical authors are the representatives of Hit and Harrah's, mostly as the interviewees or signed under the published official statements, experts and only a few journalists (especially in *Finance*). The typical emphases of these articles are on the (economic) benefits based on the expansion of gambling, the connection between gambling and tourism. Only a few contributions include certain moral and ethical concepts such as responsibility (5 articles) and honesty but this is more an exception than a rule. The pro-gambling discourse is mostly instrumental-rational. It stresses the benefits in relation to costs. The language of morale and values is mostly used in the defensive sense, when they have to defend against the accusations by the opponents. The basic values are mostly not used more aggressively – to advocate the Hit-Harrah's project and gambling in general, for instance demanding freedom, free entrepreneurial initiative, freedom of (consumer's) choice, national confidence and development, national, citizens' and consumer's maturity etc. Although such emphases might have fit the pro-gambling discourse they had been virtually absent from it. It should be noted that the value of freedom has been used (though

not often) in Slovenia by the opponents not the advocates of gambling.

The contra-gambling discourse on the other hand, is quite different. There are 92 articles in our sample where contra-gambling arguments clearly prevail. Their typical authors are NGO representatives, intellectuals of different worldviews, Roman-catholic Church representatives, and left oriented journalists. Concerning the opposition to the Hit-Harrah's project an interesting (and rare) alliance can be noted between the leftist and rightist-conservative actors who otherwise tend in quite an open political and cultural conflict in Slovenia between each other.

Gambling can be rejected on two different grounds, though they can be related to each other:

- Because of its problematic *consequences* (social, psychological, economical etc.)
- Because of being *evil* as such.

Within the Slovenian discussions on gambling the first option was much more likely, especially as far as the official public statements of the contra-gambling NGO co-ordinations were concerned. The second option was significantly less present and was mostly expressed as an personal opinion of some individuals.

The contra-gambling discourse in Slovenia, as it seems from our data, is often extensively value laden, since its basic concepts are either important positive values (jeopardized by gambling) or negatively valued concepts (caused by gambling). The most typical positive concepts can be observed in Figure 5 and the most typical negative ones in Figure 6.

The most notable positive concept is the family, often with the emphasis on the children as the value which should be protected from gambling. It is hardly a coincidence that family is also the institution most trusted by the Slovenians and is considered as one of the highest values according to the public opinion surveys (Toš et al. 2004). The concepts of Slovenian nation and homeland (that should be defended against gambling, especially the *foreign* one) is stressed.

Figure 5: The positive concepts in the contra-gambling discourse (counts of articles where concepts appear)

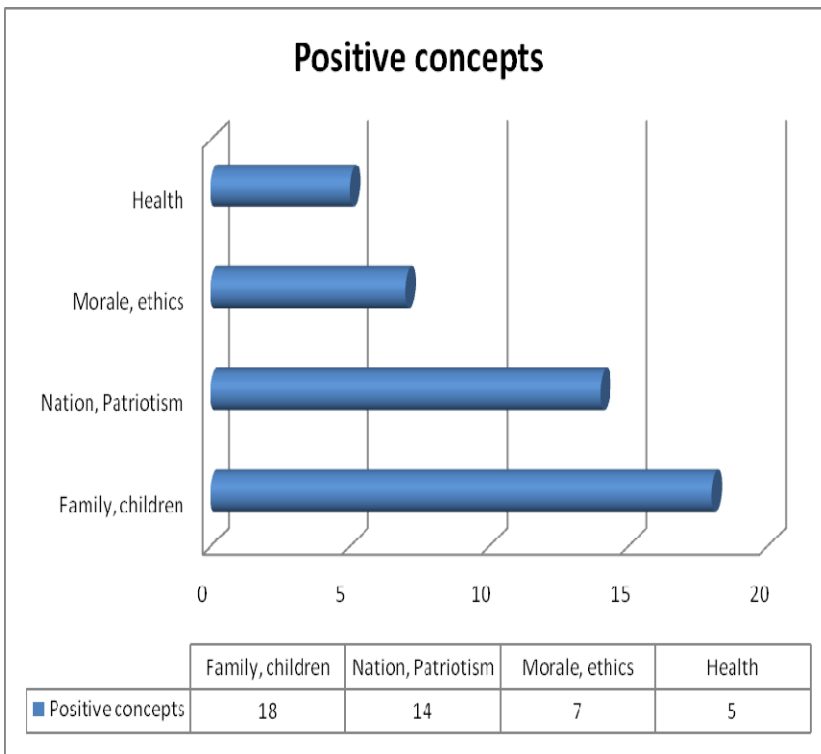
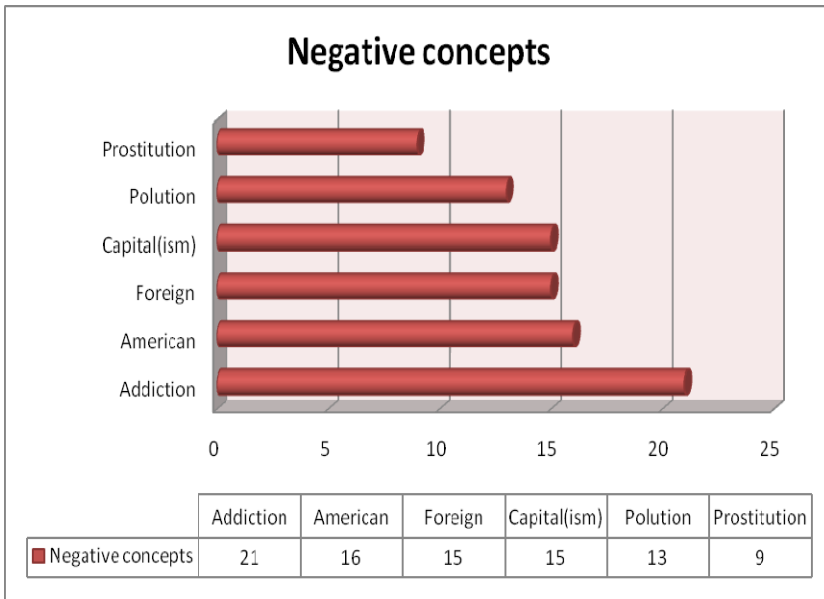

Figure 6: The negative concepts in the contra-gambling discourse (counts of articles where concepts appear)

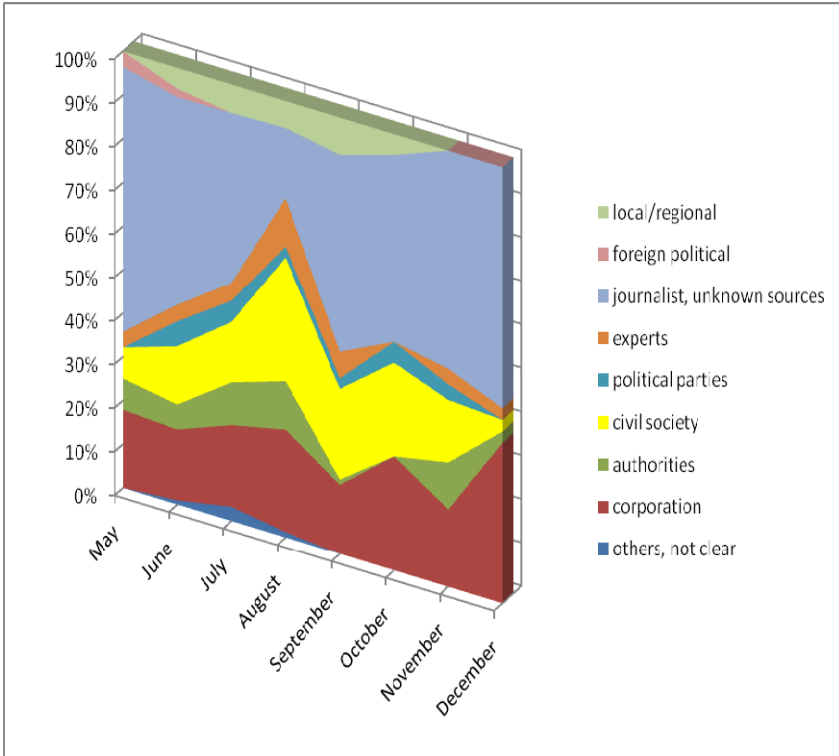
Among the negative concepts, addiction from gambling (which is mostly not valued laden) is ranked first. The value component, however, is much more present in the concepts of ‘America(n)’, which tends to be presented with a clear negative connotation. In several cases the rightist-conservative – sometimes even xenophobic – understanding of foreigners (foreign, foreigners, foreign labor force) may go hand in hand with the (mostly leftist) tendencies towards anti-Americanism and anti-capitalism. The concept of pollution is also quite interesting to note, since it is sometimes (deliberately) used in an ambivalent manner. It can imply both ecological matters and/or the (metaphorical) *moral* pollution of the people and the land, which are otherwise clean.

One of the (perhaps quite successful) strategies of the contra-gambling discourse is also its use of contrasts. For the purpose of this analysis these have been classified as follows:

- The ecological contrast: *the green Slovenia* against *the American desert* (the new centre will change the green Goriška region and Slovenia to something like Nevada desert);
- The nationalist contrast: *Slovenian* against the *foreign* (foreign capital; being *sold* to the foreigners, to the Americans; the problem of foreign labor force, of foreign habits);
- The sociological contrast: *community* against *disintegration* caused by gambling that jeopardizes the community;
- Preindustrial contrast: the idyllic *agriculture* against the dangerous *gambling*;
- Postindustrial contrast: high technology and education against ‘cooks and waiters’;
- The contrast at the level of actors: *civil society* against the big *corporation*.

The relation between the corporate and other discourses when gambling is concerned can also be observed from a more quantitative angle. The articles in our sample were also categorized according to the circumstances under which they had appeared: do they, for instance, seem to be a direct reflection of a corporate press conference, a government press release, a statement by an NGO, an initiative by the journalist or her/his editor, the result of her/his research etc. This may also tell as *who* in fact generates the news in a certain time period and is thus able to impose his/her own discourse to the others through the mass media. The changes in this respect within our sample can be seen in Figure 7.

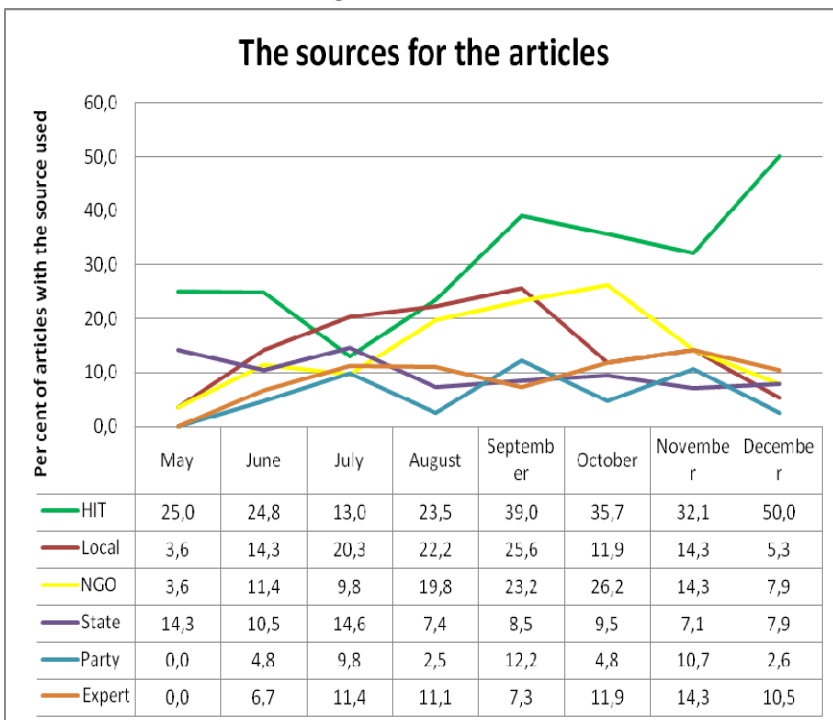
Figure 7: Where does the initiative/cause for the article mainly come from (per cent of articles per month) – one option possible per article

It can be noted that corporations (including Hit and others) were able to have the major initiative for new articles in May and especially in December, 2007. During summer and early autumn when the debate on the Hit-Harrah’s project had been the most intensive, however, it was almost overrun by the NGOs and individual active citizens (both included under the concept of ‘civil society’).

These relations quite clearly corresponds to the question which sources an article refers to. Being used as a source mostly means the ability to present one’s own arguments and the logic of thinking about gambling issues. The changing relationships between the sources used in the articles can be seen in Figure 8.

Figure 8: The actors used as sources (several different actors can be used as sources within a single article)

The most important sources to which the articles in the sample referred were Hit, the local authorities (municipality representatives) and the NGOs. The increasing mobilization of the NGOs through summer can be observed and its decline in November and December

when the Hit-Harrah's project became very unlikely. The activity of Hit public relations has clearly increased in autumn. However, this was mostly not an intervention to save the Hit-Harrah's project but mostly the communication concerning either other internal matters in Hit or the rest of the Hit projects.

Returning to the question of whether the media coverage of gambling in Slovenia is more dominated by the discourse of the (corporate) advocates of gambling or by its opponents, we cannot confirm either of these two options. The situation seems to be somewhat more complex. It may be argued that *in the 'normal' circumstances, when reporting on gambling is just a routine, the corporate P.R. professionals are clearly able to dominate the discourse.* Their press conferences and press releases are the major source for the media and thus they are the major generator of news and of the prevailing media discourse. In this respect one may agree that the findings of McMullan and Mullen (2001) may also be valid for the Slovenian case.

Nevertheless, there are special situations when this may reverse and the active citizens and NGOs may become equally or even more influential in the public debates on gambling than the corporate representatives. This is preconditioned by the (expectation of) great events – great enough to enable the mobilization within the civil society. This is not, however, a massive mobilization but rather an activation of several local (and national to some extent) opinion makers that are active enough to persuade the public that the issue they are up against is highly controversial. Although the opposition to gambling, which became symbolized by the Hit-Harrah's project, was represented by two co-ordinations which formally included numerous NGOs, only a few (though extremely active) persons from

these opposition actually appeared in the public. Nevertheless, such a mobilization should generally be considered as a relatively unlikely event that could not be caused only by gambling as such but by a combination of several factors.

These may particularly include:

- The socially perceived *scale* of the project, which was mostly constructed by its labels such as the ‘mega’ project, ‘Slovenian Las Vegas’, etc. The project was thus perceived as extremely significant and thus worthy of a significant response;
- The possibility for the wide alliance of the opponents based on the variety of *values* including nationalists, conservatives, the Roman-catholic church and its allied associations, anti-American and anti-capitalist leftists, etc.
- The coincidence between the opposition to the project based on values and significant vested *interests* of some relevant local and perhaps even national actors; these may include even some owner of the gambling halls in the region which might perceive the new project as a too dangerous competition;
- The ambivalence and reservations of the local elites reluctant to fully support the project and thus contributing an overall atmosphere of skepticism towards the Hit-Harrah’s project.

Such a combination is far from typical and there is no necessity that it may be successful again in the future in some different circumstances. Consequently, it would clearly be premature to consider the failure of the Hit-Harrah’s project to be a triumph of the civil society against the corporation. Although it is rather a unique complex combination of factors it demonstrates that special situation

when the contra-gambling discourse prevails over the (corporate) pro-gambling discourse is one of the options.

References

Bansal, P. in J. Clelland (2004): Talking Trash: Legitimacy, impression management, and unsystematic risk in the context of the natural environment. *Academy of Management Journal*, vol. 47, no. 1, str. 93-103.

Campbell, Colin S. and Garry J. Smith (2003): Gambling in Canada: From Vice to Disease to Responsibility. *CBMH*, vol. 20, no. 1, pp. 121-149.

Krašovec, Zlata (2007): Igralništvo, ne hvala [Gambling, no, thanks], *Primorske novice*, 27-September-2007, p. 4.

Luin, D. (2004). *Družbeno ekonski vidiki igralništva in igralniški turizem* [Socio-economic aspects of gambling and gambling tourism]. Nova Gorica: Turistica.

Makarovič, Matej and Klavdija Zorec (2007). Odnos slovenskega javnega mnenja do igralništva (1997-2007) in do predvidene investicije v igralniško-zabaviščni center: Preliminarno raziskovalno poročilo [Slovenian public opinion on gambling (1997-2007) and on investment in new gambling entertainment centres. Preliminary report]. Nova Gorica: Faculty of Applied Social Studies.

McMullan, John L. and Jason Mullen (2001): What makes gambling news? *Journal of Gambling Studies*, vol. 17, no. 4, pp. 312-352.

Perko, Bogdan (2007): Hazard kot zabava in posel [Hazard as fun and business], *Finance*, no. 243, p. 20.

Pollock, J. C. et al. (2001): Nationwide Newspaper Coverage of Privacy on the Internet. Paper presented at the annual conference of the New Jersey Communication Association, March 31, 2001, Monmouth University, Long Branch, NJ.

Reith, Gerda (2006). *Research on the social impacts of gambling: Final Report*. Scottish Executive Social Research. Available at: www.scotland.gov.uk/socialresearch.

Splichal, Slavko (1990): *Analiza besedil; Statistična obravnava jezikovnih podatkov v družboslovnih raziskavah*. [Analysis of texts: Statistical consideration of language data in the social science research] Ljubljana: FSPN-RI.

Toš, Niko, ed. (2004): *Vrednote na prehodu III* [Values in Transition, vol. 3]. Ljubljana: FDV-IDV.

S procesnim pristopom do izboljšanja kakovosti visokega šolstva

Improvement of quality of tertiary education institutes by process approach

Boris Bukovec¹

Povzetek

V članku uvodoma poudarjam, da je govor o izboljšanju kakovosti govor o izboljšanju razmerij med ljudmi znotraj visokošolskih zavodov. Nadaljujem z ugotovitvijo, da se mora pot kakovosti visokega šolstva začeti znotraj posameznih visokošolskih zavodov in sicer z začetnim razmišljanjem o njihovem poslanstvu, viziji in vrednotah.

Ker lahko po mnenju mnogih kakovost visokega šolstva izboljšujemo z neposredno, a smiselno prilagojeno uporabo uspešnih pristopov in modelov iz gospodarskega sektorja, v nadaljevanju navajam devet ključnih priložnosti za izboljšanje, ki jih lahko visoko šolstvo prepozna v vsakdanji praksi uspešnih organizacij.

Osrednji del vsebine je namenjen predstavitvi predloga dolgoročnega plana izboljšanja kakovosti, ki vsebuje šest faz. Začetna faza je namenjena samoevalvaciji, sledi pa ji faza definicije oziroma redifinicije poslanstva, vizije in vrednot organizacijske kulture zavoda. V tretji fazi predlagam certificiranje po zahtevah standarda ISO 9001, po njegovi uspešni

¹ Doc. dr. Boris Bukovec je zaposlen na Fakulteti za informacijske študije v Novem mestu.

uvedbi pa nadgradnjo z elementi modela poslovne odličnosti EFQM, ki lahko dobre popelje do nacionalne nagrade za kakovost (PRSPQ), najboljše pa tudi do evropske nagrade za kakovost (EQA). Pri izvedbi tega programa prepoznavam odločilno prednost tistim visokošolskim zavodom, ki bodo institucionalizirali svojo predanost do kakovosti z imenovanji prodekanov za kakovost.

Ključne besede: kakovost, procesni pristop, visoko šolstvo

Abstract

This article's objective was to determine what the quality of education on tertiary level is. It starts with the idea that improved quality means improved relations among people inside institutions. The quality should begin by thinking about vision, mission and values of an individual institution.

The quality of tertiary education could be improved with the use of successful attitudes and models taken directly from the economic sector and adapted according to specific needs. Ten key chances for improvement are mentioned which tertiary education institutions can recognise in the praxis of successful organisations.

The long-term plan for improvement of the quality having six phases is presented. Self-evaluation represents the initial phase, the following phase is definition or redefinition of mission, vision, and values of an institution. In the third phase certification according to ISO 9001 standards is suggested, followed by certain elements of the EFQM business quality model, which could lead to national quality award (PRSPQ), the best institutions could be awarded The European Quality Award (EQA). This study's conclusions indicate decisive advantage of

institutions which will institutionalise their dedication to quality by nominating assistant deans for quality.

Keywords: *quality, process approach, tertiary education*

Izobraževalna dejavnost postaja najhitreje rastoča panoga na svetu

Nenehne spremembe v okolju ponujajo nove priložnosti, izkoristijo pa jih lahko le ljudje, ki nenehno skrbijo za razvoj svojega znanja in metod učenja. Učenje postaja vseživljenjski proces, izobraževalna dejavnost pa najhitreje rastoča panoga na svetu. Predhodne navedbe lahko razumemo tudi kot dejstvo, da bodo »uka žejni ljudje« imeli čedalje večjo možnost izbire, v konkurenčnem boju pa bodo obstale le tiste izobraževalne ustanove, ki bodo gojile vrednote kakovosti in s tem nenehno izboljševanje svojega sistema. Istočasno pa mnogi avtorji navajajo, da bo v šolskih sistemih prišlo do vsebinskih in kakovostnih sprememb zaradi naslednjih dejstev (Lipičnik, 2001, str. 13):

- globalizacija in njeni pritiski zahtevajo drugačno izobraževanje,
- cilj izobraževanja ni več preprosto prenašati znanje, ampak učiti ljudi, kako naj se učijo, rešujejo probleme in združujejo staro z novim,
- znanje v starem smislu ostaja količina podatkov, znanje v novem smislu pa postaja zmožnost kombiniranja podatkov v novo spoznanje ali rešitev,
- vsako komuniciranje je učenje in iskanje asociacij,

- namesto ravnanja z znanjem (Knowledge management) je bolj smiselno uporabljati izraz ravnanje z učenjem (Learning management).

Ob členitvi naslova članka »S procesnim pristopom do izboljšanja kakovosti visokega šolstva« lahko opazimo njegovo dvostavčnost, kjer drugi stavek opisuje cilj, torej izboljšanje kakovosti visokega šolstva, prvi del pa nakazuje pot do tega cilja. Izboljšanje kakovosti visokega šolstva torej lahko dosežemo s procesnim pristopom. Če še bolj poenostavim naslov na nivo ključnih besed, se lahko zadovoljimo z besedama **organizacija** in **proces**. Torej izboljšanja kakovosti visokega šolstva oziroma ORGANIZACIJE kot cilj in učinkoviti PROCESI kot eno od sredstev.

Definicije pojma organizacije so številne in celo preštevilne, toda gledano z vidika postmoderne organizacijske paradigme sta mojemu dojemanju in mojim izkušnjam, povezanih predvsem s prepoznavanjem vzrokov za organizacijsko neuspešnost, najljubši naslednji definiciji:

- Organizacija je sestav medsebojnih razmerij med ljudmi (Lipovec, 1987, str. 35).
- Organizacija so razmerja med ljudmi (Ovsenik, 1999, str. 27).
- Organizacija so ciljno usmerjena razmerja med ljudmi (Bukovec, 2007, str. 8).

Izhajajoč iz definicije organizacije se jasno nakazuje, da če je naš cilj izboljšanje kakovosti organizacije, potem se moramo osredotočiti v trajno rast razmerij med ljudmi in njihovo ustvarjalnost. V središču je torej človek, vsak posebej in vsi

institutions which will institutionalise their dedication to quality by nominating assistant deans for quality.

Keywords: *quality, process approach, tertiary education*

Izobraževalna dejavnost postaja najhitreje rastoča panoga na svetu

Nenehne spremembe v okolju ponujajo nove priložnosti, izkoristijo pa jih lahko le ljudje, ki nenehno skrbijo za razvoj svojega znanja in metod učenja. Učenje postaja vseživljenjski proces, izobraževalna dejavnost pa najhitreje rastoča panoga na svetu. Predhodne navedbe lahko razumemo tudi kot dejstvo, da bodo »uka žejni ljudje« imeli čedalje večjo možnost izbire, v konkurenčnem boju pa bodo obstale le tiste izobraževalne ustanove, ki bodo gojile vrednote kakovosti in s tem nenehno izboljševanje svojega sistema. Istočasno pa mnogi avtorji navajajo, da bo v šolskih sistemih prišlo do vsebinskih in kakovostnih sprememb zaradi naslednjih dejstev (Lipičnik, 2001, str. 13):

- globalizacija in njeni pritiski zahtevajo drugačno izobraževanje,
- cilj izobraževanja ni več preprosto prenašati znanje, ampak učiti ljudi, kako naj se učijo, rešujejo probleme in združujejo staro z novim,
- znanje v starem smislu ostaja količina podatkov, znanje v novem smislu pa postaja zmožnost kombiniranja podatkov v novo spoznanje ali rešitev,
- vsako komuniciranje je učenje in iskanje asociacij,

na vseh področjih, zagotavljamo nenehno izboljševanje kakovosti življenja posameznikov, organizacij in skupnosti.«

Podana definicija sovpada s ključnimi besedami bistva poslanstva Univerze v Ljubljani (http://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/predstavitev_ul.aspx), v članku predlagana definicija pa je bila oblikovana v sklopu vaj pri predmetu Osnove poslovedenja. Odgovor v smislu »kdo smo« predstavljata ključni besedi »izobraževanje« ter »prenos znanja« in morata služiti za izpeljavo temeljnih procesov, bistveno usmeritev procesov pa moramo prepoznati preko ključnih besed iz poslanstva, ki smo jih opredelili v smislu odgovora na del vprašanja »komu služimo«. Torej komu so namenjeni rezultati teh procesov. Rezultati procesov izobraževanja in prenosa znanja so po naši definiciji poslanstva namenjeni izboljševanju kakovosti življenja posameznikov, organizacij in skupnosti. Tu je ključna kakovost življenja, torej posameznikovega kot tudi organizacijskega in civilizacijskega. Življenje je po Capri (2002, str. 37) definirano kot »proces spoznavanja« oziroma kot »proces učenja za nenehno obvladovanje sprememb«. Taka razčlenitev poslanstva visokošolske organizacije postavlja torej sklep, da morajo procesi izobraževanja in prenosa znanja biti namenjeni posameznikom, da bodo spoznali in nenehno izboljševali svoj proces spoznavanja oziroma proces učenja za obvladovanje sprememb. V središču je torej posameznik, študent kot odjemalec oziroma odjemalec kot prejemnik prenosa znanja. Rezultati oziroma storitve visokega šolstva morajo tako omogočiti nenehno izboljševanje procesa spoznavanja posameznika in preko njegovih razmerij z drugimi tudi organizacijskih sistemov in družbe.

Pomembno je tudi zavedanje, da storitve oziroma proizvodi nastajajo v procesih. To je že desetletja znano dejstvo, poznano iz osnov managementa kakovosti in dobre prakse uspešnih pristopov v gospodarstvu, kjer se izboljšanje kakovosti proizvodov dosega z izboljševanjem procesov. To velja tudi za visoko šolstvo. Doseganje izboljševanja kakovosti življenja oziroma procesa spoznavanja kot rezultata procesov visokega šolstva vodi preko izboljševanja procesov, ki potekajo znotraj visokošolskih organizacij. Ponovno je tu analogija iz gospodarstva, kjer se dokazuje, da je za kakovost proizvoda potrebna kakovost procesa, za kakovost procesa pa kakovost organizacije. Poenostavljeno povedano, pri izboljševanju kakovosti visokega šolstva se moramo lotiti izboljševanja kakovosti visokošolskih zavodov kot organizacijskih sistemov, ob čemer moramo sočasno izboljševati tudi kakovost temeljnih procesov. Vzvod izboljšanja je v procesih in njihovi smiselni povezavi v sistem, ki pa je ne moremo dosegati brez izboljšanja osebne kakovosti visokošolskih učiteljev, sodelavcev in strokovnega osebja. Pomembno pa je predvsem nenehno zavedanje tudi drugega dela poslanstva, ki razkriva bistvo orientacije vseh naporov. Gre za osredotočenje na »služenje« posameznikom, organizacijam in družbi in zagotavljanje nenehnega izboljševanja kakovosti njihovega življenja. Gre za paradigmatičen premik k »odjemalcem«. Tudi v gospodarstvu so v temelju premikov k izboljšanju bili potrebni premiki k prepoznavanju, spoznavanju in priznavanju »dejanskih« odjemalcev (kupcev, strank, potrošnikov, pacientov...). Gre torej za vzpostavljanje odnosa kupec – dobavitelj. Razmerje študent – visokošolski zavod velja za zunanji odnos, notranji odnos kupec – dobavitelj pa zahteva tudi prenekateri miselni preobrat in

spremembo notranjih odnosov in razmerij med visokoškolskimi učitelji, sodelavci in strokovnim osebjem.

Pot do kakovosti visokega šolstva je dolga, še daljša in napornejša pa je pot do njegove odličnosti, saj zahteva spremembo močno zasidranega miselnega vzorca

Iz teorije, predvsem pa iz prakse spodletelih poskusov organizacijskega spreminjanja lahko dobimo pomenljiv poduk, da velikokrat ustaljene navade in miselni vzorci zavirajo ali celo onemogočajo spreminjanje. Močno usidrane in okostenele organizacijske kulture lahko zmanjšajo sposobnost prilagajanja posameznikov in celotne organizacije novonastalim dejstvom v okolju. Spremembe so se in se dogajajo, vsak posameznik sam pa se lahko odloči, ali ga novonastalo stanje vznemiri ali ne. Torej ali se in kako se odzove na spremembo, je stvar njegove odločitve, ki pa je odločilno pogojena z njegovim miselnim vzorcem, identiteto oziroma naborom vrednot. V smislu organizacije to povezujemo z organizacijsko kulturo. Zanimiv in poučen je lahko tudi pogled v zgodovino, ki dokazuje, da so se uspešneje prilagajale novonastali situaciji tiste organizacije, pri katerih se je nenehno in korenito spreminjala tehnologija v temeljnih procesih. V gospodarstvu je to dovolj očitno, kot tudi pri zdravstvu, delno tudi pri javni upravi, veliko manj pa je to spreminjanje tehnologije prisotno v sodstvu in šolstvu. Ponuja se sklep, da je ravno zaradi tega dejstva, torej močno usidrane in okostenele kulture, potrebno predvsem v sodstvu in šolstvu zagotoviti temeljito preobrazbo obstoječega miselnega vzorca zaposlenih in njihovih organizacij.

Tudi tu se ponuja posnemanje analogije iz gospodarstva, kjer se kot poslovno uspešna dokazuje sodobna paradigma vodenja,

temelječa na filozofiji kakovosti (TQM – Total Quality Management) in njenih temeljnih gradnikih (osredotočenost na odjemalce, razvijanje partnerstva, razvijanje in vključevanje zaposlenih, upravljanje na podlagi procesov in dejstev, stalno učenje, inoviranje in izboljševanje, voditeljstvo in stanovitnost namena, družbena odgovornost, usmerjenost v rezultate). Vodstvom visokošolskih zavodov predlagam previdno in z občutkom izpeljan proces definiranja oziroma redefiniranja paradigme vodenja, ki naj sloni na prej omenjenih temeljnih gradnikih filozofije TQM.

Ker pa poslanstvo in narava dela v visokem šolstvu temeljita na strokovnosti in visoki zavesti visokošolskih učiteljev in sodelavcev, je tukaj odločilno pomemben tudi razvoj pristopa za vzporedno »prepoznavanje« in ugotavljanje priložnosti za izboljšanje osebnih paradigem visokošolskih učiteljev in sodelavcev oziroma »sovpadanja posameznikove paradigme« z organizacijsko. To mora biti proces in ne projekt. Gre za proces spoznavanja, ki ga moramo sprejeti in internalizirati najprej visokošolski učitelji sami. Če se sami podvržemo procesu spoznavanja in osebnega razvoja, potem lažje razumemo in udeležimo poslanstvo šolstva.

Ob tem se moramo zavedati, da je pri vsem tem ključna izgradnja ustrezne, torej k nenehnemu izboljšanju usmerjene kulture znotraj visokošolskih zavodov, ki pa je v določeni meri pogojevana tudi s splošno družbeno kulturo današnje družbe oziroma civilizacije. V zatečenem stanju dokaj hitro lahko najdemo opravičila za pesimističen pogled in posredno tudi za našo pasivnost, a posamezni primeri proaktivnih organizacij s področja šolstva dokazujejo, da obstajajo možnosti in pristopi, ki

omogočajo izgradnjo kulture kakovosti in odličnosti. To potrjuje tudi teorijo, ki dokazuje, da se preobrazbe dogajajo s pristopom od znotraj navzven, torej da se spremembe miselnih vzorcev zgodijo najprej na osebni ravni, temu pa sledijo spremembe na kolektivni ravni. V tem smislu lahko tudi dokazujemo, da je možno in potrebno doseči premike od povprečnosti do odličnosti preko kakovosti visokega šolstva znotraj posameznih visokošolskih zavodov.

Učenje iz napak in dobrih praks izven visokega šolstva

Menim, da lahko kakovost visokega šolstva izboljšujemo z neposredno, a smiselno prilagojeno uporabo pristopov in modelov iz gospodarskega sektorja. Pri tem je pomembno razumeti predvsem poslanstvo in naravo dela v visokem šolstvu, ki temelji na strokovnosti in visoki zavesti visokošolskih učiteljev in sodelavcev. Izboljševanje kakovosti je tu usmerjeno predvsem v krepitev kulture, temelječe na vrednotah, viziji, odnosih in kakovosti.

V nadaljevanju predstavljam nekaj posameznih dilem, s katerimi se srečujemo pri izgrajevanju kulture kakovosti v gospodarskem sektorju in ki predstavljajo priložnost za razmislek in učenje tudi na področju visokega šolstva. Podana razmišljanja niso sistematično urejena in so mišljena kot izhodiščne smernice za iskanje nadaljnjih priložnosti za izboljšanje kakovosti v visokem šolstvu:

- **Razumno ravnotežje med količino in kakovostjo:** O kakovosti storitev in proizvodov težko govorimo tam in takrat, kjer in ko smo osredotočeni samo na njihovo količino. V Sloveniji se od vsakega visokošolskega učitelja pričakuje izvedba polne, z normativi opredeljene delovne

obveznosti v sklopu rednega študija in kot dodatek, sicer res posebej plačan, še identičen obseg dela pri izvedbi študija ob delu. Čas, porabljen za dodatne pedagoške obveznosti v sklopu študija ob delu, se »ukrade« času, ki je namenjen učiteljevi raziskovalni dejavnosti, poglobljanju v stroko, osebni razvoj ... Posledice so vidne v zmanjševanju dela na projektih, siromašenju kakovosti in obsega osebne bibliografije in dolgoročno tudi v padcu kakovosti predavanih vsebin, saj v takih okoliščinah učitelj ni sposoben dovolj intenzivno slediti razvoju znanosti in stroke iz svojega temeljnega področja. Krog je sklenjen, toda podroben pogled ne razkrije »kroga« temveč »spiralne vijačnice« padca kakovosti pedagoškega dela in s tem posredno siromašenje posameznikovega prispevka k uvodoma predstavljenemu poslanstvu.

- **Vidik kakovosti v sistemu nagrajevanja in napredovanja oziroma habilitiranja:** Za dosego uravnoveženja med količino in kakovostjo se je v poslovnem svetu moral spremeniti tudi sistem nagrajevanja in napredovanja. V visokošolskem prostoru je učiteljevo nagrajevanje in napredovanje opredeljeno na temelju doseganja meril, ki temeljijo na količini izvedenih ur, doseganju habilitacijskih točk in delovni dobi. Habilitacijske točke edine upoštevajo vidik kakovosti, toda le za področje objav in dela v projektih, ne pa tudi za področje pedagoškega dela.
- **Od osebne kakovosti do organizacijske kakovosti:** Narava in vsebina dela v visokem šolstvu temeljita na proaktivnosti in skrbi po samorazvoju vsakega posameznega učitelja. Za doseganje kakovosti in premika

k odličnosti to predstavlja le potreben pogoj, zadostnega pa dosežemo takrat, ko se ta dosežena »samozadostnost« posameznikov umakne soodvisnemu sodelovanju med posamezniki, katedrami, znanstvenimi področji ..., torej sinergijski kulturi sodelovanja.

- **Obstoj »verige dodajanja vrednosti« v smislu osnovno, srednje in visoko šolstvo:** Uvodoma predstavljeno poslanstvo visokošolske organizacije je usmerjeno v zagotavljanje nenehnega izboljševanja kakovosti življenja posameznikov, organizacij in skupnosti. Če gledamo z vidika diplomanta visoke šole, moramo upoštevati celoten vidik »verige dodajanja vrednosti« v smislu osnovnega, srednjega in visokega šolstva. Kakovost visokega šolstva sicer ni odločilno, toda zelo pomembno pogojena s kakovostjo srednjega šolstva, slednje pa s kakovostjo osnovnega šolstva. Visokošolske organizacije morajo animirati in voditi projekt partnerskega sodelovanja med njimi, kar ne pomeni samo usklajevanje na ravni kompetenc, predmetnikov in učnih načrtov, temveč predvsem iskanje sinergijskih učinkov v dosedanjih ločenih procesih.
- **Problem delitve pedagoškega in raziskovalnega dela:** V visokem šolstvu pedagoško in raziskovalno delo predstavljata nerazdružljivo celoto. Na prvi videz sta lahko pojmovana kot različna pola v profesiji visokošolskega učitelja, praksa najboljših visokošolskih zavodov pa potrjuje neizogibno potrebo pa uravnoteženem prepletanju obeh. Teorija ali-ali je bila s strani teorije in-in že zdavnaj potisnjena v »smetišče zgodovine«. V začetku nakazano »pregorevanje« v

pedagoškem delu »jemlje« energijo za raziskovalno in razvojno delo.

- **Pomen partnerstva med organizacijami interesnega okolja in visokošolskimi zavodi pri vgrajevanju elementov sodobnih pristopov celovite kakovosti:** Pri prepoznavanju in vgradnji sodobnih pristopov celovite kakovosti bi bilo zelo koristno oblikovanje projektnih skupin, sestavljenih predvsem iz predstavnikov organizacij, ki zaposlujejo naše diplomante. Tako bi predstavniki šolstva videli in razumeli uspešne pristope v gospodarstvu, sodelavci iz gospodarstva bi lažje razumeli problematiko visokega šolstva, ključna pa je skupna odločitev o smiselni aplikaciji, nadgradnji in načinu izvedbe prenosa teh pristopov v visoko šolstvo. Bistvo partnerstva je zaupanje, to pa se goji ob spoštovanju in upoštevanju sodelujočih. Največjo korist od tega bi nedvomno imeli visokošolski zavodi, ki morajo animirati to pobudo. Začetno vzpostavljeno zaupanje ob prenosu dobrih praks s področja kakovosti bi lahko ponudilo tudi priložnosti za sodelovanje na področju raziskovalne in razvojne dejavnosti.
- **Pomen certificiranja visokošolskih zavodov s strani že obstoječih in akreditiranih certifikacijskih ustanov:** Trenutno aktualno dogajanje ob ustanavljanju neodvisne nacionalne agencije za kakovost visokega šolstva, vezano predvsem na iskanje ustrezne institucionalne oblike, lahko ponudi tudi priložnost po alternativnem razmišljanju. Tudi ta alternativa ima zgled v globalnem ekonomskem okolju, kjer je pristop do evalviranja oziroma presojanja dokaj racionalno urejen, saj temelji na priznavanju rezultatov presoj s strani akreditiranih

certifikacijskih ustanov. Te ustanove so med večletnim delovanjem razvile uspešne pristope za izvajanje presoj po določilih širokega spektra različnih standardov, specifikacij in ostalih »meril«, tako da zagotovo razpolagajo tudi z zadostnimi kompetencami za izvajanje presoj oziroma zunanjih evalvacij po določilih Meril za spremljanje, ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti visokošolskih zavodov, študijskih programov ter znanstvenoraziskovalnega, umetniškega in strokovnega dela, kot jih opredeljuje Zakon o visokem šolstvu (v nadaljevanju: Merila NKKVŠ) (<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2004124&stevilka=5199>).

- **Pomen presoj procesov v visokošolskih zavodih:** Presoje storitev, procesov in sistemov so smiselne, izvedljive in predvsem nujno potrebne tudi v visokem šolstvu. Za interno presojo sistema predlagam izvedbo samoevalvacije oziroma presoje po Merilih NKKVŠ. Za potrebo presoje bi jih lahko celo dopolnili po analogiji nekaterih vprašalnikov, kjer bi glede na izpolnjevanje posameznih zahtev lahko pripisali določene »kazenske točke«, s čimer bi presoja postala tudi diagnostično sredstvo za merjenje napredka v časovni vrsti izvajanja presoj.
- **Institucionaliziranje svoje predanosti do kakovosti z imenovanji prorektorjev in prodekanov za kakovost:** S prehodom organizacij v globalni trg kupca so se v organizacijskih strukturah začele pojavljati notranje organizacijske enote, ki se jim je pripisoval večji ali manjši obseg odgovornosti, pooblastil in pristojnosti s področja kakovosti. V večini primerov se je skrbništvo nad razvojem sistema kakovosti zaupalo enemu izmed

članov najvišjega vodstva. Posnemanje te dokazano uspešne prakse je možno in po mojem mnenju tudi izredno animacijsko taktno. Predlagam, da dekani visokošolskih zavodov izrazijo svojo predanosti do kakovosti z imenovanji prodekanov za kakovost in jim podelijo odgovornosti in pooblastila, kot jih predvideva standard ISO 9001 za predstavnika vodstva. Če bi bila predhodno z imenovanjem prorektorja za kakovost enaka poteza storjena tudi na nivoju univerze, bi se pot kakovosti visokega šolstva zelo olajšala.

Koncept dolgoročnega plana izboljšanja kakovosti visokošolskih zavodov

Ob upoštevanju predhodnih navedb in iskanjem smiselnih analogij predlagam izhodišča koncepta za oblikovanje dolgoročnega plana izboljšanja kakovosti visokošolskih zavodov (Tabela 1). Predlagani koncept izhaja iz temeljne ugotovitve, ki sovpada tudi z ugotovitvami raziskave (Bukovec, 2004), da je izboljševanje kakovosti proces, v katerem mora management glede na fazo zrelosti življenjskega cikla organizacije izbrati in smiselno prilagoditi najustreznejši model. Raziskava je pokazala, da je po izkušnjah najodličnejših organizacij smiselno v svoje poslovanje najprej vgraditi zahteve standarda ISO 9001, čemur pa naj sledi uvedba elementov model odličnosti EFQM. V predlaganih izhodiščih lahko prepoznamo tudi pristop, ki ga v zadnjih letih za izboljšanje kakovosti državne uprave uspešno izvajajo tudi upravne enote.

V prvi fazi predlagam izvedbo samoevalvacije oziroma presoje po zahtevah Meril, ki jih je opredelila Nacionalna komisija za

kakovost visokega šolstva (NKKVŠ), s katerimi je opredeljeno evalviranje zavodov, študijskih programov in znanstvenoraziskovalnega, umetniškega in strokovnega dela. Sledi zelo pomembna, a žal velikokrat izpuščena faza definicije ali redifinicije poslanstva, vizije in vrednot organizacijske kulture zavoda, ki lahko sovпада tudi z aktivnostmi pri oblikovanju strateških planov. Sočasno predlagam tudi začetek projekta za vgradnjo zahtev standarda ISO 9001, ki lahko po dveh letih visokošolski zavod pripelje do certifikata kakovosti. V naslednji fazi zrelosti predlagam integracijo zahtev modela odličnosti EFQM, in sicer stopenjsko, pri čemer bi začetnemu pristopu samoocenjevanja z vprašalnikom sledil pristop s pisanjem vlog, temu pa oblikovanje vloge za prijavo na natečaj PRSPO. Po nekajletnem sodelovanju v tem natečaju in pridobitvi nacionalne nagrade za odličnost (PRSPO) pa predlagam prijavo na razpis za Evropsko nagrado za kakovost (EQA). Realno je pričakovati, da bi najboljše visokošolske organizacije lahko »zaslužile« certifikat ISO 9001 po treh letih sistematičnega dela, nacionalno nagrado za odličnost po osmih letih in Evropsko odličje v drugem desetletju svojih sistemskih naporov za izboljšanje kakovosti.

Tabela 1: Dolgoročni plan izboljšanja kakovosti visokošolskih zavodov

FAZA	SKLOP AKTIVNOSTI	LETO IZVAJANJA								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Samoevalvacija po Merilih NKKVŠ									
2	Opredelitev poslanstva, vizije in vrednot organizacijske kulture zavoda									
3	Certificiranje po zahtevah standarda ISO 9001									
4	Samooceenjevanje po modelu odličnosti EFQM					▶				
5	Oblikovanje vloge in prijava na razpis za PRSPO (Priznanje Republike Slovenije za poslovno odličnost)									
6	Oblikovanje vloge in prijava na razpis za EQA (European Quality Award)									▶

1. FAZA: Samoevalvacija po Merilih NKKVŠ

Merila NKKVŠ predvidevajo izvedbo zunanje evalvacije, ob čemer se postavlja tudi zahteva po predhodni izvedbi samoevalvacije po določenih istih merilih. Sestava tima za samoevalvacijo naj smiselno sledi principu sestave komisije za zunanjo evalvacijo (27. člen), ob čemer naj bo vodja tima prodekan za kakovost, dva člana iz vrst visokošolskih učiteljev zavoda, en član iz vrst nepedagoškega osebja in en član kot predstavnik študentov. Odločilen prispevek k kakovosti izvedbe te notranje presoje bi predstavljalo predhodno izobraževanje članov presojevalskega tima po programu za pridobitev statusa notranjega presojevalca po zahtevah standarda ISO 9001.

2. FAZA: Opredelitev poslanstva, vizije in vrednot organizacijske kulture zavoda

Pomembna uvodna aktivnost, ki je bila v mnogih organizacijah uresničena v kasnejših fazah, a je analiza pokazala, da bi vse ostale aktivnosti lažje osmišljali, če bi se ti pojmi definirali že na začetku. Tudi proces strateškega načrtovanja se začneja z definiranjem teh vsebin, saj se nenehno potrjuje dejstvo, da je organizacijski sistem ciljno usmerjen, cilji pa morajo biti podrejeni poslanstvu in viziji.

V »jaz« kulturi ne moremo pričakovati »mi« učinkov. In ravno tu je treba začeti. Postopno in ob zavedanju, da je to proces, ki zahteva miselni preobrat oziroma internalizacijo nove paradigme znotraj posameznika.

3. FAZA: Certificiranje po zahtevah standarda ISO 9001

Samoevalvacija po Merilih NKKVŠ lahko poda dobro osnovo za prepoznavanje vsebin, ki jih moramo nenehno obvladovati in izboljševati. Samoevalvacija tako podaja pretežni del odgovora na vprašanje »kaj storiti«. Praksa in raziskave kažejo na nedvoumen prispevek vgradnje principov standarda ISO 9001 pri iskanju odgovora na vprašanje, »kako storiti« nekaj, ko že vemo, »kaj storiti«. ISO 9001 je splošno razširjen mednarodni standard, ki opredeljuje sistem vodenja kakovosti, temelječ na procesnem pristopu in nenehnem izboljševanju. Odločilno je upoštevanje Demingovega principa PDCA (Plan-Do-Check-Act) (ISO 9001, str. 8). Gre za oblikovanje osnovne strukture procesov, njihovega obvladovanja ter povezovanja v sistem.

4. FAZA: Samoocenjevanje po modelu odličnosti EFQM

V Evropi razširjen model spodbujanja nenehnega izboljševanja, temelječega na učenju in inovativnosti, ki ga je oblikovala EFQM

(The European Foundation for Quality Management), vsebuje devet meril, uravnoteženo porazdeljenih med dejavnike in rezultate. V prvem obdobju predlagam izvedbo samoocenitve s pomočjo posebnega vprašalnika. Ta »prvi val« ocenjevanja mora biti namenjen učenju in spoznavanju modela ter njegovemu sprejemanju kot orodja napredka. Po nekaj valih (dveh, treh), ki si sledijo v letnem ritmu in sovpadajo z obdobjem oblikovanja oziroma pregledovanja strateških načrtov visokošolskega zavoda, predlagam uvedbo pristopa samoocenitve s pisanjem vloge, pri čemer »skrbniki« za posamezna merila skupaj s sodelavci oblikujejo elemente vloge in ob tem prepoznajo priložnosti za izboljšanje, ki jih vzporedno vgrajujejo v strateški ali pa letni delovni načrt zavoda.

5. FAZA: Oblikovanje vloge in prijava na razpis za PRSPO (Priznanje Republike Slovenije za poslovno odličnost)

Ključni motiv PRSPO je v spodbujanju samoocenjevanja in vgradnji kulture potrebe po samopreseganju. Motiv po tekmovanju za nacionalno nagrado je tudi zelo pomemben, a ga menedžment najuspešnejših organizacij načrtno spodbudi šele po nekajletni praksi samoocenjevanja.

Ključna dodana vrednost prijave in sodelovanja za nacionalno nagrado po modelu PRSPO je v poročilu, ki ga v sklopu postopka poda tim za to pristojnih ocenjevalcev. Organizacija s tem poročilom neodvisnega tima ocenjevalcev dobi pregled svojih prednosti in priložnosti za izboljšanje. Pomembna je tudi vrednostno podana ocena (1 – 1000 točk), ki pomeni stopnjo izpolnjevanja meril odličnosti. Opazna je praksa, da si organizacije ciljne vrednosti teh ocen tudi opredelijo v naboru svojih letnih ciljev, kar pomeni dodaten prispevek k obvezi do odličnosti.

6. FAZA: Oblikovanje vloge in prijava na razpis za EQA (European Quality Award)

Obstaja priporočilo in dobra praksa, da se nacionalni zmagovalci v naslednjem obdobju prijavijo na razpis EQA, ki dejansko predstavlja naslednjo stopnjo odličnosti in priložnost za učenje in primerjanje v evropskem prostoru. Oblikovanje vloge za EQA bi v tem primeru za visokošolski zavod pomenilo le prevajanje besedila vloge v angleški jezik, saj strukturno in vsebinsko vloga za PRSPO in EQA sovpadata. Model PRSPO sovпада z evropskim modelom odličnosti EFQM, saj je njegov dobesedni prevod.

Sklepne misli

Ker se visokemu šolstvu pripisuje odločilen pomen pri doseganju globalne ekonomske učinkovitosti in uspešnosti, je jasno, da se kakovost visokega šolstva lahko vrednoti tudi prek prispevka k tej učinkovitosti in uspešnosti. Pri vsem tem je ključno osredotočenje visokošolskih učiteljev na študenta, ki se pojavlja v vlogi odjemalca, ter na vrednotenje kakovosti izobraževanja prek študentove zaposljivosti, osebnega razvoja in sposobnosti samoučenja. Visokošolski zavodi se morajo na poti odličnosti zavedati celotne širine svojega poslanstva, saj se od njih pričakujeta nenehno samopreseganje in proaktivnost v globalnem družbenem prostoru. Predvsem visokošolski zavodi morajo postati zgled in primer najboljše prakse ne samo organizacijam s področja šolstva, temveč tudi in predvsem tistim organizacijam, v katerih se zaposlujejo njihovi diplomanti. Gre za verodostojnost pri dokazovanju uspešnosti in učinkovitosti v pedagoških in raziskovalnih procesih podanih znanstvenih dognanj in teorij, kar je ključno pri izgradnji zaupanja med

visokošolskimi zavodi in njenimi zainteresiranimi stranmi (študentje, podjetja, družba ...).

Pri nenehnem izboljševanju kakovosti je zelo pomembno »prepoznati« svoj najboljši pristop, ga opredeliti in zagotoviti njegovo izvajanje. Najpomembneje pa je, da smo dosledni pri spremljanju učinkov uporabljenega pristopa ter da na podlagi prepoznanih vrzeli nenehno uvajamo izboljšave. Ob vsaki priložnosti in na celotnem področju. Tako potrjujemo kakovost kot vrednoto, jo živimo in z zgledom tudi prenašamo na ostale. Naravni zakoni so tudi zakoni izboljševanja kakovosti. Kar seješ, tudi žanješ.

Literatura

Bukovec, B. (2004): *Temeljni gradniki nove paradigme managementa človeških virov pri obvladovanju organizacijskih sprememb*, doktorska disertacija. Univerza v Mariboru: Fakulteta za organizacijske vede.

Bukovec, B. (2007): Procesni pristop in odličnost organizacij. V: Rozman, R., Kovač, J (ur.): *8. Znanstveno posvetovanje o organizaciji - Procesni vidik organizacije podjetij in drugih združb*. Brdo pri Kranju, str. 7-14.

Capra, F. (2002): *The Hidden Connections: Integrating the Biological, Cognitive, and Social Dimensions of Life Into a Science of Sustainability*. New York: Doubleday.

EFQM (1999): *The EFQM Excellence Model 1999*, EFQM Publications, ISBN 90-5236-082-0, Brussels.

ISO 9001 (2000): *Quality management system – Requirements*, International Organization for Standardization.

Lipičnik, B. (2001): Učenje hitreje od izobraževanja. V: Rozman, R., Kovač, J (ur.): *2. Znanstveno posvetovanje o organizaciji – Spremljanje organizacije in vloge ter ravnanje z znanjem*. Brdo pri Kranju, str. 13-20.

Lipovec, F. (1987): *Razvita teorija organizacije – splošna teorija organizacije združb*, Maribor: Obzorja.

Ovsenik, J. (1999): *Stebri nove doktrine organizacije, managementa in organizacijskega obnašanja*. Kranj: Moderna organizacija.

NKKVŠ (2004): Merila za spremljanje, ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti visokošolskih zavodov, študijskih programov ter znanstvenoraziskovalnega, umetniškega in strokovnega dela, URL: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2004124&stevilka=5199> (2008-10-17).

Univerza v Ljubljani (2008): Poslanstvo Univerze v Ljubljani, URL: http://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/predstavitev_ul.aspx (2008-10-17).

Vpliv socialnega kapitala na delovanje evropskih transnacionalnih civilnodružbenih omrežij

The Role of Social Capital in Formation of European Transnational Civic Networks

Mateja Rek¹

Povzetek

Rezultati številnih študij kažejo, da so problemi v komunikaciji in koordinaciji med različnimi ravni (lokalno, nacionalno in EU ravni) stalnica odnosov v omrežjih evropskih združenj. Geografska oddaljenost, redkost ali celo odsotnost fizičnih stikov med člani in prevlada virtualne komunikacije, poleg tega pa tudi specializiranost znanj in kontekstov vplivajo na ustvarjanje komunikacijskih ovir in s tem na koordinacijo ter povezovanje vodstva in članske baze znotraj transnacionalnih civilnodružbenih organizacij. Namen tega prispevka je preveriti predpostavko, da lahko koncept socialnega kapitala uporabimo kot konceptualno orodje za pojasnjevanje struktur odnosov znotraj omrežij transnacionalne civilne družbe. Domnevamo, da nam lahko uporaba koncepta socialnega kapitala ponudi vrsto rešitev obstoječih problemov komuniciranja in kooperacije v transnacionalnih civilnodružbenih organizacijah v EU.

Ključne besede: civilna družba, transnacionalna civilnodružbena omrežja, Evropska unija, socialni kapital

¹ Doc. dr. Mateja Rek je zaposlena na Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici.

Abstract

The research results of several studies point to a number of problematic features of communication and coordination in transnational European civic networks, especially between different levels (local, national and EU level) of their constitution. Geographical distances, rareness or even absence of face-to-face contacts between members and prevalence of virtual communication are only some of the hindering factors that influence communication and coordination between the leadership and the members and among the members of these civic networks. The purpose of this article is to assess, whether the concept of social capital can be used as a useful tool to explain the structures of relationships and communication in European transnational civic networks. It is assumed, that by applying the concept of social capital, we can better understand as well as gain possible solutions to existing problems in communication and cooperation in European transnational civic organisations.

Keywords: *civil society, transnational civic networks, European union, social capital*

Uvod

V EU je več sto tisoč civilnodružbenih organizacij. Mnoge od njih so se organizirale na evropski ravni in ustanovile skupne platforme z namenom posredovanja pri evropskih ustanovah. Navadno privzamejo večnivojsko strukturo, ki naj bi vključevala lokalne, nacionalne in mednacionalne elemente, kar je bilo še posebej spodbujano od leta 2001 (kot posledica Bele knjige vladanja in vzpostavljanja baze podatkov CONECCS). V primeru

evropskih transnacionalnih civilnodružbenih organizacij gre najpogosteje za skupine nacionalnih združenj, ki jih ustanovijo nacionalne članice, da bi zastopale svoje interese v odločevalskih procesih na ravni EU (Greenwood, 2002: 69). Navadno je ustanovljeno reprezentativno vozlišče na ravni EU (najpogosteje v Bruslju) in omrežje (nacionalnih) članskih organizacij, ki naprej združujejo posameznike, organizirane na nacionalni ravni. V primeru evropskih združenj torej ne gre za neposredna združenja posameznikov – evropskih državljanov, ampak za združenja nacionalnih civilnodružbenih organizacij, ki predstavljajo interese, želje, poglede ipd. svojih članov na ravni EU (Roose, 2003; Kohler-Koch, 2005). Oziroma, povedano nekoliko drugače, razvijajoče se transnacionalne omrežne strukture civilne družbe so predvsem prostor reprezentacije, zastopništva in vplivanja (Ruzza, 2008), in ne prostor dejavne udeležbe državljanov EU. Predpostavljamo, da so prostori aktivnejšega sodelovanja vezani predvsem na lokalno in tudi nacionalno raven. Na ravni EU pa naj bi bili ti prostori zastopani prek angažmajev nacionalnih civilnodružbenih organizacij, ki jih pri komunikaciji z ustanovami EU zastopajo »supranacionalne« oziroma krovne organizacije.

Pogosti so očitki, da te organizacije zaradi vrste kontekstualnih in znotrajorganizacijskih ovir transnacionalnega sodelovanja niso sposobne sestopiti iz »slonokoščene stolpa bruseljskih politik in zavezništev« (ravni EU), čeprav bi jim boljša povezanost z nacionalno in lokalno ravnijo tudi z vidika vplivanja na javnopolitične procese v EU prinesla, vsaj teoretično, vrsto prednosti. Na to problematiko, s katero se pogosto soočajo transnacionalne in mednarodne civilnodružbene organizacije, opozarja tudi vrsta akademikov (glej na primer Kaldor in dr., 2003; Glasius in dr., 2002; Romanelli, 1991), ki k analizi delovanja

teh organizacij pristopajo z vidika teorij organizacij. Njihova pozornost je namenjena predvsem različnim organizacijskim oblikam transnacionalnega civilnodružbenega mreženja, pri čemer organizacijsko obliko² razumejo širše kot zgolj formalno organizacijsko strukturo; »vključuje tudi tipe virov, vladanja, odgovornosti, organizacijske kulture, neformalnih struktur in zunanjih odnosov. Od izbire organizacijske oblike pa sta odvisni tudi organizacijska legitimnost in vpliv« (Romanelli, 1991: 80–82).

Kaldorjeva in dr. (2003) poudarjajo, da je za organizacijske oblike transnacionalne civilne družbe značilna visoka fluidnost, saj hitro nastajajo nove oblike, medtem ko stare postajajo nefunkcionalne. Razvijajoče se medsebojno učinkovanje priložnosti in zavez okolja ustvarja potrebo po organizacijskih inovacijah (Glasius in dr., 2002). Ta bolj ali manj nenehna reorganizacija organizacij civilne družbe je povezana z okoljem, v katerem delujejo. Tipične organizacijske dileme organizacij transnacionalne civilne družbe se vrtijo okrog:

- vprašanj lastništva, vodstva in odgovornosti;
- organizacijske strukture v smislu decentralizacije in centralizacije (kako poiskati pravo ravnotežje med centralizacijo in decentralizacijo; med birokratizacijo, večnivojskostjo in mrežno organizacijo);
- notranje demokratičnosti;
- tipa organizacijske kulture.

² Pojem organizacijska oblika je do določene mere tehnokratski pojem, s katerim označujemo tiste značilnosti organizacije, ki omogočajo prepoznavanje te organizacije kot distinktivne entitete in jo hkrati klasificirajo kot pripadnico podobnih organizacij.

Glasius in dr. (2002: 198) nekoliko podrobneje opišejo omenjene organizacijske dileme in izpostavijo naslednje posledice transnacionalizacije civilnodružbene organizacije:

- zaradi transnacionalizacije organizacijskega delovanja nastane potreba po soočanju s kompleksnostjo in diverzitetjo političnih, ekonomskih in kulturnih okolij, v katerih delujejo, in s tem tudi po razvijanju mehanizmov in strategij soočanja z različnimi pravnimi in fiskalnimi sistemi ter ustreznimi medkulturnimi kompetencami;
- zaradi soočanja z različnimi organizacijskimi, nacionalnimi in religioznimi kulturami in vrednostnimi sistemi se pojavlja potreba po oblikovanju skupne osnove razumevanja, ki bi omogočila komunikacijo in odločanje znotraj organizacije;
- z vidika vodenja postane ključna dilema vprašanje, kako zagotoviti odgovornost organizacijskega delovanja disperzni bazi članstva in kako oblikovati delovna telesa organizacije, ki naj bi odražala diverzitetjo organizacijske strukture in kompozicije;
- z vidika vodenja se pogosto porajata vprašanji, kako zagotavljati odgovornost članom organizacije, in vprašanje pregleda nad mehanizmi delovanja v različnih delih in na različnih krajih organizacije, kar privede do pogoste dileme centralizacije proti decentralizaciji organizacijskih struktur;
- posledica je tudi povečanje cene menedžmenta in administracije.

Vrsta raziskovalcev (Anheier, 2004; Kaldor, 2003; Warleigh, 2001; Maloney in Rossteuscher, 2007 ipd.) pa kot osnovni problem

transnacionalnega civilnodružbenega organiziranja izpostavlja izbiro med oligarhičnimi in demokratičnimi alternativami. Poleg tega ne gre prezreti raziskav, ki kažejo, da so (transnacionalne) civilnodružbene organizacije podvržene hitrim procesom profesionalizacije in transformacij, ki reducirajo njihovo delovanje na izvajanje funkcij zastopanja, lobiranja in posredovanja strokovnega znanja (Saurugger, 2006; Finke 2007). V teh procesih se spreminja narava vezi in odnosov med vodstvom in članstvom civilnodružbenih organizacij. Vodstva v svojem delovanju postajajo vse bolj avtonomna in »elitistična« (Finke, 2007). Utrditev vodstvenih položajev in klik v sindikatih, organizacijah delodajalcev, profesionalnih združenjih, neprofitnih nevladnih organizacijah in organiziranih družbenih gibanjih domnevno vodi v »železni zakon oligarhije«. Po drugi strani pa ne gre prezreti dejstva, da je večina prostovoljnih združenj odvisna od virov svojih članov. Zaradi tega so v okviru takšnih združenj navadno vsaj neki minimalni demokratični instrumenti, kot so na primer volitve vodstva, članski sestanki ali sistem komitejev (Knoke, 1990: 143). Kljub temu se prakse konzultacij članov pri oblikovanju kolektivne transnacionalne organizacije delovanja močno razlikujejo, znanstveniki pa le slabo razumejo, kako demokratični mehanizmi oblikujejo organizacijsko kapaciteto mobilizacije članov za kolektivno delovanje. Omenjene dileme nas privedejo do analize komunikacijskih poti in načinov komuniciranja znotraj transnacionalnih civilnodružbenih organizacij. Rezultati številnih študij (glej na primer Warleigh, 2001, 2003; Fisher, 1997; Zimmer, 2004; Roose, 2003, Maloney in Rossteuscher, 2007; van Deth in dr., 2006, Rek, 2007 ipd.) kažejo, da so problemi v komunikaciji in koordinaciji med različnimi ravni (lokalno, nacionalno in EU ravni) stalnica odnosov v omrežjih evropskih združenj. Geografska oddaljenost,

redkost ali celo odsotnost fizičnih stikov med člani in prevlada virtualne komunikacije, poleg tega pa tudi specializiranost znanj in kontekstov³ vplivajo na ustvarjanje komunikacijskih ovir in s tem na koordinacijo ter povezovanje vodstva in članske baze znotraj transnacionalnih civilnodružbenih organizacij (glej Rek, 2007).

Namen te razprave je:

a) preveriti predpostavko, da lahko koncept socialnega kapitala uporabimo kot konceptualno orodje za pojasnjevanje struktur odnosov znotraj omrežij transnacionalne civilne družbe. Domnevamo, da nam lahko uporaba koncepta socialnega kapitala ponudi vrsto rešitev obstoječih problemov komuniciranja in kooperacije v transnacionalnih civilnodružbenih organizacijah v EU. Socialni kapital posameznika ali skupine zajema več tipov odnosov, vključujoč zaupanje in zaupljivost, obveznosti, kooperacijo, informiranje. Pomembne so tudi skupne norme, ki vzdržujejo in krepijo kooperativne vezi med akterji in družbenimi sistemi. Socialni kapital se nanaša na tiste vidike socialne organizacije, kot so zaupanje, norme in omrežja, ki lahko

³ Lobiranje v Bruslju je zelo tehnokratsko delo. Gre za specifičen »poklic« z lastnim repertoarjem specializiranega znanja o zadevah EU na posameznih področjih EU politik. Posamezniki v nacionalnih članicah transnacionalnih evropskih omrežij pogosto niti nimajo znanja ali kompetenc za lobiranje na ravni EU, ampak so usmerjeni v delovanje na lastni, nacionalni ravni, ki je pogosto neznanka lobistom v Bruslju. Zaradi te odtujenosti »specializiranih znanj in kontekstov« nacionalne članice pogosto niti nimajo želje po aktivnem sodelovanju na ravni EU, ampak dejansko iščejo nekoga, ki jih bo na tej ravni zastopal. Po drugi strani tudi lobisti, ki delujejo na ravni EU, najpogosteje niso dejavni na posameznih nacionalnih poljih, ampak to prepustijo nacionalnim članicam.

izboljšujejo učinkovitost družbe s spodbujanjem koordiniranega delovanja (Putnam, 2000). Med njegovimi številnimi dimenzijami je v kontekstu družbenega razvoja pomemben predvsem organizacijsko-sinergetični vidik. Povedano drugače: zaupanje in kooperacija kot sestavini socialnega kapitala sta temelj za vzpostavljanje prožnih organizacijskih oblik koordinacije (projektne organizacija) in intermediarnih struktur – tudi transnacionalnih intermediarnih struktur na ravni EU.

b) iskanje dejavnikov, ki omogočajo povečanje ravni socialnega kapitala in zagotavljajo tudi vzpostavljanje ustrezne kakovost socialnega kapitala v transnacionalnih civilnodružbenih organizacijah na ravni EU ter s tem spodbujajo komunikacijo, povezovanje in koordinacijo med različnimi ravnmi (lokalna, nacionalna, EU raven in med nacionalnimi ravnmi) evropskega vladanja ter vplivajo na zmanjševanje komunikacijskih in koordinacijskih ovir med njimi.

Teoretska izhodišča: koncept socialnega kapitala

Osnovna ideja socialnega kapitala se nanaša na odnose oziroma interakcije med ljudmi. Te omogočajo ljudem povezovanje v skupine in skupnosti, jim dajejo možnost za izoblikovanje občutka pripadnosti, kar lahko v povezavi z odnosi zaupanja in tolerantnosti, ki pri tem nastajajo, poraja vrsto pozitivnih učinkov tako za posameznika kot družbo.

Adam (2007: 22) navaja, da je mogoče ločevati štiri glavna področja aplikacij koncepta socialnega kapitala. Prvo področje povezuje makronivojske raziskave civilne družbe z indikatorji socialnega kapitala, kot sta sodelovanje v združenjih in zaupanje. Drugo aplikacijsko področje izhaja iz ideje človeškega kapitala in

obravnavajo socialni kapital kot dodatni resurs, ki omogoča kroženje ter delitev znanja in informacij (ena veja tega pretežno mikro- ali mezoorientiranega področja se je razvila v makropristop, ki analizira predvsem razvojne dejavnike družb). Pri tretjem področju gre za aplikacijo socialnega kapitala na neformalni in mikroravni v mrežno analizo, četrto področje pa se pridružuje teoriji kolektivnega delovanja (*collective action theory*) s socialnim kapitalom kot rešitvijo tako imenovanega *free-rider* problema. Raziskovanje socialnega kapitala lahko torej poteka v različnih smereh. Za potrebe tega prispevka bomo uporabili nekoliko poenostavljeno Adamovo (2007) klasifikacijo glavnih področij aplikacij socialnega kapitala in izpostavili predvsem dve smeri aplikacij, v okviru katerih se socialni kapital razume kot:

- mobilizator različnih virov (ekonomskega, fizičnega in človeškega kapitala, pri čemer velja v sodobnih, mejapresegajočih, »na znanju temelječih«, informacijsko-komunikacijskih družbah izpostaviti predvsem pomen mobilizacije znanja in informacij);
- pospeševalec sodelovanja in kolektivnega delovanja.⁴

Razprava bo temeljila na predpostavki, da so za učinkovito delovanje omrežnih struktur medsebojne odvisnosti med več organizacijami (in posamezniki, ki jih sestavljajo – pri čemer ne gre pozabiti emergentnosti),⁵ za katere so bistveni fleksibilnost, odzivnost, hitro in učinkovito odločanje, prilagodljivost,

⁴ Vendar obe smeri aplikacije socialnega kapitala nista povsem ločeni, saj je dostop do virov pogosto tako sestavina kot cilj kolektivnega delovanja.

⁵ Organizacija ni preprosto vsota (lastnosti) posameznikov, je več ali manj kot to. Je nova entiteta, novo »gravitacijsko polje«, ki strukturira in koordinira vedenje posameznikov.

ekstenzivno sodelovanje, ki sega prek strogo zamejenih funkcionalnih področij, potrebne določene stopnje koordiniranega delovanja posameznikov in organizacij, ki se lahko enakovredno vključujejo v procese komuniciranja, pogajanja, ustvarjanja in razreševanja konfliktov ter sklepanja zavezništev med seboj in v odnosu do zunanjega okolja. Formalna pravila in tržni mehanizmi sami po sebi ne vodijo v takšno sodelovanje. Sodelovanje omogoča spontana sociabilnost, pri čemer pa bistveno vlogo odigrajo vidiki družbene organizacije, kot so zaupanje, norme in omrežja, ki lahko pospešujejo (ali ovirajo) koordinirano delovanje in sodelovanje. Bourdieu (1986: 731) »skupek dejanskih ali potencialnih virov, ki so povezani v posest trajnega omrežja ali v manj formalne odnose poznanstev«, imenuje socialni kapital.

V širšem smislu torej socialni kapital vključuje različne vidike družbenega konteksta, kot so na primer družbene vezi, odnosi zaupanja in vrednostni sistem, ki spodbujajo delovanje posameznikov znotraj socialnega konteksta. Nahapiet in Ghoshal (1998) sta te različne dimenzije socialnega kapitala⁶ poimenovala takole.

1. *Strukturna dimenzija socialnega kapitala* – vključuje družbene interakcije, ponazarja umeščeno posameznikovih stikov v družbeno strukturo interakcij. Družbene vezi so kanali informacij in s tem virov. Prek družbenih interakcij dobijo posamezniki dostop do virov drugega posameznika. Strukturna dimenzija se

⁶ Socialni kapital definirata kot »vsoto dejanskih in potencialnih virov, zakoreninjenih v omrežju odnosov posameznika ali družbene enote, dosegljivih prek tega omrežja in izhajajočih iz njega« (Nahapiet in Ghoshal, 1998: 243).

torej nanaša na ustvarjanje neformalnih omrežij, ki posameznikom omogočajo identifikacijo drugih oseb, ki so nosilci potencialnih resursov. Ta omrežja vključujejo odnose močnih vezi (večkratni, redni stiki) in šibkih vezi (posamezniki, ki nimajo rednih stikov) (Granovetter, 1973). Strukturna dimenzija socialnega kapitala kaže potrebo po stiku z drugimi z namenom pridobivanja resursov, ki jih sami nimamo.

2. Relacijska dimenzija socialnega kapitala – za razvoj socialnega kapitala je poleg strukturne dimenzije enako pomembna tudi medosebna dinamika med člani omrežja. Ta relacijska dimenzija se nanaša na izgrajevanje zaupanja, skupnih norm in vrednot, obligacij, pričakovanj in identifikacij, ki so vključene pri razvoju socialnega kapitala med člani omrežja. Vključuje torej tisto »čisto premoženje«, ki je zakoreninjeno v odnosih, kot sta na primer zaupanje in zaupljivost. Zaupanje je pripisano odnosu, zaupljivost pa posameznemu akterju, ki je vključen v odnos. Zaupanje generira skupno delovanje in vlaganje ter tako posamezniku v odnosu omogoči doseganje ciljev do meje, ki v odnosu brez zaupanja ne bi bila mogoča. Fukuyama (1995: 26) zaupanje razume kot »pričakovanje, ki nastaja v skupnosti, za katero je značilno stalno, pošteno in kooperativno vedenje, ki temelji na deljenih normah (in z njimi povezanih sankcijah) in skupnem družbenem kontekstu«. Socialni kapital je sposobnost, ki izhaja iz obstoja zaupljivih odnosov v družbi ali njenih delih. Relacijska dimenzija torej nakazuje, da se socialni kapital razvija, ko posamezniki verjamejo, da bo njihovo delovanje primerno recipročno in da se bodo partnerji v odnosu vedli v skladu s pričakovanimi obligacijami.

3. *Kognitivna dimenzija socialnega kapitala* – ponazarjajo jo pridevniki, kot so skupni svetovni nazor, »skupna koda«, paradigma, ki omogoča skupno razumevanje kolektivnih ciljev in uravnava način vedenja v družbenem sistemu. Za razvoj socialnega kapitala sta potrebna skupni kontekst in jezik. Brez skupnega vokabularja je težko vzpostaviti povezave, potrebne za razvoj in pospeševanje socialnega kapitala. Graditev skupnega konteksta je mogoča na podlagi dveh mehanizmov: skupna uporaba skupnih artefaktov, npr. dokumentov, priročnikov itd. – to vodi do skupnih referenc, ki jih lahko drugi hitro razumejo; uporaba zgodbic, primerov prakse, ki izražajo smisel zgodovine in konteksta, ki ga sprejmejo in prenašajo člani omrežja.

Dimenzije socialnega kapitala pa druga od druge niso neodvisne, ampak so med seboj povezane.

1. *Strukturna in relacijska dimenzija* – strukturna dimenzija socialnega kapitala, ki se odraža v obliki družbenih vezi, lahko spodbuja zaupanje in dojemanje zaupljivosti. Ko dva akterja komunicirata dlje časa, postaja zaupljiv odnos konkretnjši, akterji pa drug drugega dojemajo kot zaupanja vredne.

2. *Relacijska in kognitivna dimenzija* – skupne vrednote in skupna vizija, glavni manifestaciji kognitivne dimenzije socialnega kapitala, lahko spodbujata razvoj zaupljivih odnosov. Sitkin in Roth (1993) ugotavljata, da so zaupljivi odnosi zakoreninjeni v vrednostni konvergenci, torej v usklajenosti posameznih enot in delov omrežja z vrednotami celotnega omrežja. Prek skupnih ciljev in vrednot se povečuje zaupanje med posameznimi deli omrežja; večja se pričakovanje, da vsi delajo za skupne cilje, zato jih drugih ne bodo oškodovali zaradi lastnih interesov. Skupne

vrednote in verovanja torej omogočijo usklajevanje interesov, kar zmanjša verjetnost oportunističnega vedenja.

3. *Kognitivna in strukturna dimenzija* – struktura družbenih interakcij članov omrežja vpliva na oblikovanje skupne vizije (Brass in Krackhardt, 1999). Skozi procese družbene interakcije posamezni člani spoznajo in sprejemajo jezik omrežja, kode, vrednote in ustaljeno prakso.

Nahapiet in Ghoshal (1998) tudi dokazujeta, da povečanje količine socialnega kapitala znotraj omrežja pozitivno vpliva na intermediarne spremenljivke ter posledično na kooperacijo in izmenjavo virov. »Večja kot bo vsota dejanskih in potencialnih virov, zakoreninjenih v omrežju odnosov posameznika ali družbene enote, ki jih lahko označimo s strukturno, relacijsko in kognitivno dimenzijo, dosegljivih prek tega omrežja in izhajajočih iz njega, boljši bosta kooperacija in menjava virov v omrežju« (Nahapiet in Ghoshal, 1998: 478).

Pojasnjevanje ovir v komunikaciji in kooperaciji evropskih transnacionalnih civilnodružbenih organizacij: uporaba koncepta socialnega kapitala

Nahapietovo in Ghoshalovo (1998) konceptualizacijo socialnega kapitala lahko uporabimo za pojasnjevanje ovir v kooperaciji, ki nastajajo znotraj transnacionalnih omrežij civilnodružbenega organiziranja v EU.

Če začnemo s strukturno dimenzijo socialnega kapitala, se zdi, da je največja težava delovanja transnacionalnih civilnodružbenih organizacij na ravni EU odsotnost močnejših vezi (večkratni,

redni stiki) med supranacionalno in nacionalno ravniyo organiziranja (Rek, 2007: 168). Zaradi tega je oteženo ustvarjanje neformalnih omrežij, ki bi segala čez nacionalne meje in bi posameznikom omogočala ne le identifikacije drugih oseb, ki so nosilci potencialnih resursov, ampak bi tudi spodbujala zaupanje in dojetanje zaupljivosti v omrežju. Odsotnost močnejših vezi med nacionalno ravniyo in ravniyo EU lahko pripišemo »odtujenosti specializiranih znanj in kontekstov« (Rek, 2007: 168), s katerimi se po eni strani srečujejo nacionalne članice, ki pogosto niti nimajo želje po aktivni soudeležbi na ravni EU, ampak dejansko iščejo nekoga, ki jih bo na tej ravni zastopal. Po drugi strani tudi lobisti na ravni EU najpogosteje niso aktivni na posameznih nacionalnih poljih, ampak to prepustijo nacionalnim članicam. Zaradi tega vezi med obema ravnema pogosto prej spominjajo na vertikalne kot horizontalne vezi, kar ima pomembne posledice za kopičenje socialnega kapitala znotraj transnacionalnega omrežja.

Putnam in dr. (1993) opisujejo horizontalne vezi kot vezi, ki omogočajo ustvarjanje socialnega kapitala, medtem ko lahko vertikalne vezi pri tem delujejo tudi kot zaviralni moment. »Intenzivne horizontalne interakcije /.../ so temeljna oblika socialnega kapitala. /.../ Vertikalno organizirana omrežja pa, ne glede na to, kako goste so vezi ali kako pomembne so za člane omrežja, ne spodbujajo k sodelovanju in ne vplivajo na povečanje zaupanja« (Putnam in dr., 1993: 173–174). V poznejših delih (1996, 2004) Putnam celo zoži spekter horizontalnih omrežij, ki imajo pozitivne učinke na socialni kapital, in govori le o določenih tipih horizontalnih vezi. Tako na primer kapacitete (virtualnih) skupin, ki temeljijo predvsem na uporabi sodobnih informacijsko-komunikacijskih tehnologij, če

jih primerjamo z omrežji, v katerih imajo člani pogoste osebne (*face-to-face*), fizične stike, opredeli kot obrobne pri generiranju socialnega kapitala (Putnam, 2004).

Prav pogostost virtualnega komuniciranja pa je naslednja pomembna karakteristika vezi, ki nastajajo med različnimi ravnmi transnacionalnih omrežij v EU. Če ni osebnih, fizičnih stikov, je še težavneje ustvarjati povratno zanko komuniciranja oziroma stalen tok vzajemnega komuniciranja in izmenjave med EU in nacionalnimi ravnmi. Očitno pa je s podobnimi težavami obremenjeno tudi komuniciranje med posameznimi nacionalnimi članicami, ki je prej redkost kot pravilo (Rek, 2007; Kohler-Koch in Finke, 2007).

Omrežne strategije organiziranja so še posebej učinkovite, če lahko člani sodelujejo v več kot eni skupini (pomembna sta torej komunikacija in prehajanje članov med posameznimi enotami). Tako nastajajo osebne vezi med manjšimi skupinami, kar omogoča krepitev identitete znotraj omrežne strukture kot celote (Putnam, 2004). Putnam na podlagi študij primerov, ki analizirajo socialni kapital v več civilnodružbenih zveznih strukturah v ZDA, ugotavlja, da ravno ta dimenzija v civilnodružbenih organizacijah v ZDA pogosto manjka. »Ustvarjanje horizontalnih vezi med lokalnimi skupinami ostaja naloga prihodnosti« (Putnam, 2004: 278). Podobno lahko tudi v kontekstu evropskih transnacionalnih civilnodružbenih združenj ugotovimo, da se najpogosteje omenja predvsem komunikacija posameznih nacionalnih enot z enoto v Bruslju, komunikacija in sodelovanje med nacionalnimi enotami pa ostajata sekundarnega pomena.

Za razvoj socialnega kapitala je poleg strukturne dimenzije enako pomembna tudi medosebna dinamika med člani omrežja, tj. relacijska dimenzija socialnega kapitala. Ta se nanaša na izgrajevanje zaupanja, skupnih norm in vrednot, obveznosti, pričakovanj in identifikacij, ki so vključene pri razvoju socialnega kapitala med člani omrežja. Raziskave vedno znova kažejo, da je zaupanje večje v manjših skupinah, močnejše so tudi norme recipročnosti, saj je v manjših skupinah vzpostavljanje zaupljivih in vzajemnih odnosov mnogo lažje. Na to vplivajo fizična bližina ljudi in osebna (*face to face*) komunikacija, ki je pri vzpostavljanju in vzdrževanju odnosov empatije in razumevanja učinkovitejša kot neosebna komunikacija. Poleg tega intenzivnejša izmenjava v manjših skupinah omogoča odkrivanje nepričakovane vzajemnosti, tudi če so med člani skupine razlike (Putnam, 2004). A če so za oblikovanje zaupanja pripravnejše manjše skupine, so pri doseganju ciljev in izvajanju moči učinkovitejša večja omrežja (Putnam, 2004). Dilemo, kako združiti oboje, najdemo v strukturi »omrežja omrežij« (*network of networks*), pri čemer gre za umestitev manjših skupin znotraj večjih omrežij. To omogoča vzpostavljanje kohezivnosti (povezovalni socialni kapital) na eni in heterogenosti (premostitveni socialni kapital) na drugi strani, hkrati z večanjem omrežja pa se povečuje tudi vertikalno povezovalni (*linking*) socialni kapital (Woolcock, 2001).⁷

⁷ Woolcock (2001: 13) opozarja, da je bistvenega pomena pri raziskovanju socialnega kapitala upoštevanje njegove večdimenzionalnosti. V tem kontekstu se navadno uporablja razlikovanje med povezovalnim in premostitvenim socialnim kapitalom. S izrazom povezovalni socialni kapital navadno opisujemo odnose med družinskimi člani, dobrimi prijatelji ali sosedi, medtem ko v primeru premostitvenega socialnega kapitala govorimo o odnosu med ljudmi, ki si niso tako blizu, na primer med znanci ali kolegi. »Premoščanje« je metafora horizontalnega povezovanja, ki pa vendarle implicira povezave med ljudmi, za

Poudarili bi torej pomembnost strategij ustvarjanja tako povezovalnih kot premostitvenih vezi. Vzpostavljanje družbenih vezi med ljudmi, za katere so značilne neka skupna kulturna referenčna točka, družinska zgodovina ali osebna izkušnja, se kakovostno razlikuje od vzpostavljanja družbenih vezi, ki nimajo skupnih referenčnih točk – razlike so tako v načinu vzpostavljanja vezi kot pogostosti in rezultatih njihovega vzpostavljanja (Putnam, 2004: 279). V prvem primeru lahko torej govorimo o povezovalnem socialnem kapitalu (gre za vezi, ki povezujejo posameznike ali skupine, ki imajo vrsto skupnih značilnosti), v drugem primeru pa o premostitvenem socialnem kapitalu (vezi, ki povezujejo posameznike ali skupine na večjih družbenih razdaljah). Povezovalni socialni kapital deluje pozitivno v smeri oblikovanja specifičnih recipročnosti in pri mobilizaciji solidarnosti, medtem ko je premostitveni socialni kapital koristen predvsem pri povezovanju z zunanjimi vrednostmi in zaradi razpršenosti v omrežju obstoječih virov. Poleg tega premostitveni socialni kapital pospešuje nastajanje širših identitet in recipročnosti, povezovalni socialni kapital pa konstituira povezovalnost navznoter. Treba je dodati, da ne gre za kategoriji *ali – ali*, ki bi ju lahko preprosto pripisali družbenim omrežjem, ampak za dimenziji *bolj ali manj*, na podlagi katerih lahko primerjamo različne oblike socialnega kapitala (Putnam, 2000: 23).

katere so v zelo širokem smislu značilne podobne demografske lastnosti. Woolcock (2001: 13) opozarja, da je treba pri socialnem kapitalu upoštevati tudi vertikalno komponento, s čimer misli na kapaciteto mediacije virov, idej in informacij med formalnimi institucijami in skupnostjo, kar je po njegovem mnenju glavna funkcija vertikalno povezovalnega oziroma *linking* socialnega kapitala.

Premostitveni socialni kapital se navadno povezuje z razmeroma šibkimi vezmi, manjšo količino zaupanja, večjo nevarnostjo kršitve norm in višjo instrumentalnostjo odnosov v omrežju. Povezovalni socialni kapital pa navadno opisuje vezi, za katere so značilni dolgoročnost recipročnih odnosov, močno zaupanje in skupne norme ter manjša instrumentalnost. Vendar je treba omeniti majhno verjetnost, da se bo premostitveni socialni kapital razvil avtomatično, kot se to pogosto dogaja s povezovalnim socialnim kapitalom – »enaki ptiči skup' letijo«. Zato je treba pri vzpostavljanju omrežij in ohranjanju njihove prožnosti posebno pozornost namenjati pospeševanju družbenih vezi, ki segajo prek različnih družbenih ločnic.

Sociologi se v splošnem strinjajo, da oblika kateregakoli omrežja – ki ga lahko opišemo ali kot horizontalno ali kot vertikalno povezujoče, kot homogeno ali heterogeno, formalno ali neformalno – sama po sebi ne pove veliko o naravi odnosov med ljudmi v omrežju. »Posamezniki se ne vedejo kot atomi zunaj družbenega konteksta niti se na slepo ne podrejajo vnaprej predpisanim pravilom. /.../ Čeprav so družbeni odnosi pogosto nujni pogoj zaupanja in zaupljivosti, ne zadoščajo za nastajanje zaupanja. Lahko celo predstavljajo osnovo situacij ali sredstev zlorab in konfliktov, ki jih, če ne bi bilo družbenih vezi, morda ne bi bilo« (Granovetter, 1985: 487–491). Katere norme se nanašajo na določen tip omrežij, ne moremo vedeti vnaprej. Kognitivne elemente socialnega kapitala – norme, vrednote, stališča in verovanja – je treba, poleg strukturnih elementov, analizirati v povezavi s specifičnim kontekstom, v katerem obstajajo (Krishna, 2000: 72).

Družbene norme določajo primerno in sprejemljivo vedenje v določenih situacijah – so specifična navodila za vedenje. So nenapisana, a kljub temu vzajemno razumljiva formula, ki v danem kontekstu omogoča določanje pričakovanega vedenja in definiranje, katere oblike vedenja so v določenih okoliščinah predpostavljene oziroma družbeno sprejemljive. Norme se od družbe do družbe razlikujejo. Izvajajo se s pozitivnimi in z negativnimi sankcijami, ki so lahko formalne in neformalne. Vrednote pa lahko na kratko opišemo kot prepričanje, da je nekaj dobro in zaželeno; opredeljujejo, kaj je pomembno in vredno truda. Mnoge norme so odsevi vrednot. Brez skupnih vrednot se člani družbe ne bi mogli povezati. Tako tudi urejeno in stabilno omrežje zahteva določen nabor skupnih norm in vrednot. Če močnih norm ni, prihaja do pogajanj in litigacij o pravilih, pri čemer so lahko uporabljena tudi sredstva prisile; v vsakem primeru pa takšna pogajanja večajo transakcijske stroške (Fukuyama, 1995).

Vzpostavljanje določenega nabora skupnih norm lahko povežemo s povezovalnim socialnim kapitalom (Krishna, 2000). A širše, kot so družbene razdalje, ki jih vezi »premoščajo«, večja je tudi verjetnost neuskkljenosti norm. Če se domneva o obstoju skupnih norm izkaže kot nepravilna, je ogroženo tudi zaupanje v omrežju, s tem pa tudi razvoj socialnega kapitala. Zato je treba pri povezovanju, ki sega prek družbenih razlik, dobro raziskati norme, ki so v omrežju, saj lahko te delujejo kot pospeševalec (ali zaviralec) socialnega kapitala. Potrebna sta neka vrednostna osnova in skupno jedro specifičnih norm, ki se nanašajo na posamezen namen povezovanja (Leonard in Onyx, 2003).

Iskanje omenjenih presečišč normativnih osnov se zdi relevantno tudi v kontekstu transnacionalnih civilnodružbenih omrežij v EU. Kljub povezovalnim procesom je nacionalna identiteta še vedno močno sidrišče vrednotnih osnov in normativnih vzorcev. Hall (1992: 292) zagovarja stališče, da so nacionalne identitete sistemi reprezentacij, ki niso zgolj politične identitete, ampak predvsem simbolne skupnosti, ki ustvarjajo pomene, s katerimi se njeni pripadniki lahko identificirajo. Hall tudi poudarja, da so moderne nacionalne države sestavljene iz različnih kultur, ki so bile večinoma nasilno poenotene. Skoraj vse narode sestavljajo različni družbeni razredi, religijske in etnične skupine, zato je zelo težavno govoriti o enotni nacionalni kulturi. Govorimo lahko zgolj o diskurzivnih sredstvih, ki razlike predstavljajo kot enotne oziroma tvorijo enotne identitete (Hall, 1992: 243–249). V takšnih razmerah se razpira prostor pluralnosti diskurzov in interpretacij, ki je nenehno odprt za različnost, kar spodbuja zavest o kulturni raznolikosti in odgovornosti do drugačnosti. Hkrati pa obstaja vrsta prekrivajočih se dimenzij diferenciacij, ki pri vzpostavljanju in delovanju transnacionalnih omrežnih struktur omogočajo naslavljanje mnogih potencialnih dimenzij podobnosti. Kot meni Krishna (2000), je vzpostavljanje premostitvenih vezi lahko odvisno od iskanja, poudarjanja ali ustvarjanja novih dimenzij podobnosti, znotraj katerih pa lahko v določenih kontekstih⁸ prihaja tudi do oblikovanja povezovalnega socialnega kapitala.

⁸ Omeniti je treba tudi pomen konteksta. Kar je v nekem kontekstu lahko pozitiven socialni kapital, se lahko v drugem kontekstu izkaže kot negativen socialni kapital. Organizirana religija, ki podpira humanitarno dejavnost in v določenem kontekstu promovira mir, lahko v drugem kontekstu postane forum militarizma. Sindikati, ki promovirajo koordinacijo in kooperacijo v kontekstu države korporativistične ureditve, lahko v drugačnih razmerah povzročijo ostre konfrontacije. Tipi omrežij, ki promovirajo kooperacijo in koordinacijo v

Zaključek

Uporaba koncepta socialnega kapitala kot konceptualnega orodja za pojasnjevanje struktur in kakovosti odnosov znotraj transnacionalnih omrežij nam lahko ponudi vrsto razlag in rešitev obstoječih problemov komuniciranja in kooperacije v transnacionalnih civilnodružbenih organizacijah v EU. Ponudi nam razlage tako strukturnih, relacijskih kot normativnih dilem, ki nastajajo v transnacionalnih omrežjih. Vendar pa ne gre prezreti dejstva, da je ta razprava temeljila predvsem na teoretski obravnavi in da bi za njeno podkrepitev potrebovali boljšo empirično evidenco. Žal pa so raziskave, ki bi podrobneje analizirale notranje organizacijske strukture, mehanizme odločanja, komuniciranja in socialnega kapitala transnacionalnih civilnodružbenih organizacij, v Evropi redkost. Lep primer dobre prakse je delo Putnama in sodelavcev *Better Together: Restoring the American Community* iz leta 2004, v katerem analizirajo prav vezi, odnose in socialni kapital ter načine vplivanja vrste civilnodružbenih organizacij, ki v ZDA delujejo prek različnih ravni, ter ugotavljajo prednosti in slabosti posameznih struktur, kultur, strategij ipd. teh civilnodružbenih organizacij. Podobne študije, ki bi temeljile na skupnih teoretskih in metodoloških izhodiščih in bi pod drobnogled vzele večje število transnacionalnih organizacij v EU ter ustvarile širšo empirično evidenco o delovanju in strukturiranju transnacionalnih civilnodružbenih organizacijah v EU, bi bile dobrodošle tudi v Evropi.

določenem kontekstu, lahko torej v drugem kontekstu pospešujejo konflikte in tekmovalnost.

Vendarle lahko na podlagi pričujoče obravnave identificiramo nekaj dejavnikov, ki vplivajo na raven socialnega kapitala v transnacionalnih civilnodružbenih organizacijah, ter s tem spodbujali kooperacijo in koordinacijo prek različnih ravni (lokalna, nacionalna, EU) evropskega vladanja. Na podlagi obravnave lahko opozorimo na pomembnost naslednjih dejavnikov.

- Pomen strateškega upravljanja s prednostmi, ki jih nudi struktura »omrežja omrežij« – ustrezno upravljanje s povezovalnim in premostitvenim socialnim kapitalom povezanih organizacij, ki se združujejo z namenom doseganja skupnih ciljev, lahko v danem kontekstu bistveno prispeva k povezovanju omrežja, njegovi koordinaciji, pretočnosti oziroma delitvi virov v omrežju in sposobnosti vplivanja omrežja na zunanje okolje;
- Pomen ustvarjanja horizontalnih vezi med posameznimi nacionalnimi in lokalnimi skupinami ostaja naloga prihodnosti – danes je izpostavljena predvsem komunikacija posameznih nacionalnih enot z enoto v Bruslju, pri čemer horizontalne vezi – komuniciranje in sodelovanje med nacionalnimi enotami – ostaja sekundarnega pomena.
- Krepitev vezi (večkratni, redni fizični stiki) med supranacionalno in nacionalno ravno organiziranja – kar lahko vpliva na pospeševanje formiranja neformalnih omrežij, spodbuja zaupanje in dojemanje zaupljivosti v omrežju.

- Potreba po vzpostavljanju prostorov neposrednega srečevanja – v mnogih geografsko razpršenih organizacijah je to težavno; kljub temu je dobro vsaj občasno zagotoviti prostore neposrednega srečevanja, saj se s tem kopiči socialni kapital. Fizično srečevanje pospešuje interakcije, ki omogočajo graditev zaupanja ter delitev artefaktov znanja in zgodb za ustvarjanje skupnega kognitivnega konteksta.
- Pozitivno je ustvarjanje, zbiranje in uporaba zgodb, mitov in primerov dobre prakse, prek katerih se deli tiho znanje omrežja in ustvarja skupni »zgodovinski spomin«.
- Pri povezovanju, ki sega prek družbenih razlik, je treba dobro raziskati norme, ki so v omrežju, saj bodo te delovale kot pospeševalec (ali zaviralec) kopičenja socialnega kapitala. Potrebna sta neka vrednotna osnova in skupno jedro specifičnih norm, ki se nanašajo na posamezen namen povezovanja.
- Za zagotavljanje kontinuitete in dinamičnosti omrežij je treba zagotoviti orodja, ki omogočajo identifikacijo novih članov ali zunanjih sodelavcev in ohranjanje stikov z že obstoječimi člani. Pri tem lahko – v luči geografskih razdalj, ki ločijo ljudi v EU –pomembno vlogo odigrajo informacijsko-komunikacijske tehnologije.⁹ Orodja, kot so na primer osebne spletne strani, baze strokovnjakov in

⁹ Čeprav imajo, kot je že bilo omenjeno, prostori fizičnega srečevanja vsekakor prednosti.

mape znanja, pomagajo posamezniku najti druge ljudi s podobnimi interesi in z izkušnjami. Informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki omogočajo sodelovanje (klepetalnice, videokonference), pomagajo članom skupnosti ohranjati vezi in pospešujejo interakcijo kot temelj zaupanja in skupnega konteksta – vzporedno pa je za trajnost in moč teh vezi, kot je že bilo omenjeno, vsaj občasno treba zagotoviti prostore fizičnega srečevanja.

- V omrežju je dobro identificirati dele oziroma ključna vozlišča, ki vplivajo na doseganje organizacijskih ciljev. Znotraj dane organizacije je lahko večje število omrežij ali skupnosti. Lahko obstajajo neodvisno druga od druge, lahko na različnih ravneh odločanja; smiselno je ustrezno podpreti tiste, ki imajo neposreden vpliv na doseganje strateških ciljev omrežja.
- Koristno je prepoznati glavne strokovnjake znotraj omrežij in jih usposabljeni za dajanje podpore večjemu številu ljudi. Ti strokovnjaki delujejo tudi kot intermedijatorji različnih virov v omrežju. Menedžment naj prepozna te posameznike ter jim da čas in vire za učinkovitejše ustvarjanje in delitev virov z drugimi v omrežju.

Literatura

Adam, Frane (2007): The Distribution of Social Capital and the Quality of Data from Cross-national Surveys. V: Adam, Frane (ur.): *Social Capital and Governance: Old and New Members of EU in Comparison*, Lit Verlag, Munster, Hamburg, Berlin, Wien, London, str. 21–51.

Anheier, K. Helmut (2004): *Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy*, Earthscan, London.

Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. V: Richardson, J. G. (ur.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, str. 241–258, Greenwood, New York.

Brass, Daniel in Krackhardt, David (1999): The Social Capital of Twenty-First Century Leaders. V: Hunt, J. G. in Phillips R. L. (ur.): *Out of the Box Leadership Challenges for the 21st Century Army*, Elsevier, str. 179–194.

Deth Van, Jan et. al (ur.) (2006): *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis*. Routledge Research in Comparative Politics.

Finke, Barbara (2007): Civil Society Participation in EU Governance. V: *Living Rev. Euro. Gov*, 2 (2). Dostopno na: <http://www.livingreviews.org/lreg-2007-2> (30. 11.2008).

Fisher, F. William (1997): Doing Good? The Politics and Antipolitics of NGO Practices. V: *Annual Review of Anthropology*, 26, str. 439–464.

Fukuyama, Francis (1995): *Trust: The Social Virtue and the Creation of Prosperity*, The Free Press, New York.

Granovetter, Mark (1973): The Strength of Weak Tie. V: *American Journal of Sociology*, 78 (3), str. 1360–1380.

Granovetter, Mark (1985): Social Structures and Economic Action: The Problem of Embeddedness. V: *American Journal of Sociology*, 91(3), str. 481–510.

Greenwood, Justin (2002): *Inside the EU Business Associations*, Palgrave, Basingstoke.

Greenwood, Justin (2005): Interest Representation in the European Union. V: *Public Administration*, 83 (3), str. 753–779.

Hall, Stuart (1992): The Question of Cultural Identity. V: Hall, Stuart; Held, David in MacGrew, Tony (ur.): *Modernity and its Futures*, str. 273–327, Polity Press.

Knoke, David (1990): *Organizing for Collective Action: The Political Economics of Associations*, Aldine de Gruyter, New York.

Kohler-Koch, Beate in Barbara Finke(2007): The Institutional Shaping of EU-Society Relations: A Contribution to Democracy via Participation?V: *Journal of Civil Society*.

Krishna, Anirudh (2000): Creating and Harnessing Social Capital. V: Dasgupta, Partha in Serageldin, Ismail (ur): *Social Capital: A Multi-Faceted Perspective*, str. 71–94, DC: The World Bank, Washington.

Leonard, Rosemary in Onyx, Jenny (2003): Networking Through Loose and Strong Ties: An Australian Qualitative Study. V: *Voluntas*, 14(2), str. 191–205.

Maloney, William in Rossteutscher, Sigrid (2007): *Social Capital and Associations in European Democracies: A Comparative Analysis*. Routledge, Milton Park, Abingdon, Oxon, New York.

Nahapiet, Janine in Ghoshal, Sumatra (1998): Social Capital, Intellectual Capital and the Organizational Advantage. V: *Academy of Management Review*, 23 (2), April 1998, str. 243–261.

Putnam, D. Robert; Leonardi, Robert; Nanetti, Y. Raffaella (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press.

Putnam, D. Robert (2000): *Bowling Alone*, Simon&Schuster, New York.

Putnam, D. Robert (2001): Social Capital: Measurement and Consequences. V: *Canadian Journal of Policy Research*, 2 (1), str. 41–51.

Putnam, Robert, ur., (2002): *Democracy in Flux, The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford University Press.

Putnam, D. Robert in Feldstein, Lewis (2004): *Better Together: Restoring the American Community*, Simon & Schuster, New York.

Rek, Mateja (2007): Organized Civil Society in the Multilevel System of Governance. V: Adam, Frane (ur.): *Social Capital and Governance: Old and New Members of EU in Comparison*. Lit Verlag: Munster, Hamburg, Berlin, Wien, London.

Roose, Jochen (2003): Umweltorganisationen zwischen Mitgliedschaftslogik und Einflusslogik in der europäischen Politik. V: Klein Ansgar in dr. (ur.): *Burgerschaft, Öffentlichkeit und Demokratie in Europa*, Opladen, str. 141–158.

Ruzza, Carlo (2008): Advocacy Coalitions and the Participation of Organised Civil Society in the European Union. V: Della Sala V. and Ruzza, C (ur.): *Governance and Civil Society in the European Union: Volume 2: Exploring Policy Issues*, str. 31–47, Manchester University Press.

Saurugger, Sabine (2006): The Professionalisation of Interest Representation: A Legitimacy Problem for Civil Society in the EU. V: Smisans, Stijh (ed.): *Civil Society and Legitimate European Governance*, Edward Elger Publishing.

Sitkin, S. B. in Roth, N. L. (1993): Exploring the Limited Effectiveness of Legalistic Remedies for Trust/Distrust. V: *Organization Science*, 4, str. 367–392.

Warleigh, Alex (2001): Europeanizing Civil Society: NGOs as Agents of Political Socialization. V: *Journal of Common Market Studies*, 39 (4), str. 619–39.

Warleigh, Alex (2003): Informal Governance: What Contributions to the Legitimacy of the EU? V: Christansen, Thomas in Piattoni, Simona (ur.):

Informal Governance in the European Union, str. 22-35, Edward Elgar Publications, Aldershot.

Woolcock, Michael (2001): The Place of Social Capital in Understanding Social Policy Research. V: *Canadian Journal of Policy Research*, Spring 2001, 2 (1).

Zimmer, Annette in Sittermann, Birgit (2004): Brussels Civil Society. V: Konferenca "*Connecting Citizenship and Civil Society in a Divided World*", Ryerson University and York University, Toronto, 11-14. Jul 2004. Dostopno na: <http://www.istr.org/conferences/toronto/workingpapers/> (1. 10. 2008).

Zimmer, Annette in Freise, Mathias (2006): *Bringing Social Capital Back In: Civil Society, Social Capital and Third Sector*, Nachwuchsgruppe Europäische Zivilgesellschaft, Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. Dostopno na: <http://nez.uni-muenster.de/publikationen.php> (16. 10. 2008).

NAVODILA SODELAVCEM/Instruction for writing papers:

AVTORSKE PRAVICE

Vse pravice R&R so pridržane. Revija in članki so lahko širjeni in citirani le z navajanjem avtorja iz članka in revije. Znanstveni prispevki, objavljeni v R&R, so delo avtorjev in ni nujno, da predstavljajo ideje ali prepričanja uredniškega odbora revije. Odgovornost za spoštovanje avtorskih pravic v navedkih objavljenega članka je domena avtorja. Ob objavi članka v R&R, avtorji avtomatično pripišejo avtorske pravice reviji. Vendar pa si avtorji zadržijo pravico za vnovično uporabo objavljenega materiala v drugi publikaciji, pod pogojem, da mine vsaj eno leto po objavi članka v reviji R&R.

Copyrights

All rights concerning R&R are reserved. Journal and Articles can be spread and cited only with information on author of article and journal. Articles published in the R&R are the work of individual authors and do not necessarily represent ideas and beliefs of Editorial board of R&R. The responsibility for respecting copyrights in the quotations of a published article rests with the author(s). When publishing an article in R&R, authors automatically assign copyright to the journal. However, authors retain their right to reuse the material in other publications written or edited by themselves and due to be published at least one year after initial publication in R&R.

ČLANKI

Uredništvo sprejema v presojo za objavo izključno izvorna znanstvena besedila, ki še niso bila objavljena oziroma niso v recenzijem postopku v drugih revijah. Besedila z referencami in opombami naj bodo poslana po elektronski pošti v Wordovem dokumentu z 1,5 vrstičnim razmikom in pisavo Times New Roman. Vse strani besedila morajo biti obojestransko poravnane in zaporedno oštevilčene. Uredništvo si pridržuje pravico, da predlagani rokopis prilagodi skladno z zahtevami redakcije in standardov slovenskega ali angleškega jezika.

1. Besedila pošljite na elektronski naslov: ursa.sinkovec@urs.si
2. Zaradi dvostranskega anonimnega recenzentskega postopka naj prva stran vsebuje le naslov besedila brez imen avtorja. Ime in priimek avtorja, strokovni naziv, trenutna zaposlitev, celoten naslov prispevka, telefonska številka in elektronski naslov naj bodo izpisani na posebni naslovni strani.
3. Besedilu je obvezno priložiti povzetek in ključne besede v slovenskem in angleškem jeziku. Povzetki naj vsebujejo natančno opredelitev v nadaljevanju predstavljene teme in izpostavijo ključne zaključke. Povzetki ne smejo presegati 150 besed.
4. Znanstveni in strokovni prispevki naj praviloma ne presegajo 7000 besed.
5. Glavni naslov naj bo poudarjen in naj ne presega 100 besed. Vsi ostali naslovi naj bodo jasno vidni, poudarjeni in ločeni z eno vrstico presledka.
6. Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi števkami skozi celotno besedilo. Opombe naj bodo pod besedilom.
7. Tabele morajo imeti jasno oznako (npr. Tabela 1: Naslov tabele) in naslove. Enako velja za slike in grafe.
8. Seznam literature naj bo naveden po abecednem redu priimkov avtorjev in letnice izdaje v prispevku uporabljenega gradiva, če gre za istega avtorja.
9. Oddano besedilo mora spremljati izjava avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Articles

Papers are received on the understanding that they are not under consideration for publication elsewhere and have not already been published. Manuscripts to be considered for publication should be submitted to the Editor via e-mail as a word document attachment. Article should be written in Times New Roman and 1,5 spacing. Pages should be justified and numbered. Editorial board keeps the right to adjust the language standards of Slovenian or English language.

1. Papers should be e-mailed to ursa.sinkovec@urs.si

2. Due to two sided anonymous peer-review procedure the first page should obtain only the title of the paper without the author's name. The name and surname of the author, affiliation and job position along with the title of the paper should be written together with telephone number and e-mail of the author at special page.
3. The paper must obtain the summary and key words in Slovenian and English language. Summary should contain exact description of topic presented and outline the key conclusions. Summary should not exceed 150 words.
4. Scientific and technical papers should not exceed 7000 words.
5. The main title should be in bold and should not exceed 100 words. The rest of the titles should be clearly visible, in bold and separated by one line spacing.
6. Footnotes should be clearly visible in the text and marked by sequential numbers through out the paper. Footnotes should be placed below the text.
7. Tables should be clearly marked (e.g. Table 1: the title of the table) and titled. The same goes for any kind of pictures or graphs.
8. The list of references should be arranged in alphabetical order of authors' surnames and year of publishing if the same author is cited in different publication.
9. The submitted paper should obtain the authors' statement on paper not being published or in any other peer review procedure.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo uporablja obojestransko anonimni recenzentski postopek. Avtor mora po potrebi vnesti recenzentove pripombe, preden vnovič odda prispevek. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Peer review procedure

The editorial uses both sided anonymous peer review procedure. Author must if needed take in consideration the reviewers notes before submitting the paper again. Editorial can, without the external peer review procedure discard the publishing of inadequate paper.

NAVAJANJE LITERATURE/

Reference in literatura, navedeni v članku, morajo biti urejene na posebni strani in po abecednem redu. Pri tem mora avtor uporabljati naslednji način navajanja:

References and Citations

References and literature listed in article must be arranged on special page in alphabetical order. Authors must use following style of listing:

Knjiga: Priimek, Ime (leto izdaje knjige): *Naslov monografije: morebitni podnaslov.* Kraj izida: Založba.

Book: Surname, Name (published year): *Title of a book.* Place: Publisher.

Zbornik: Priimek, Ime (leto izdaje zbornika): Naslov prispevka v zborniku. V: Ime Priimek urednika (ur.): *Naslov zbornika.* Kraj izdaje: Založba, strani prispevka.

Citing chapter in the book: Surname, Name (year): Title of chapter. In: Name Surname (ed.): *Title of book.* Place: Publisher, pages of chapter.

Članek: Priimek, Ime (leto objave članka): Naslov članka. *Naslov revije.* Številka, letnik revije:, strani članka v reviji.

Article in the journal: Surname, Name (year): Title of the article. *Title of the journal.* Vol.: XXX, No.: 2, pages of article.

Internetni vir: Priimek, Ime (letnica): Naslov. URL: Internetni naslov, (mesec, leto dostopa).

Internet source: Surname, Name (year): Title of text. Available at : *www://.....* (date of last access).